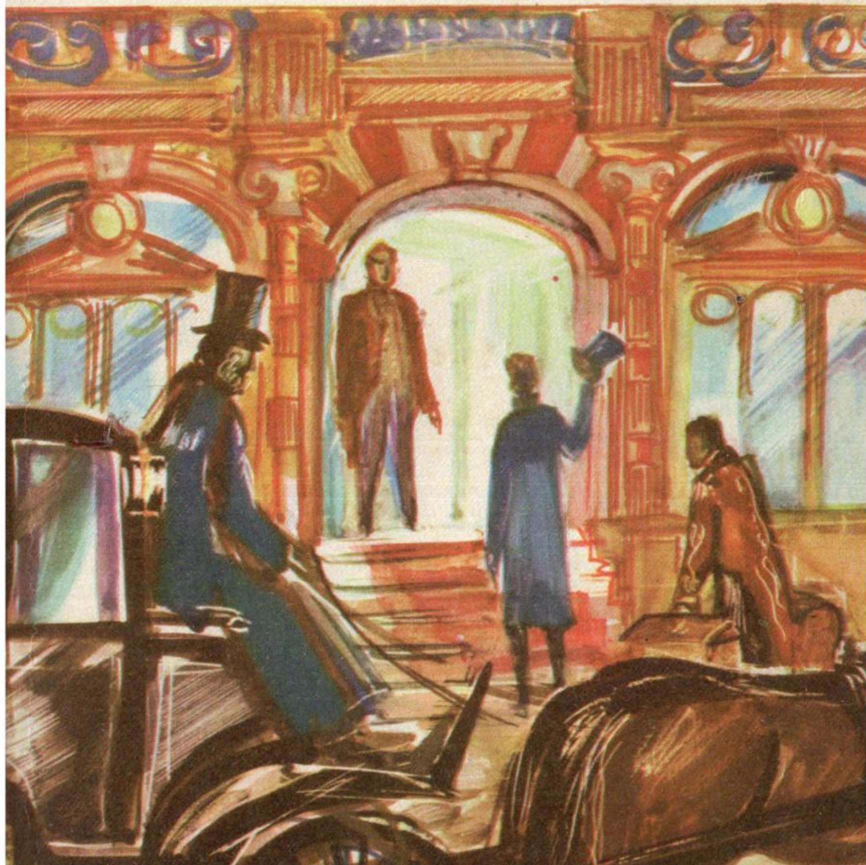
fondată in 1895
bpt
serie nouă

zola

pot-bouille

*

biblioteca
bpt
pentru toţi

Ilustrația copertei : *Adrian Ionescu*

émile zola

pot-bouille

ROMAN

TRADUCERE DE NICOLAE TEICĂ

PREFAȚĂ DE IRINA MAVRODIN

TABEL CRONOLOGIC DE OVIDIU COTRUȘ

BIBLIOTECA PENTRU TOȚI • 1977

EDITURA MINERVA • BUCUREȘTI

ÉMILE ZOLA
POT-BOUILLE
GARNIER—FLAMMARION, PARIS, 1969

PREFAȚĂ

Recitîndu-l, după un lung răstimp, pe Zola, încerc, în fața unei opere a cărei importanță mi se dezvăluie încă o dată, să-mi explic de ce, deși valoarea nu i-a fost contestată, ea a reținut atît de puțin atenția criticii noi care, altminteri, s-a ocupat cu asiduitate de Stendhal și de Flaubert și, de asemenea, și de Balzac. Răspunsul la această întrebare ar putea fi totodată și un nou mod de a citi opera autorului ciclului *Familia Rougon-Macquart* (ceea ce înseamnă a-i pune în evidență calitatea de a putea fi mereu actuală, vie mereu, și tocmai pentru că îngăduind a-și actualiza, prin noi receptări, bogăția de sensuri, contemporană). Ar fi aceasta și o re-situare a sa nu numai în raport cu ceilalți creatori ai romanului francez din secolul al XIX-lea, dar și cu cei din secolul XX.

La apariția lor, romanele lui Zola, și *Pot-Bouille* nu a făcut excepție, au fost primite cu o neobișnuită ostilitate de către critică, stîrnind un adevărat scandal. Scriitorul este acuzat de a fi inventat „literatura obscenă" și, prin „exagerările sale nesănătoase", de a fi contribuit la „depravarea gustului public". Critici cunoscuți își manifestă cu acest prilej conformismul politic, social și religios, împotriva căruia Zola își propusese să lupte înfruntînd cele mai mari riscuri (ca în cazul afacerii Dreyfus), conformism

ce cunoaște o exacerbare după ce, în 1873, mareșalul Mac-Mahon devine președinte al republicii. În această perioadă, și în virtutea unei mai vechi practici prin care fuseseră condamnate juridic pentru imoralitate capodopere ca *Florile răului* sau *Doamna Bovary*, numeroase cărți, și în primul rînd cele ale lui Zola, vor fi acuzate de „ultragiu adus bunelor moravuri". Scriitorul, care militează nu numai prin romanele sale, ci și prin nenumărate articole de ziar și luări de poziție publice, împotriva ipocriziei celor ce se proclamă drept „partizanii ordinei și ai moralei", „lupi" oricînd „gata să profite cu brutalitate de evenimente", capabili „să comită lucrurile cele mai rușinoase și mai surprinzătoare" și a căror așa-zisă cinste ascunde „formidabile adîncimi de lașitate, de cruzime", denunță totodată situația mizeră a proletariatului, afirmînd necesitatea luptei acestuia împotriva celor ce-l exploatează și încrederea în viitorul lui. Iată de ce numele său devine, asemenea celui al lui Voltaire în secolul al XVIII-lea, simbolul însuși al ideii de dreptate și adevăr, al protestului împotriva injustiției, ipocriziei agresive, fanatismului : *„Ce n'est plus la faute à Voltaire*, scrie el, *c'est la faute à Zola"* („vinovatul nu mai este Voltaire, ci Zola").

În „naturalismul" lui Zola trebuie așadar în primul rînd să vedem această tentativă de a arăta adevărul, oricît de înspăimîntător, tocmai în scopul de a educa, de a trezi conștiința morală și politică : „În cazul lor există multă ipocrizie. Activitatea noastră e dusă prea la lumina zilei, spunem prea mult adevărul, îi tulburăm prin sinceritatea noastră", scrie el în *Romanul experimental* (capitolul *Republica și literatura)* cu privire la oponenții săi, critici și politicieni. „Ei guvernează, și trebuie deci să arunce un văl peste ceea ce se întîmplă... Partizani ai unui echilibru sau doctrinari, burghezi plini de prejudecăți sau farsori jucînd comedia virtuții, oameni abili ce vor să obțină abonamente publicînd foiletoane pentru familii, amestec de spirite academice și de minți pedagogice, toți urăsc din instinct sau din interes libera alură a literelor, stilul viu și colorat cu imagini, îndrăznelile analizei, afirmarea puternică a personalității scriitorului... Republica va fi naturalistă sau nu va fi..."

Doctrina expusă în texte teoretice autonome [1], vizînd și afirmarea unei literaturi morale, pe care o înțelege ca literatură ce dezvăluie adevărul vieții, oricît de crud, de „scandalos", este înglobată în textura însăși a romanului *Pot-Bouille* (care se arată astfel a fi și un meta-roman), justificîndu-l, participînd la mișcarea lui esențială, ce este pentru Zola și una educativă. A educa deci înseamnă a pune conștiințele să privească în față adevărul, oricît de greu de îndurat ar fi această confruntare :

„Redevenind serioasă (Marie Pichon, n. n.), adăugă : — Iată, vi-l aduc pe Balzac, n-am putut să-l termin... E prea trist acest domn, nu spune decît lucruri neplăcute ! Și îi ceru povestiri în care să fie vorba de multă dragoste, cu aventuri și călătorii în țări străine (aluzie la predilecția eroinei pentru romanele lui Walter Scott și ale lui George Sand, împotriva idilismului căreia Zola scrisese un articol vehement, n. n.). (...) Iar îmi dați un Balzac, reluă Marie privind cărțile pe care i le împrumuta de data aceasta. Nu, luați-l înapoi... Seamănă prea mult cu viața."

Educația femeii, problemă foarte dezbătută în presa timpului și care constituie una din temele cheie ale romanului *Pot-Bouille* [2], educația maselor de cititori nu pot fi făcute cu o literatură edulcorată, ce eludează realitățile dure ale existenței, „obscene", după Zola, fiind doar „operele prost gîndite și prost executate".

Depășind avatarurile primelor, și atît de virulentelor, contestări, opera lui Zola a fost mult studiată — uneori cu o fervoare ideologică ce ignora aspectul estetic, lăsînd-o, astfel, descoperită,

---

[1] În afară de *Romanul experimental*, în care există un capitol *Despre moralitate*, de *Naturalismul în teatru*, *Autorii noștri dramatici*, *Romancierii naturaliști*, *Documente literare*, Zola scrie numeroase articole în *Le Figaro*, *Le Voltaire*, *La Cloche*, *Le Corsaire*, cu titluri semnificative : *Despre moralitate în literatură*, *Despre literatura obscenă* etc.

[2] Temele, și chiar principalele ipostaze feminine din *Pot-Bouille*, apar schițate aproape identic, în dosarele preparatorii ale romanului, în care Zola precizează că vrea „să deschidă oala în care colcăie toate putreziciunile familiei și sfidarea oricărei morale", precum și în trei articole publicate în 1881 (*Adulterul în clasa burgheză*, *Soțiile noastre*, *Femei din înalta societate*).

vulnerabilă — de critica zisă tradițională, mai veche și mai nouă. Aceasta a văzut în Zola pe marele continuator al lui Balzac, insistînd îndeosebi asupra caracterului *realist* al ciclului *Familia Rougon-Macquart*, și mai ales al unora dintre volumele lui, (printre care în primul rînd *Germinal)*, precum și asupra contradicției dintre teoria „romanului experimental" („naturalist") și romanele ce pretind a o aplica. În aceeași ordine de idei s-a arătat imposibilitatea identificării actului de creație literară cu acela de experiență științifică, a activității romancierului cu cea a savantului (deși și unul și celălalt pot pretinde, și izbuti, să exprime adevărul), identificare teoretizată de Zola în numele Rațiunii. Mai mult chiar, s-a arătat că romanele lui Zola presupun nu numai o „selectare" a unor date „semnificative" în vederea construirii unor „caractere și situații tipice", ci manifestă nu o dată un lirism exultant, cu totul incompatibil cu ambiționata „impasibilitate" a omului de știință. Această interpretare, pe care am expus-o aici în linii foarte generale, a marcat o etapă importantă în receptarea operei lui Zola — operă refuzată, după cum am văzut, cu atîta energie, de criticii ce-i erau contemporani. Unele încercări pe aceeași linie, deloc lipsite de interes, au reușit să-l diferențieze față de marele său maestru sau față de confrații de generație, punînd în evidență originalitatea tehnicilor la care apelează spre a descrie uriașe mulțimi în acțiune, tehnici comparabile cu cele cinematografice și recognoscibile adeseori în „decupajul" abrupt al scenelor, episoadelor din romanele sale, chiar din cele care nu manipulează mari mase umane, ci doar grupuri limitate (ca în *Pot-Bouille*, unde întîlnim un adevărat montaj cinematografic).

Lipsa de apetență a noii critici (în care includem și socio-critica) pentru opera lui Zola nu marchează, ca în cazul primilor ei critici, un refuz ideologic, ci mai curînd unul estetic, ea justificîndu-se probabil prin aceea că romanele lui Zola sînt considerate, ca și cele ale lui Maupassant și Daudet (prozatori importanți din aceeași perioadă și aparținînd aceleiași direcții, de asemenea ignorați de noua critică), romane ce, fără a fi epigonice, recurg la o formă preexistentă neesențial modificată, oferită de modelul balza-

cian, care îi este preferat ca obiect de analiză, în sine sau spre a i se opune un nou model romanesc. Dacă la Stendhal şi la Flaubert se pot observa semnele unei „rupturi“ în raport cu scriitura romanului „tradiţional“ (convenţional socotit a fi cel balzacian), semne ce anunţă apariţia unei noi forme de roman, nimic incitant din acest punct de vedere nu pare a putea fi descoperit la Zola. Exegeza „ideilor“ sale părînd a fi, pe de altă parte, practic epuizată, nimic nou nu s-ar mai putea adăuga despre acest scriitor faţă de ceea ce a fost deja spus.

Dar lucrurile nu sînt întrutotul astfel, nu pot fi întrutotul astfel. Şi aceasta pentru că, fie că vrem sau nu vrem, în conformitate cu acea perspectivă răsturnată propusă de Borges, căreia nu i-l putem sustrage nici pe Zola (verificînd, tocmai, prin ea, faptul că opera lui continuă să aibă valoare), acesta îşi poate revendica dreptul la actualitate numai în măsura în care îl putem citi şi ca „succesor“ al marilor romancieri ai epocii noastre. Aceasta ar putea fi şi singura lui şansă de a fi totodată şi precursorul lor.

Pot-Bouille [1], unul dintre cele mai puternic structurate romane ale lui Zola, ni se propune de asemenea — în cazul că acceptăm ideea că modul de abordare borgesian este tocmai cel de care are nevoie pentru ca, dintr-o operă ce riscă să fie despărţită, înstrăinată de cititorii ei, prin stratul gros de clişee în care cei aproape o sută de ani de la apariţie au întemniţat-o, să redevină, datorită unei lecturi noi (ineluctabil hărăzită aceleiaşi clişeiformizări), o operă pentru un moment redobîndită, apropiată şi stimulatoare — ca o scriitură ce manifestă simptomele unei contestări a scriiturii tradiţionale, mascată, e adevărat, de mişcarea contrarie, ce o continuă.

Atît de bine mascată, încît doar constatarea primă a acelei structurări puternice, ce se impune cu autoritate, ne-a îndemnat să perseverăm într-o direcţie ce părea sortită eşecului într-un caz ca acela al lui Zola : o analiză în funcţie de parametrii instituiţi

---

[1] Zola începe să redacteze acest roman, care constituie volumul al X-lea din ciclul *Familia Rougon-Maquart*, în 16 iunie 1881. Îl va publica în foileton în *Le Gaulois* în 1882, an cînd apare şi cartea.

de un roman nou, cel al secolului XX, care în mod necesar a modificat optica și criteriile cercetătorului de literatură.

Vom încerca să arătăm că tentativa de contestare (inovare) manifestată în planul scriiturii în raport cu scriitura „tradițională", tentativă existentă, după noi, în *Pot-Bouille*, semnifică însăși contestarea din planul ideologic, prilej cu care vom pune în evidență antinomia dintre aparența iluzorie și adevărul care se ascunde îndărătul ei, invariantă narativă și tematică a romanului, ușor de recunoscut atît în întreaga rețea de metafore, simboluri, „mituri", cît și în configurația discursului romanesc (aparență tradițională, structură ascunsă contestatară).

Faptul că în toate celelalte opere ale lui Zola (sau eventual în majoritatea lor) nu vom afla aceeași scriitură nu poate fi invocat ca argument împotriva tentativei noastre, sau, mai exact, poate fi invocat la fel de bine și în alte cazuri asemănătoare, și totuși privilegiate de noua critică (Stendhal, Flaubert). Lipsa unei structurări uniforme a operei nu poate interesa discuția noastră, atîta vreme cît ea se referă doar la acea fisură, ce poate (ce a putut) trece chiar neobservată, survenită în edificiul, care la Zola se arată a fi încă foarte solid, al „scriiturii burgheze" (Barthes).

Este adevărat totuși că atîta vreme cît prezența unei atare „rupturi" în planul scriiturii, nereceptată fiind, nu a influențat literatura ce i-a urmat — și acesta e cazul lui Zola care, dacă a avut succesori în secolul XX, i-a avut nu pe această linie de „ruptură" ci pe cea care continuă tradiția romanului de reprezentare, a romanului-document, cronică, frescă —, ea este iluzorie, simplu efect al unei noi grile de lectură. Nu și acesta este cazul lui Stendhal și Flaubert, precursori ai romanului nou și în sensul cel mai propriu al cuvîntului, nu numai în sens borgesian.

Unul dintre discipolii cei mai apropiați ai lui Zola, Céard, remarca *„la rigueur de démonstration mathématique"* a romanului *Pot-Bouille* (dar, fără îndoială, în conformitate cu doctrina naturalistă ce pretinde reprezentarea unei „felii de viață", fără a se interesa de specificul și modul de funcționare al limbajului romanesc, Céard vede în această „demonstrație matematică riguroasă" un defect major). Este un alt mod de a numi construcția

foarte calculată a romanului, în care nimic, sub raport formal, nu este întîmplător, şi, mai ales, compoziţia lui circulară, ce poate fi intuită ca o „demonstraţie“ : romanul se termină acolo unde a început. In ciuda *aparenţelor* contrarii, în *Pot-Bouille* nu există o „acţiune“, ceea ce ar presupune şi un „deznodămînt“, o „evoluţie“ a personajelor şi a situaţiilor, fapt pus în evidenţă în ultimile pagini de către autor care, descriindu-l în planul existenţial al personajului („principal“ *în aparenţă* numai ; căci toate personajele joacă roluri de aceeaşi mărime, nivelare în care nu numai că putem vedea o vagă prefigurare a ceea ce va fi personajul „anonim“ din romanul modern [1], dar care este cauză şi totodată efect al compoziţiei circulare a romanului), afirmă implicit omologia structurării acestui plan cu cel al scriiturii :

„In clipa aceea, Octave avu o bizară senzaţie că totul reîncepe. De parcă l-ar fi copleşit cei doi ani trăiţi în strada Choiseul. Soţia lui se afla acolo, surîzătoare, şi totuşi părea că nimic nu se petrecuse în existenţa lui : ziua de azi o repeta pe cea de ieri, nu exista nici oprire, nici deznodămînt.“

Este spusă aici „bizara senzaţie că totul reîncepe“ resimţită de cititorul însuşi care, ajuns la sfîrşitul cărţii, are totodată impresia că se află în locul cunoscut al începutului ei, că un ciclu s-a „încheiat“ pentru a fi reluat, că „părea că nimic nu se petrecuse“, „ziua de azi o repeta pe cea de ieri“ : el se descoperă fixat într-o imobilitate perfectă precum cercul este perfect. Ceea ce părea mişcare (progresiune, evoluţie) nu mai este perceput decît ca mişcare a naraţiunii însăşi, desfăşurată într-un „timp al lecturii“, timp circular în care nu există nici „oprire“ nici „deznodămînt“.

Se află în acest text o notaţie foarte importantă, care parcă este pusă aici spre a interzice prin invocarea unei prezenţe concrete (restul ţine de domeniul unei „senzaţii“) ideea de evoluţie a situaţiilor şi a personajelor : „soţia lui se afla acolo, surîzătoare,

---

[1] Există dealtfel în *Pot-Bouille* cîteva personaje care nu au nume : romancierul, „asociatul blond“, misteriosul domn „care a închiriat o cameră ca să lucreze“, doamna elegantă ce-l vizitează, chiriaşii proletari.

şi totuşi..." Intr-adevăr, la o primă vedere, *Pot-Bouille* pare să răspundă existenţei romanului supus timpului linear, ce face să progreseze acţiunea către un deznodămînt, modificînd traiectul străbătut şi pe cel care îl străbate (acţiunea, deznodămîntul, în sensul lor tradiţional, nici nu pot exista decît într-un atare timp linear). El pare a fi un *Bildungsroman*, un roman pe parcursul căruia se iniţiază, se formează un personaj, în contact cu variate aspecte ale realităţii, oameni şi întîmplări, romanul unei *educaţii sentimentale*. Schema aceasta pare a se impune cu atît mai autoritar cu cît coexistă cu aceea a romanului ce are drept erou un tînăr provincial ce vine la Paris spre a cuceri glorie şi bogăţie, aproape invariabil prezentă în romanul francez din secolul al XIX-lea. Prezenţa soţiei, înfăţişată la începutul romanului ca un simbol al inaccesibilei bune-stări burgheze pare a fi dovada însăşi că un lung drum a fost lăsat în urmă, că tînărul sărac şi necunoscut din primele pagini ale cărţii „s-a ajuns" printr-o nesperată căsătorie, *a devenit* cineva important în mediul social întru cucerirea căruia pornise. Or, această devenire este anihilată, „gomată" de întregul context citat, după cum s-a văzut.

Cu cîteva paragrafe mai jos citim următoarele :

„Octave se oprise brusc. La mezanin îl zărise plecînd pe asociat, pe blondul cel foarte îngrijit căruia Saturnin, coborît de la Marie, îi strîngea mîinile într-un elan de sălbatecă afecţiune, bolborosind cuvîntul «Prieten... prieten... prieten...» La început, îl chinui o ciudată pornire de gelozie. Pe urmă, zîmbi. Acesta era trecutul, şi îşi revăzu iubirile, toată campania lui pentru Paris (...). Acum îşi atinsese ţelul, Parisul era cucerit ; şi, curtenitor, o urma pe aceea pe care în sinea lui încă o numea doamna Hédouin, se apleca pentru ca trena rochiei sale să nu se agaţe în tijele treptelor."

Ideea de „a fi cucerit Parisul", de a se afla aşadar în alt punct decît cel în care aventura personajului începuse, se identifică din nou (vezi citatul precedent) cu cea a căsătoriei cu doamna Hédouin, reuşită pregătită de „progresiunea" întregului roman, dar care pare ea însăşi negată prin două detalii ce introduc o incertitudine, operează o întoarcere a textului asupra lui însuşi,

substituind parcă iarăşi trecutul, prezentului : felul cum Octave o numeşte în gînd pe soţia lui cu vechiul ei nume şi gestul de a se apleca spre a-i susţine trena rochiei, gest care aici nu este numai unul galant ci semnifică, dat fiind contextul, un raport de subordonare, ambele detalii sugerînd că relaţia dintre cei doi continuă să fie cea, iniţială, dintre patroana inaccesibilă şi salariatul subaltern.

Mai există în pasajul citat un amănunt care contribuie la crearea aceleaşi impresii de imobilitate, de trecut ce se confundă cu prezentul, de prezent ce este trecutul, cu alte cuvinte de lipsa oricărei progresiuni : Octave are o tresărire zărindu-l pe asociatul care pleca, „blondul foarte îngrijit căruia Saturnin, într-un elan de sălbatecă afecţiune... etc., etc." Or în această scenă Octave recunoaşte o scenă identică petrecută între el şi Saturnin, pe vremea cînd era amantul şi asociatul Berthei. „Asociatul", siluetă abia schiţată în care Octave se recunoaşte ca într-o oglindă, se află la începutul unui drum al cărui sfîrşit îl cunoaştem, el urmînd să refacă ciclul străbătut de Octave. El apare ca o dublură a acestuia, în care acesta îşi vede trecutul („Era trecutul..."), ce invadează din nou aici prezentul, îl paralizează, obstruînd parcă orice acces către viitor.

Or este poate aici locul să ne întrebăm care este semnificaţia cea mai cuprinzătoare pe care o vizează aceste tehnici de negare, de abolire a ceea ce păruse a fi mişcare ca suscesiune cronologică, definitorie pentru romanul „tradiţional". Imobilitatea, sau mai bine zis mişcarea încremenită ce ni se comunică este aceea a unor figuri de panopticum, fixate pentru totdeauna în vîrtejul modelat în ceară al unui bal grotesc. Este o lume condamnată la moarte, în care orice efort de supravieţuire e zadarnic, în care victoriile sînt iluzorii. Timpul este aici „decapitat" (pentru a relua cunoscuta formulă a lui Sartre cu privire la cîţiva romancieri din secolul XX ; în *Germinal*, roman al proletariatului, al noii lumi care se naşte, deschiderea spre viitor este sensul însuşi, cel mai profund, al romanului, exprimat încă din titlu), lipsit de dimensiunea viitorului.

Semnificația spațiului închis, din care nu există ieșire, în care se respiră aerul stătut al tuturor prejudecăților și compromisurilor („intrînd, simți o căldură de seră, o răsuflare călduță pe care o gură i-o trimetea în față“), pe care nici o comunicare fericită cu exteriorul nu-l mai poate împrospăta, este instituită nu numai de tehnicile arătate, ci și de „tema“ imobilului din strada Choiseul ca „loc al acțiunii“, imobil ale cărui uși și ferestre cu aparență impenetrabilă par a nu se deschide niciodată.

Clădirea aceasta, de un „lux violent“ de prost-gust (prostul gust mic-burghez), care-l impresionează puternic pe tînărul provincial abia sosit la Paris, „cu ușile sale caste, cu ușile sale bogate de acaju închise peste alcovuri cinstite“, de fapt toate întinate de viciul ipocrit, este, în ciuda înfățișării ei solide și majestuoase, sortită pieirii apropiate, taină în care arhitectul Campardon îl inițiază pe novicele său prieten încă de la prima lor întîlnire, ținînd să-l conducă și în părțile sordide ale edificiului, bucătăria și scara de serviciu, „căci trebuie să cunoască totul“ : — „Da, face impresie (...) Știi, aceste case sînt construite ca să facă impresie... Numai că nu trebuie să cercetezi prea îndeaproape pereții. Nu au nici doisprezece ani și au și început să se dărîme... Se face fațada din piatră ce-ți ia ochii, cu sculpturi pompoase ; se lăcuiește scara în trei straturi ; se auresc și se zugrăvesc țipător apartamentele ; și asta măgulește lumea, inspiră considerație... O ! e încă solidă ; oricum o să dureze cît noi !“

Este simbolul unei societăți duplicitare, pe cale de a se prăbuși, explicitat cu didactică insistență — tentație căreia Zola îi cade pradă, în mult mai mică măsură decît în altele totuși, și în acest roman — într-un caracteristic stil indirect liber, de către doctor („Și, în pornirea lui mînioasă de iacobin, răsuna îndărătnicul dangăt de înmormîntare a unei clase, vestind descompunerea și năruirea burgheziei, ale cărei grinzi putrede pîrîiau de la sine. (...) El își reînnoia atacurile împotriva burgheziei, făgăduia o curățenie strașnică în clipa cînd poporul va voi să se bucure la rîndul său...)“ și de către preot („O, Doamne, veni-va ceasul cînd nu vor mai fi acoperite cu mantia religiei plăgile acestei lumi descompuse ? Trebuia să nu mai ajute

ipocrizia turmei sale, să nu mai fie mereu prezent, ca un maestru de ceremonii, ca să orînduiască frumoasa ordine a neghiobiei și a destrăbălării ? Trebuia să lase totul să se prăbușească ? (...) O, Doamne, care era calea, ce trebuia să facă el în această societate muribundă, care intra în putrefacție, odată cu înșiși poeții ei ?").

Îndărătul fațadei impozante a edificiului burghez se află o lume „abominabilă", o lume a compromisurilor și a aranjamentelor echivoce, o lume a „bucătăriei" dubioase (titlul romanului simbolizează, după Zola, „bucătăria de toate zilele a micii burghezii, bucătărie nespus de îndoielnică și mincinoasă, sub aparența ei cumsecade"), a curții de serviciu urît mirositoare, a canalelor prin care se scurg lăturile, față ascunsă a lumii stăpînilor, ale cărei secrete oribile sînt strigate în gura mare de slugi triviale, dar nu ipocrite.

Prin procedeul descrierii indirecte (imobilul din strada Choiseul văzut de noul-venit — ce aparține altei lumi, celei provinciale —, de slugi, de preot, de medic, de „stăpînii" înșiși etc. și, în sfîrșit, de romancierul „de la etajul doi"), Zola multiplică perspectiva, relativizînd viziunea și „descentrînd" romanul. Nu vom contesta că în *Pot-Bouille* procedeul este prezent sub o formă rudimentară, și că el poate să pară nesemnificativ dacă nu este pus în relație cu modul de funcționare al întregii compoziții care, așa cum am încercat să arătăm, este circulară.

În mica scenă citată, Octave, care numai *în aparență* constituie „centrul" romanului, fapt pus în evidență și de acea „dublare" a sa, resimțită de personaj ca o dedublare, *se vede* pe sine ca actor al scenei la care asistă, ce capătă astfel statutul de scenă *reflectată*. O intenție ca întregul roman să fie conceput ca o suită de scene văzute printr-un intermediar este specificată și în notele lui Zola : „El este cel ce trebuie să dirijeze romanul : scotocind, adulmecînd, încercînd să-și atingă ținta, plimbîndu-se astfel în mijlocul burgheziei și oferindu-mi-o." Octave e așadar o privire ce leagă opera, făcînd dintr-un conglomerat de scene un tot unitar. În fapt, multe dintre episoadele cele mai importante ale romanului nu sînt văzute de Octave, relatarea nefăcîndu-se numai din

punctul lui de vedere, ceea ce ne-a și permis să vorbim de o perspectivă multiplicată.

Scene „dublate“, ușor decalate, ușor modificate, dar ușor de identificat ca aparținînd aceleași serii, apar de cîteva ori în roman (descrierea diferitelor părți ale imobilului, a petrecerii de la Duveyrier și a corului etc.), de preferință la începutul și la sfîrșitul lui, ca principale articulații ale compoziției circulare. Reflectate de privirea (conștiința) lui Octave, ele au o existență paradigmatică, pe verticală, și nu una sintagmatică, pe orizontală.

Dar Octave este la rîndul lui *văzut*, văzut în tot ceea ce vede el (și în tot ceea ce nu vede) de un alt personaj, despre a cărui existență aflăm doar la sfîrșitul cărții, cînd ni se dezvăluie că printre locatarii imobilului din strada Choiseul trăiește și un romancier care, de fapt, scrie romanul pe care noi îl citim :

„Ieșea trăsura locatarilor de la etajul doi. Caii tropăiau sub boltă, în fundul landoului, tatăl și mama surîdeau copiilor, doi copii blonzi, ale căror mînuțe își disputau un buchet de trandafiri. — Ce oameni ! bolborosi portarul furios. (...) Atunci, domnul Gourd povesti că venise cineva de la poliție, da, de la poliție ! Bărbatul de la etajul doi scrisese un roman atît de scîrnav, că o să ajungă la închisoare. — Scîrboșenii ! continuă el, cu o voce îngrețoșată. E plin de porcării la adresa oamenilor cumsecade. Se spune că în el e vorba pînă și de proprietar ; da, de domnul Duveyrier în persoană ! Ce neobrăzare !... Ah, au dreptate să se ascundă și să nu întrețină relații cu nici un locatar ! Acum știu ce născocesc ei, dîndu-și ifose că stau închiși în casă. Și, vedeți dumneavoastră, ce bine le merge, dacă își vînd atît de scump scrierile lor murdare. Mai ales acest gînd îl exaspera pe domonul Gourd. Doamna Juzeur nu citea decît versuri, Trublot declara că nu se pricepe la literatură. Cu toate acestea, și unul și celălalt îl dezaprobau pe domnul de la etajul doi pentru că murdărea în scrierile sale casa unde-și adăpostea familia.“

Pasajul acesta poate fi interpretat și ca fiind pus aici spre a-i da cititorului, prin transparentele aluzii la biografia lui Zola și la ideile sale despre morală și literatură, sentimentul caracterului autentic, direct, de „copie“ a realității pe care literatura

trebuie să-l aibă. Această prezență a romancierului ca personaj printre personajele sale, trăind printre ele spre a le putea studia mai bine „istoria naturală și socială [1]", este fără îndoială un mod de a ilustra una dintre tezele cele mai importante ale teoriei „romanului experimental", tot astfel cum, în aceeași lectură tradițională, Octave este „tipul tînărului burghez inteligent" din perioada celui de al doilea imperiu, „venit la Paris ca să facă avere" (l-am citat pe Zola), tînăr nu atît de cinic, de brutal ca un Georges Duroy din *Bel-Ami*, încă timid în victoria sa, ceea ce ar explica incapacitatea lui de a depăși starea psihică a celui care încă este surprins de recenta sa victorie Această interpretare psihologizantă este verosimilă. De asemenea, în scena „dublată" Octave — Saturnin, asociatul blond — Saturnin se poate vedea un procedeu de tipizare prin reiterarea unei situații tipice.

Considerațiile noastre nu trebuie luate așadar drept singura lectură posibilă, ci doar ca o altă lectură posibilă care, printr-o analiză imanentă a textului, încearcă să-l valorifice dintr-o perspectivă modernă. Menționînd coordonatele acestei analize, vom vedea în acest romancier-personaj nu un personaj „secundar" (conform lecturii tradiționale el joacă un rol minor, „episodic"), ci centrul în funcție de care se organizează întreg romanul, prezența lui instituind o „compoziție în abis" („*composition en abîme*") prin care *Pot-Bouille* devine un „roman al romanului". În ultimul fragment citat vedem că una dintre acuzațiile ce i se aduc romancierului-personaj este tocmai aceea că în romanul pe care îl scrie figurează proprietarul imobilului, domnul Duveyrier, împreună cu ceilalți locatari, adică tocmai personajele ce figurează în romanul lui Zola. Procedeul amintește îndeajuns de mult de *Falsificatorii de bani* al lui Gide, roman mult citat ca model pentru acest gen de compoziție în abis.

Așadar nu privirea lui Octave, personaj ce apare astfel din nou în ipostaza de „dublură", este cea care organizează romanul, ci privirea romancierului-personaj, ce, la rîndul său, este

[1] Ciclul *Les Rougon-Macquart* are ca subtitlu : *Histoire naturelle et sociale sous le Second Empire.*

o „dublură" a autorului, creație a acestuia, dar „creator" la rîndu-i.

Ca ipostază ocupînd poziția centrală, romancierul-personaj nu privilegiază nici un segment al construcției circulare. Formal el este integrat spațiului pe care îl descrie (imobilul simbolic, ai cărui veșnici prizonieri sînt reprezentanții „prostiei", „ipocriziei" și „depravării" burgheze ; Doamna Hédouin, burgheză activă și virtuoasă, adevărat personaj *repoussoir* care pune în evidență prin contrast viciile celorlalte personaje feminine, nu locuiește aici ; servitorii, chiriașii de extracție proletară sînt expulzați), dar esențial aparține unui alt spațiu, superior sub raport intelectual și moral. Misiunea sa este de a educa prin dezvăluirea adevărului, arătînd totodată că fericirea constă în armonia cu sine, în cultivarea onestității și a virtuților domestice. Prezență străină într-o colectivitate degradată (mica burghezie franceză din ultimele decenii ale secolului al XIX-lea, dar și mica burghezie ca o categorie tilopogică), pe care o respinge și de care este respins (o antinomie analogă, dar la un alt nivel, se stabilește între aceeași colectivitate și locatarii aparținînd claselor mizere), el utilizează distanța aceasta, care este totodată apropiere, spre a-și crea, în planul ficțiunii, ca și Zola, în planul realității, romanul.

IRINA MAVRODIN

TABEL CRONOLOGIC

1795 Se naşte François Zola, tatăl scriitorului.

1819 Se naşte Emilie-Aurelie Aubert, mama scriitorului.

1820 Se naşte poetul parnasian Leconte de Lisle, teoreticianul poeziei „obiective" şi al impersonalităţii în artă.

1821 Gustave Flaubert, romancierul socotit părintele literar al naturalismului, se naşte la Rouen.
Se naşte Charles Baudelaire.

1822 Naşterea lui Edmond de Goncourt, scriitor foarte preţuit de Zola pentru romanele şi jurnalul scris în colaborare cu fratele său Jules, jurnal pe care după moartea acestuia îl continuă singur. Considerat de Zola la început ca un mentor, pe urmă ca un tovarăş de luptă, numele său rămîne asociat campaniilor naturaliste.

1828 Se naşte, la Vouziers, Hippolyte Taine gînditorul care-i va furniza lui Zola elementele de bază ale doctrinei naturaliste.

1830 Naşterea lui Jules de Goncourt.

1838 Căsătoria lui François Zola şi a Emiliei-Aurelie Aubert.

1839 Paul Cézanne se naşte la Aix en Provence.

1840 Émile Zola se naşte la Paris, pe strada Saint-Joseph nr. 10, în timpul unei vizite prelungite a părinţilor în capitala Franţei.

Alphonse Daudet, reprezentantul „naturalismului sentimental", se naşte la Nîmes.
1842 Moare Henri Beyle, cunoscut ca mare romancier sub pseudonimul Stendhal.
Se naşte Stéphane Mallarmé.
1844 Se naşte Anatole France.

1847 François Zola moare pe neaşteptate, într-un hotel din Marsilia, în timpul desfăşurării lucrărilor de construcţie ale barajului şi ale canalului din Aix, care-i vor purta numele.

1848 24 februarie. Revoluţia proclamă cea de a doua Republică. Poetul Alphonse de Lamartine este, pentru scurtă vreme, şeful guvernului provizoriu.
Marx şi Engels publică *Manifestul Partidului Comunist.*
Se naşte, la Paris, Joris Karl Huysmans, scriitor de origine flamandă, prieten şi admirator al lui Zola, fruntaş al mişcării naturaliste.
10 decembrie. Charles Louis Napoléon Bonaparte, fiul lui Louis Bonaparte, regele Olandei, şi al Hortensei de Beauharnais, este ales preşedinte al republicii.
1850 Moare Honoré de Balzac
Se naşte Guy de Maupassant (Guy de Valmont), alt reprezentant de frunte al naturalismului.

Apare opera doctorului Prosper Lucas : *Traité philosophique et physiologique de l'hérédité naturelle (Tratatul filozofic și fiziologic despre ereditatea naturală)*, din care Zola și-a însușit ideea eredității care va sta la baza teoriilor sale despre romanul experimental și a ciclului său romanesc „Les Rougon-Macquart".

1851 decembrie 2. Prin intermediul unei lovituri de stat, mascată de un plebiscit, președintele Franței își prelungește mandatul pentru 10 ani.

În urma loviturii de stat, Victor Hugo, devenit între timp adversar al prințului-președinte, părăsește Franța, travestit în muncitor, sub numele de Morny. Se stabilește mai întîi la Bruxelles. Aici redactează pamfletul *Napoléon le petit (Napoleon cel mic)*, și începe redactarea romanului *Histoire d'un crime (Istoria unei crime)*, povestire detailată a loviturii de stat. Romanul nu va fi publicat decît după revenirea sa în Franța, peste douăzeci de ani.

În aceiași zi (2 decembrie), Edmond și Jules de Goncourt încep redactarea *Jurnalului* lor pentru a colecta documente autentice în legătură cu noua epocă.

1852 Printr-un al doilea plebiscit, ratificat de un decret al Senatului, prințul-președinte devine împărat al Franței, sub numele de Napoléon al III-lea.

Victor Hugo se stabilește în insula Jersey. Publică volumul său de versuri *Les châtiments.*

Se naște, la Amiens, Paul Bourget.

1853 Napoléon al III-lea se căsătorește cu Eugénie de Montijo, care este încoronată împărăteasă a Franței.

Leconte de Lisle publică *Poèmes antiques.*

1854 Stăpînit de mari ambiții militare, Napoléon al III-lea se angajează în războiul Crimeii.

1855 Are loc expoziția lui Gustave Courbet, moment foarte important în afirmarea realismului în artă.

1856 Apare volumul de versuri *Les contemplations* al lui Victor Hugo.

1857 Moare Alfred de Musset.

Apare romanul *Madame Bovary* de Gustave Flaubert și volumul de versuri *Les fleurs du mal (Florile răului)* al lui Charles Baudelaire.

1858 Văduva inginerului François Zola și fiul ei, Émile Zola, părăsesc orașul Aix și se stabilesc la Paris. Émile se înscrie ca elev în ultima clasă la liceul „Louis le Grand".

Apare *Roman d'un jeune homme pauvre (Romanul unui tînăr sărac)* al lui Octave Feuillet, scriitorul oficial al celui de al doilea Imperiu, romancier edulcorat și fără substanță, astăzi complet uitat.

1859 Zola cade, de două ori, la bacalaureat — în primăvară la Paris, și în toamnă la Marsilia — din cauza cunoașterii insuficiente (!) a limbii franceze.

Apare, la Londra, *Originea speciilor* a lui Charles Darwin. Apare volumul de versuri *La légende des siècles (Legenda veacurilor)* al lui Victor Hugo.

1860 *aprilie*. Zola se angajează funcționar de vamă. Demisionează după două luni.

1862 Zola se angajează lucrător la librăria Hachette. Este folosit la împachetatul cărților. După cîteva luni devine șef de publicitate.

Obține naturalizarea franceză și scutirea de serviciul militar.

Apare marele roman *Les Misérables (Mizerabilii)* al lui Victor Hugo.

Leconte de Lisle publică volumul de versuri *Poèmes barbares (Poeme bărbare)*.
Originea speciilor apare în traducerea franceză a d-rei Royer.
Apare romanul *Salambô* al lui Gustave Flaubert.

1863 Émile Zola se căsătoreşte cu Alexandrine Meley.

Moare Alfred de Vigny.
Apare *Istoria literaturii engleze* a lui Hippolyte Taine, cu celebra prefaţă care va constitui un breviar filozofic al lui Zola.

1864 Émile Zola publică prima sa operă, culegerea de povestiri intitulată *Contes à Ninon (Povestiri pentru Ninon)*.

Apare *Renée Mauperin*, romanul lui Edmond şi Jules de Goncourt.
1865 Apare una din marile opere de ştiinţă ale secolului, *Introduction a l'etude de la médicine expérimentale (Introducere la studiul medicinii experimentale)* a lui Claude Bernard, care va deveni una din cărţile de căpătîi ale lui Zola.
Apare *Germinie Lacerteux* a fraţilor Goncourt. Zola scrie o cronică literară entuziastă a cărţii.

1866 Zola publică *La confession de Claude (Mărturisirea lui Claude), Le voeu d'une morte (Dorinţa unei moarte)*, volumul *Mes haines — causeries littéraires et artistiques (Urile mele — dizertaţii literare şi artistice)* şi *Mon Salon (Salonul meu)*, în care îşi reuneşte cronicele plastice publicate — pînă la acea dată — prin diferite periodice.

1867 Zola publică studiul biografic și critic *Edouard Manet,* pledoarie ditirambică pentru opera marelui pictor și pentru tendințele picturii noi.

Apare *Les Mystères de Marseille (Misterele Marsiliei),* roman în maniera lui Eugène Sue, publicat mai înainte sub formă de foileton în *Le Messager de Provence (Curierul Provenței).*

Apare *Manette Salomon,* romanul fraților Goncourt, inspirat din viața pictorilor epocii.
Moare Charles Baudelaire.

1868 Émile Zola publică romanele *Madéleine Férat* și *Thérèse Raquin,* care se bucură de o bună primire din partea publicului.

Apare *Le petit chose (Piciul)* al lui Alphonse Daudet.
1869 Apare romanul *L'education sentimentale (Educația sentimentală)* a lui Gustave Flaubert.
În Rusia apare *Război și Pace* de Lev Tolstoi.
1870 Războiul franco-prusian.
1 septembrie. Napoleon al III-lea capitulează la Sedan.
4 septembrie. Gambetta proclamă instaurarea Republicii și hotărăște continuarea războiului.
27 octombrie. Mareșalul Bazaine capitulează cu întreaga sa armată la Metz.

1870 Refugiat la Bordeaux, Zola este numit subprefect de Castelsarrasin, dar Gambetta nu vrea să îi ratifice numirea. Cariera publică a scriitorului sfîrșește înainte de a fi început.

Taine publică opera sa filozofică *De l'intelligence (Despre inteligență).*

Moare Jules de Goncourt.
Victor Hugo se întoarce la Paris, din exilul său.
1871 18 ianuarie. În Galeria Oglinzilor de la Versailles, Bismarck proclamă Imperiul german.
28 ianuarie. Jules Favre începe negocierile de armistițiu.
1 martie. Adolphe Thiers, cunoscut istoric și om politic francez, șef al puterii executive a Adunării Naționale, aleasă la Bordeaux, acceptă condițiile umilitoare ale armistițiului.
18 martie. Izbucnește mișcarea revoluționară a Comunei din Paris.
26 martie. Este proclamată Comuna din Paris.
21—28 mai. Lupte înverșunate între trupele versailleze și comunarzi. Înfrîngerea Comunei se soldează cu mii de execuții sumare și cu 10.000 condamnări la detențiune sau deportare.

1871 Zola publică primele două romane din ciclul „Les Rougon-Macquart“ : *La Fortune des Rougon (Izbînda familiei Rougon)* și *La curée (Prada).*

1872 Franța reușește să achite datoriile de război față de Germania.
Alphonse Daudet publică *Tartarin de Tarascon.*
Moare Théophile Gauthier, poet și important critic de artă al generației romantice.
1873 24 mai. Mareșalul Mac-Mahon, ales președinte al republicii, instaurează așa-zisul regim al „ordinei morale“.

1873 Zola publică al III-lea volum din ciclul său, *Le ventre de Paris (Pîntecele Parisului).*

1874 15 aprilie. 30 de pictori, printre care : Cézanne, Manet, Renoir, deschid o expoziție fără succes de public. Apare prima dată termenul de „impresionism“.

1874 An productiv pentru Zola. Publică două volume: *Le forgeron (Fierarul), Nouveaux Contes à Ninon (Noi povestiri pentru Ninon)*, al IV-lea volum din ciclul său, *La conquête de Plassans*, și își încearcă norocul în teatru prin comedia *Les héritiers Rabourdin (Moștenitorii Rabourdin)*.

1875 Opera Comică din Paris suspendă, după cîteva spectacole, reprezentarea operei *Carmen*, considerată prea realistă.

1875 Apare *La faute de l'abbé Mouret (Greșeala abatelui Mouret)*, al V-lea roman din seria proiectată de Zola.

1876 Are loc a doua expoziție impresionistă, fără să obțină nici un succes de public.
Apare poemul *L'après-midi d'un faune (După-amiaza unui faun)* de Stéphane Mallarmé.

1876 Zola publică al VI-lea roman al ciclului, *Son Excellence Eugène Rougon (Excelența-sa Eugène Rougon)*.

1877 Jules Guesde traduce *Capitalul* în limba franceză și fondează ziarul socialist *L'égalité (Egalitatea)*.
Lev Tolstoi publică în Rusia *Anna Karenina*.
Apar *Trois Contes (Trei povestiri)* de Gustave Flaubert.

1877 *L'Assommoir*, al VII-lea volum al ciclului zolist, obține un mare succes, alarmînd pe reprezentanții regimului „ordinei morale“. Următorul roman al ciclului, *Une page d'amour (O pagină de dragoste)*, apărut în același an, este un insucces.

16 aprilie. Are loc dejunul celebru de la restaurantul „*La Trap*“ unde se reunesc maeştrii şi discipolii şcolii naturaliste.
Din banii proveniţi din vînzarea romanului *L'Assommoir*, Zola îşi cumpără casa de la Médan.

1878 Apare *La Fille Elisa* a lui Edmond de Goncourt.

1878 Zola îşi reuneşte într-un volum trei piese de teatru : *Thérèse Raquin* (dramatizare a romanului), *Les héritiers Rabourdin* şi *Le bouton de rose (Mugurul de trandafir).*

1879 Mac-Mahon demisionează. Jules Grévy devine preşedinte al Franţei.

1879 Zola îşi culege o serie de articole literare în volumul *La republique et la littérature (Republica şi literatura).* „Republica va fi naturalistă, sau nu va fi“, afirmă printre altele scriitorul.
Dramatizarea romanului *L'Assommoir* obţine un mare succes de public (100 de reprezentaţii).

1880 Apare în Rusia *Fraţii Karamazov* de F. M. Dostoievski.
Moare Gustave Flaubert.

1880 Moare mama lui Émile Zola.
Apare *Les soirées de Médan (Serile de la Médan),* şase nuvele de Zola, Maupassant, Huysmans, Hennique, Céard şi Alexis, inspirate din războiul franco-german. Nuvela lui Zola se intitulează : *L'Attaque*

du Moulin (Atacul morii), a lui Maupassant : *Boule de suif (Bulgărele de seu).*

Zola își adună sub titlul *Le roman éxperimentale (Romanul experimental)* următoarele articole programatice : *Lettre à la jeunesse (Scrisoare către tineret) ; Le naturalisme au théâtre (Naturalismul în teatru) ; L'argent dans la littérature (Banii în literatură) ; Du roman (Despre roman) ; La république et la littérature (Republica și literatura).* Apare *Nana*, al IX-lea roman al ciclului, acuzat de pornografie. Criticul Jules Clarétie, adversar al naturalismului, declară anul 1880 anul pornografiei.

1881 Zola desfășoară o bogată activitate de teoretician literar. Volumul *Documents littéraires, études, et portraits (Documente literare, studii și portrete)* cuprinde următoarele articole : *Chateaubriand, Victor Hugo, Alfred de Musset, Th. Gauthier, Poeții contemporani, Despre moralitate în literatură.* Apar două noi culegeri de articole : *Le naturalisme au théâtre și Nos auteurs dramatiques (Autorii noștri dramatici).* De mai mare importanță este volumul *Les romanciers naturalistes*, cuprinzînd 6 capitole : *Balzac, Stendhal, Gustave Flaubert, Edmond* și *Jules de Goncourt, Alphonse Daudet* și *Romancierii contemporani.*

1882 Paul Deroulède, politician de dreapta și poet mediocru, întemeiază „Liga patrioților".

1882 Zola publică o nouă culegere de articole : *Une campagne (O campanie)* și *Pot-Bouille* — al X-lea volum al ciclului „Rougon-Macquart".

1883 Fr. Nietzsche publică *Așa grăit-a Zarathustra*.
Apar *Souvenirs d'enfance et de jeunesse (Amintirile copilăriei și ale tinereții)* de Ernest Renan.

1883 Zola publică *„Au bonheur des dames"* (*„La Paradisul femeilor"*), al XI-lea volum din serie, și o culegere de nuvele *Le capitaine Burle (Căpitanul Burle)*. Volumul cuprinde nuvelele : *Comment on meurt (Cum mor oamenii) ; Pour une nuit d'amour (Pentru o noapte de iubire) ; Aux champs (La cîmp) ; La fête à Coqueville (Sărbătoarea din Coqueville)* și *L'inondation (Inundația)*.

Apare *Le roman naturaliste* al lui Ferdinand Brunetière, operă de critică-polemică împotriva naturalismului.
1884 Sapho, al lui Alphonse Daudet, și *À rebours*, al lui Huysmans, sînt romanele de cel mai mare succes al anului.

1884 Zola publică *Germinal* în foileton. Apare al XII-lea roman al ciclului, *La joie de vivre (Bucuria de a trăi)*.
Apare un nou volum de nuvele *Naïs Micoulin*, cuprinzînd, pe lîngă nuvela care dă titlul, următoarele : *Nantas, La mort d'Olivier Bécaille (Moartea lui Olivier Bécaille) ; Madame Neigeon ; Les coquillages de M. Chabre (Scoicile d-lui Chabre)* și *Jacques Damour*.

Dramatizările realizate de William Busnach după romanele : *L'Assommoir, Nana și Pot-Bouille* apar într-un volum prefațat de Zola.

1885 iunie 1. Rămășițele pămîntești ale lui Victor Hugo sînt depuse la Pantéon. Zi de doliu național.
Apare *Bel-Ami* de Guy de Maupassant.

1885 *Germinal*, capodopera lui Zola, al XIII-lea roman al ciclului, obține un uluitor succes.

1886 *Burghezii din Calais*, celebra sculptură a lui Rodin stîrnește o polemică aprinsă.

1886 Zola publică *L'oeuvre (Opera)*, al XIV-lea roman al ciclului.

1887 Președintele Jules Grévy demisionează. Sadi Carnot devine președinte al Franței.

1887 Zola publică piesa *Renée*, dramatizare a romanului *La curée* și romanul *La Terre (Pămîntul)*, al XV-lea din serie, care stîrnește o violentă reacție.

Manifestul celor cinci — Paul Bonnetain, J. H. Rosny, Lucien Descaves, Paul Marguerite și Gustave Guiche — denunță naturalismul ca o literatură maladivă și antirealistă.
1888 Crește influența politică a extremei drepte. Pentru a combate această situație, Clemenceau fondează „Liga drepturilor omului".

1888 După o viață familiară ireproșabilă, Émile Zola are o legătură extraconjugală cu Jeanne Rozerot, în vîrstă de 20 de ani. Viața lui Zola se va împărți

de acum încolo între două cămine. Din această legătură s-au născut doi copii naturali, recunoscuţi de soţia scriitorului, după moartea acestuia. Fiica lui, Denise Le Blond-Zola (a fost botezată cu numele eroinei din *„La Paradisul femeilor"*), a scris o carte preţioasă din punct de vedere documentar, asupra vieţii tatălui ei. Zola publică *Le rêve (Visul)*, al XVI-lea roman al seriei.

Scriitorul este numit cavaler al Legiunii de onoare.

1889 Republica este periclitată de eventualitatea unei lovituri de stat a generalului Boulanger. Înfrînt, Boulanger se sinucide la Bruxelles.

Paul Bourget publică *Le disciple (Discipolul)*; Maurice Barrès, *Un homme libre (Un om liber)*; Paul Claudel, piesa *Tête d'or.*

Apare *Essai sur les données immédiates de la conscience (Esseu asupra datelor imediate ale conştiinţei)* al lui Henri Bergson.

1890 Apare *Thaïs* de Anatole France.

1890 Zola publică *La bête humaine (Bestia umană)*, al XVII-lea roman al seriei.

1891 Zola publică *L'argent (Banii)*, al XVIII-lea volum al ciclului.

Apare drama lirică *Le rêve* (versuri de Louis Gallet, muzica de Alfred Bruneau), inspirată din romanul lui Zola.

Jules Huret deschide o anchetă în *Figaro* asupra naturalismului. Răspund o sumedenie de scriitori remarcabili ai epocii, printre care şi Zola. Concluzia lui Jules Huret este urmă-

toarea: *„L'école a fait son temps"* *(Şcoala şi-a trăit traiul).* Istoria literară a reţinut amuzată răspunsul telegrafic al scriitorului naturalist Paul Alexis: *„Naturalisme pas mort. Lettre suit"* *(„Naturalismul n-a murit. Urmează scrisoarea")*.
1892 Moare Ernest Renan.

1892 Zola publică *Le débacle (Prăbuşirea)*, penultimul roman al seriei, inspirat de înfrîngerea Franţei şi de prăbuşirea Imperiului în 1870.

1893 Încep atentatele anarhiste. Auguste Vaillant aruncă o bombă în Camera deputaţilor.
Moare Guy de Maupassant.
Moare Hippolyte Taine.

1893 Zola îşi încheie ciclul „Rougon-Macquart" cu romanul *Le docteur Pascal.*
Poetul Louis Gallet şi compozitorul Alfred Bruneau îşi continuă colaborarea, realizînd o nouă dramă lirică, după nuvela lui Zola *L'attaque du moulin"*.

1894 5 februarie. Anarhistul Auguste Vaillant este executat. Atentatele anarhiştilor se înteţesc.
12 februarie. Explodează bomba de la cafeneaua „Terminus". Emile Henry, autorul acţiunii teroriste, este executat la 21 mai.
24 iunie. Preşedintele Republicii, Sadi Carnot, este asasinat la Lyon de către anarhistul italian Jeronimo Caserio. Acesta este executat la 16 august.
Casimir Perier devine, pentru scurtă vreme, preşedintele Republicii.
15 octombrie. Căpitanul Alfred Dreyfus, din Marele Stat major al Armatei franceze, de origine evreu, este arestat sub acuzarea că ar fi predat ataşatului militar german un borderou cuprinzînd diferite informaţii cu caracter militar.

19 decembrie. Pe baza depozițiilor locotenent-colonelului Henry, tribunalul militar, în ședință secretă, îl condamnă pe Alfred Dreyfus la deportare pe viață.

Moare Leconte de Lisle.

Claude Debussy compune *L'après-midi d'un faune (După-amiaza unui faun)*, inspirat după poemul cu același nume al lui Stéphane Mallarmé. Începe să se utilizeze termenul de „muzică impresionistă".

Apare *Le Lys rouge (Crinul roșul)* de Anatole France.

1895 ianuarie 5. Are loc în curtea școlii militare degradarea lui Alfred Dreyfus. În timpul ceremoniei, acuzatul repetă mereu : „Soldați, se degradează un nevinovat. Trăiască Franța ! Trăiască armata !"

Condamnatul este deportat în Insula Diavolului.

17 ianuarie. Felix Faure devine președinte al Republicii.

1 iulie. Locotenent-colonelul Picquart este numit comandant al *S.R. (Section de Statistique)* al Statului major, în urma morții colonelului Sandhen, șef al acestui serviciu în timpul condamnării lui Dreyfus.

Apare romanul *En route (Pe drum)* de J. K. Huysmans.

1896 Publicistul Bernard Lazare lansează un apel pentru revizuirea procesului Dreyfus, susținînd nevinovăția acuzatului. Apelul este înfierat de unanimitatea Camerei Deputaților.

În luna martie, locotenent-colonelul Picquart descoperă o scrisoare a atașatului militar german, prin care acesta își exprimă dorința de a relua legăturile cu contele Esterhazy, ofițer al statului major. Confruntînd scrisul lui Dreyfus, al lui Esterhazy și al borderoului, Picquart constată o surprinzătoare asemănare între ele. Prezentînd expertului Bertillon, care îl acuzase pe Dreyfus, scrisul lui Esterhazy, acesta confirmă identitatea dintre scrisul acestuia și cel din borderou. Convins că adevăratul spion este Esterhazy, Picquart cere, la 3 septembrie, generalului Gonse, subșeful Statului major,

revizuirea procesului. Henry îl acuză pe Picquart că a falsificat scrisoarea ataşatului german pentru a-l salva pe Dreyfus. Refuzînd să accepte muşamalizarea afacerii, Picquart este trimis într-o misiune specială în Tunis. Vicepreşedintele senatului, Scheurer-Kestner, în urma unor informaţii primite de la Leblois, avocatul lui Picquart, insistă pentru revizuirea procesului. Ministrul de război, generalul Billot, ordonă studierea afacerii, dar locotenent-colonelul Henry, locţiitor al lui Picquart la conducerea S.R., alcătuieşte un nou dosar cu fotografii falsificate ale unor pretinse scrisori ale lui Dreyfus către împăratul Wilhelm al II-lea şi o aşa-zisă scrisoare care îl acuză direct pe Dreyfus.

Mor : Edmond de Goncourt şi Paul Verlaine.

Bergson publică marea sa operă filozofică *Matière et Mèmoire (Materie şi Memorie).*

1896 Apare *Rome*, al doilea roman al lui Zola din ciclul „Les trois villes" (primul, *Lourdes*, apăruse în 1894).

1897 Mare agitaţie de presă în jurul afacerii Dreyfus. Reproducerea în ziarul *Le Matin* a faimosului borderou are consecinţe neprevăzute. Bancherul Castro declară că recunoaşte scrisul clientului său, contele Esterhazy.

La 6 noiembrie, Gabriel Monod, profesor de istorie la „Şcoala Normală Superioară", denunţă într-o scrisoare apărută în *Le Temps* ilegalitatea condamnării lui Dreyfus. La 15 noiembrie, fratele condamnatului, Mathieu Dreyfus, cere revizuirea procesului şi punerea sub acuzare a contelui Esterhazy.

1897 Zola, convins prin intermediul probelor furnizate de Scheurer-Kestner, de nevinovăţia lui Dreyfus, publică la 20 noiembrie un articol în *Figaro*, cerînd categoric revizuirea procesului. La 4 decembrie 1897, Camera înfierează pe Zola şi pe toţi partizanii revizuirii. Ca replică, Zola tipăreşte broşura

Lettre à la Jeunesse (Scrisoare către tineret), şi militează cu exaltare sporită pentru revizuirea procesului.

Moare Alphonse Daudet.
Apare romanul *Les déracines (Dezrădăcinaţii)* al lui Maurice Barrès.
André Gide publică *Les nourittures terrestres (Fructele pămîntului).*

Zola publică o nouă culegere de articole literare sub titlul *Nouvelle Campagne (Noua Campania)* şi scrie pentru compozitorul său, Alfred Bruneau, libretul unei drame lirice, *Messidor.*

1898 10 ianuarie. Contele Esterhazy, la propria sa cerere, este judecat de un consiliu de război, cu uşile închise. Picquart, chemat din Tunis, are o confruntare violentă cu Henry. Esterhazy este achitat, în schimb este arestat Picquart, sub motivul divulgării de secrete militare.
Scheurer-Kestner, respectabilul vice-preşedinte al Senatului, audiat în proces, cere permisiunea să citească scrisorile generalului Gonse, adresate lui Picquart, prin care acesta recomanda şefului S.R.-ului să nu se mai preocupe de această problemă. Cererea lui Scheurer-Kestner fiind respinsă, a doua zi scrisorile respective sînt publicate în presa revizionistă.

1898 13 ianuarie. Zola publică în ziarul *l'Aurore* o scrisoare deschisă către Felix Faure, preşedintele Republicii. Titlul *J'accuse* i-a fost sugerat de Georges Clemenceau, unul dintre fruntaşii politici cîştigaţi, fără rezerve, cauzei revizuirii. Zola acuză pe minis-

trul de război, pe fostul ministru de război, pe șefii Statului major și pe ofițerii superiori, implicați în anchetarea lui Dreyfus, de complicitate la săvîrșirea unei crime. În urma scrisorii lui Zola, foarte mulți scriitori, oameni de știință, artiști (Anatole France, Jean Perrin, Lucien Herr, Claude Monet, Charles Péguy etc.) îmbrățișează cauza revizuirii. Încep mari agitații de stradă.

7 februarie. Zola, dat în judecată pentru delictul de defăimare, apare în fața Curții cu jurați din departamentul Seine. Procesul se desfășoară sub continua presiune a autorităților. Generalii interogați refuză să aducă clarificările necesare, sub pretextul păstrării secretului militar. Toți se străduiesc să-l învinuiască pe Dreyfus, scoțîndu-l pe Esterhazy de sub orice acuzare.

23 februarie. Zola este condamnat la un an închisoare și 3.000 de franci amendă.

24 februarie. Intelectualii dreyfusarzi se grupează în „Liga drepturilor omului și ale cetățeanului".

După casarea sentinței, la 2 aprilie, Zola este condamnat a doua oară, la 18 iulie.
La insistențele lui Clemenceau, scriitorul pleacă la Londra.

30 august. În cadrul anchetei ordonată de noul ministru de război Godefroy Cavaignac, locotenent-colonelul Henry re-

cunoaşte că a fabricat scrisoarea din 1896, care a constituit un nou cap de acuzare împotriva lui Dreyfus.
Henry este arestat.
31 august. Locotenent-colonelul Henry îşi taie beregata cu briciul în celula sa.
Esterhazy fuge la Londra.
17 septembrie. Consiliul de miniştri hotărăşte revizuirea procesului.
Decembrie. Intelectualii anti-revizionişti formează „Liga patriei franceze". În fruntea acestei grupări se află Fr. Coppée, Jules Lemaître, Maurice Barrès, Charles Mauras, Ferdinand Brunetière, Paul Bourget etc. Lupta dintre cele două ligi depăşeşte cadrul afacerii Dreyfus, transformîndu-se într-o confruntare pe plan politic, social şi etic, a extremei stîngi şi a extremei drepte.
Moare Stephane Mallarmé.

Apare *Paris*, ultimul roman al lui Zola din ciclul „Les trois villes".

1889 16 februarie. Moare Felix Faure ; Emile Loubet devine preşedintele Republicii.
3 iunie. Curtea de casaţie anulează sentinţa de condamnare a lui Dreyfus şi retrimite procesul spre rejudecare Consiliului de război din Rennes. Dreyfus este condamnat a doua oară cu circumstanţe atenuante.

1899 Zola revine din Anglia în septembrie.

Dreyfus, graţiat de noul preşedinte al Republicii, este pus în libertate.

Cu romanul *Fécondité (Fecunditate)*, Zola iniţiază un nou ciclu, „Les quatres Evangiles" („Cele patru

Evanghelii"). Se pare că scriitorul nu putea gîndi decît ciclic.

1900 *L'appel au soldat* a lui Maurice Barrès apare într-un moment total nepotrivit, după loviturile morale primite de armată în timpul afacerii Dreyfus.
Apare *Connaissance de l'Est (Cunoaşterea Răsăritului)* a lui Paul Claudel.
Charles Péguy întemeiază *Les cahiers de Quinzaine (Caietele chenzinei),* propunîndu-şi, printre altele, să menţină treaz spiritul eroic al începuturilor Afacerii Dreyfus şi să lupte împotriva utilizării ei în scopuri demagogice.

1901 Zola continuă colaborarea cu Alfred Bruneau, scriind libretul dramei lirice *L'Ouragan (Uraganul).*
Adună articolele publicate în timpul Afacerii Dreyfus în volumul *La verité en marche (Adevărul în mers).*
Apare *Travail (Muncă),* al doilea roman al ciclului „Quatre Evangiles".

1902 *29 septembrie.* Zola moare asfixiat de fumul de cărbuni din soba dormitorului său.
Înmormîntarea lui se transformă într-o manifestaţie de solidaritate a tuturor forţelor de stînga din Franţa. Anatole France, în foarte frumoasa şi emoţionanta lui oraţiune funebră, îl declară „un moment al conştiinţei umane".

*

1903 Apare *Verité (Adevăr),* al treilea roman al ultimului ciclu. Romanul *Justice (Dreptate)* nu a mai fost scris.

Zola nu a lăsat în urma lui prea multe opere postume. În 1905, Alfred Bruneau publică textul comediei lirice *L'enfant-roi (Copilul-rege)*. Compozitorul a adaptat pentru scena lirică şi alte povestiri ale lui Zola, scriind el însuşi şi textul şi muzica. În 1907 i s-a publicat corespondenţa din tinereţe şi în 1908 cea de maturitate. Aşa-zisele poeme lirice, publicate de-abia în 1921, ne revelează un poet sensibil, cu anxietăţi moderne şi foarte „existenţiale" (poemul *Lazare*).

1906 iulie 12. Curtea de casaţie, Curtea supremă şi toate Camerele reunite anulează sentinţa de condamnare de la Rennes, dată împotriva lui Alfred Dreyfus.
22 iulie. Alfred Dreyfus este numit cavaler al Legiunii de onoare. Decorarea are loc în curtea şcolii militare unde a fost degradat. La ceremonie asistă şi generalul Picquart.

1908 *6 iunie*. Rămăşiţele pămînteşti ale lui Zola sînt depuse la Panteon. Victor Hugo şi Émile Zola sînt scriitorii cărora Franţa le-a adus acest suprem omagiu.

OVIDIU COTRUŞ

I

În strada Neuve-Saint-Augustin, o aglomerație de trăsuri opri birja încărcată cu trei cufere care îl aducea pe Octave de la gara Lyon. Tînărul coborî geamul uneia dintre portiere, în ciuda frigului pătrunzător al după-amiezii mohorîte de noiembrie. Rămase uimit de scăderea bruscă a zilei în acest cartier cu străzi înguste, forfotind de lume. Înjurăturile birjarilor, plesnind caii ce fornăiau, înghiontirile fără sfîrșit de pe trotuare, șirul des al dughenelor înțesate de băieți de prăvălie și de clienți îl zăpăceau ; căci dacă visase Parisul mai curat, el nu și-l închipuise cu un comerț atît de intens, și îl simțea întru totul deschis dorințelor oamenilor veseli și viguroși.

Birjarul se aplecase.

— Pasajul Choiseul ?

— Nu, strada Choiseul... O casă nouă, cred.

Și birja nu trebui decît să întoarcă puțin, casa era a doua, o casă mare cu patru etaje, al cărei zid de piatră

păstra o paloare ușor roșcată, între tencuiala scorojită a vechilor fațade învecinate. Octave coborîse pe trotuar și o măsura, o studia cu o privire mașinală, de la magazinul de mătăsuri de la parter și mezanin, pînă la ferestrele retrase de la etajul al patrulea, ce se deschideau peste o terasă îngustă. La primul etaj, mai multe capete de femei susțineau un balcon cu o balustradă de fontă migălos cizelată. Ferestrele aveau încadraturi complicate, cioplite grosolan după șabloane ; și, mai jos, deasupra porții în două canaturi, încă mai încărcată de ornamente, doi amorași desfășurau un cartuș pe care era scris numărul, luminat noaptea de un bec de gaz.

Un domn corpolent, blond, care ieșea din vestibul, se opri brusc, zărindu-l pe Octave.

— A, iată-te ! strigă el. Te așteptam abia mîine !

— Într-adevăr, răspunse tînărul, am plecat din Plassans cu o zi mai devreme... Probabil că nu-i pregătită camera ?

— O, ba da !... Am închiriat-o de cincisprezece zile și am mobilat-o imediat, așa cum mi-ai cerut. Așteaptă, vreau să te instalez.

Se întoarse în casă, în ciuda insistențelor lui Octave. Birjarul coborîse cele trei cufere. Stînd în picioare în loja portarului, un bărbat demn, cu fața prelungă, rasă, de diplomat, răsfoia cu gravitate *le Moniteur*. Catadicsi totuși să se ocupe și de cuferele așezate lîngă ușă ; apoi, apropiindu-se, îl întrebă pe locatarul său, arhitectul de la al treilea, cum îl numea :

— Domnule Campardon, dumnealui este persoana ?

— Da, domnule Gourd, e domnul Octave Mouret, pentru care am închiriat camera de la patru. Va dormi acolo şi va lua masa la noi... Domnul Mouret, pe care vi-l recomand, este un prieten de-al părinţilor soţiei mele.

Octave privea intrarea, alcătuită din panouri de imitaţie de marmură şi a cărei boltă era decorată cu mai multe roze. În partea din fund, curtea, pavată şi acoperită cu ciment, lăsa o puternică impresie de curăţenie austeră ; la uşa grajdurilor, un vizitiu freca o zăbală cu o bucată de piele. Soarele nu pătrundea niciodată în acea parte a curţii.

Între timp, domnul Gourd cerceta cu atenţie cuferele. Le împinse cu piciorul, deveni respectuos în faţa greutăţii lor, şi spuse că se duce în căutarea unui comisionar, care să le urce pe scara de serviciu.

— Doamnă Gourd, eu plec, strigă el aplecîndu-se spre lojă.

Această lojă era de fapt o mică încăpere cu geamuri luminoase, înzestrată cu o mochetă cu flori roşii şi mobilă de palisandru ; printr-o uşă întredeschisă se vedea un colţ din camera de culcare, cu un pat îmbrăcat în rips de un roşu-închis. Doamna Gourd, o femeie foarte grasă, cu părul împodobit de panglici galbene, stătea răsturnată într-un fotoliu, cu braţele încrucişate, în semn că nu avea nimic de făcut.

— Ei, să urcăm ! spuse arhitectul.

Şi, pe cînd împingea uşa de acaju a vestibulului, adăugă, observînd, pe chipul tînărului impresia produsă de scufia de catifea neagră şi papucii albaştri-deschis ai domnului Gourd :

— Știi, e fostul valet al ducelui de Vaugelade.

— A ! făcu simplu Octave.

— Cum îți spun, și s-a căsătorit cu văduva unui mic portărel din Mort-la-Ville. Au chiar o casă, acolo. Dar așteaptă să ajungă la trei mii de franci rentă, ca să se retragă... Oh, niște portari cumsecade !

Vestibulul și scara erau de un lux violent. Jos, o statuetă de femeie, un soi de napoletană aurită în întregime, ținea pe creștet o amforă din care ieșeau trei becuri de gaz, prevăzute cu globuri fără luciu. Panourile din imitație de marmură albă, cu margini trandafirii, urcau cu regularitate în casa rotundă a scării ; în timp ce balustrada de fontă, acoperită cu lemn de acaju, imita argintul vechi, cu ornamente de frunze aurite. Un covor roșu, fixat în triunghiuri de aramă, acoperea treptele. Dar ceea ce îl izbi în chip deosebit pe Octave, cînd intră, era o căldură de seră, o undă călduță pe care o gură i-o sufla în față.

— Ia te uită, spuse el, scara e încălzită ?

— Fără îndoială, răspunse Campardon. Acum, toți proprietarii care se respectă fac această cheltuială... Casa e foarte bine, foarte bine...

Întoarse capul, de parcă ar fi sondat pereții cu ochiul lui de arhitect.

— Dragul meu, ai să vezi, casa este extraordinar de bine... Și e locuită numai de oameni cumsecade !

Și, urcînd încet scările, începu să numească locatarii. La fiecare etaj erau cîte două apartamente, unul la stradă, celălalt spre curte, și ușile lor de acaju lăcuit se

aflau față în față. Mai întîi spuse cîteva cuvinte despre domnul Auguste Vabre : era fiul cel mare al proprietarului ; preluase, din primăvară, magazinul de mătăsuri de la parter, și ocupa, de asemenea, și mezaninul. Apoi, la primul etaj, locuiau, spre curte, celălalt fiu al proprietarului, domnul Théophile Vabre, cu soția, iar spre stradă însuși proprietarul, un fost notar din Versailles, care dealtfel stătea la ginerele său, domnul Duveyrier, consilier la Curtea de apel.

— Un bărbat zdravăn, care nu are nici patruzeci și cinci de ani, spuse Campardon oprindu-se. Drăguț, nu-i așa ?

Urcă două trepte și, întorcîndu-se brusc, adăugă :

— Apă și gaz la toate etajele.

Sub fereastra înaltă a fiecărui palier, ale cărui geamuri, mărginite de ornamente grecești, luminau scara ca ziua, se afla o banchetă îngustă de catifea. Arhitectul îi atrase atenția că pe ea puteau să se așeze persoanele în vîrstă. Apoi, cum trecuse de etajul doi fără să numească locatarii :

— Și aici ? întrebă Octave arătînd ușa marelui apartament.

— Oh, aici locuiesc oameni pe care nu-i vedem, nimeni nu-i cunoaște !... Casa s-ar lipsi cu plăcere de ei. În sfîrșit, pete se găsesc pretutindeni...

Avu o pufnire de dispreț.

— Cred că domnul scrie cărți.

Dar, la etajul trei, rîsul lui de satisfacție apăru din nou. Apartamentul dinspre curte era împărțit în două : locuiau aici doamna Juzeur, o femeie nefericită, și un

domn foarte distins, care închiriase o cameră, unde venea o dată pe săptămînă pentru diverse treburi. Dînd aceste explicaţii, Campardon deschise uşa celuilalt apartament.

— Aici sîntem la mine, reluă el. Aşteaptă o clipă, trebuie să iau cheia dumitale... Vom urca mai întîi în camera dumitale, iar pe soţia mea ai s-o vezi după aceea.

În cele două minute cît rămase singur, pe Octave îl copleşi liniştea gravă a scării. Se aplecă peste balustradă, în aerul călduţ care venea din vestibul ; înălţă capul, ascultînd dacă nu răzbătea vreun zgomot de sus. Stăruia o pace grea, de salon burghez, încuiat cu grijă, unde nu pătrundea nici o adiere de afară. În spatele frumoaselor uşi de acaju strălucitor părea să se deschidă abisuri de onestitate.

— O să ai vecini excelenţi, spuse Campardon reapărînd cu cheia : spre stradă, toată familia Josserand, tatăl, casier la fabrica de cristale Saint-Joseph, şi două fete de măritat ; alături de dumneata, mica familie a funcţionarului Pichon, nişte oameni care nu se scaldă în aur, dar de o educaţie perfectă... Totul trebuie închiriat, nu-i aşa ? chiar şi într-o casă ca aceasta.

Începînd de la etajul trei, covorul roşu se sfîrşea şi era înlocuit cu o simplă pînză de cînepă cenuşie. Octave, atins în amorul propriu, simţi o uşoară nemulţumire. Scara îi dăduse, încetul cu încetul, un sentiment de respect ; îl emoţiona faptul că locuia într-o casă atît de bine, după expresia arhitectului. Intrînd, în urma acestuia, în coridorul ce ducea la camera sa, zări, printr-o uşă întredeschisă, o femeie tînără stînd în picioare în faţa

unui leagăn. Auzind zgomot, ea înălță capul. Era blondă, cu ochi luminoși și fără expresie ; și nu rețínu, mai clar, decît această privire, căci tînăra, roșind dintr-odată, împinse ușa, cu aerul rușinat al unei persoane surprinse.

Campardon se întorsese, ca să repete :

— Apă și gaz la toate etajele, dragul meu.

Apoi, arătă o ușă care dădea spre scara de serviciu. Mai sus, se aflau camerele servitorilor. Și, oprindu-se în fundul coridorului, spuse :

— Iată-ne, în sfîrșit, la dumneata.

Camera, pătrată, destul de mare, tapetată cu hîrtie cenușie cu flori albastre, era mobilată foarte simplu. Aproape de alcov era amenajat un cabinet de toaletă, într-un spațiu care abia îi îngăduia să se spele pe mîini. Octave se duse de-a dreptul la fereastra prin care pătrundea o lumină verzuie. Jos, curtea se întindea tristă și curată, cu pavajul ei regulat, cu cișmeaua al cărei robinet de aramă lucea. Și nici o ființă, nici un zgomot ; nimic, decît ferestrele uniforme, fără o colivie de pasăre, fără o glastră de flori, scoțînd în evidență monotonia cu perdelele lor albe. Pentru a se ascunde zidul mare și gol al casei din stînga, care închidea pătratul curții, se repetaseră ferestrele, niște ferestre false, pictate, cu jaluzelele închise pentru totdeauna, în spatele cărora părea să continue viața izolată a apartamentelor vecine.

— O să mă simt minunat ! strigă Octave încîntat.

— Nu-i așa ? spuse Campardon. Îți jur că m-am ocupat ca pentru mine ; dealtfel, am urmat indicațiile din scrisorile dumitale... Deci, mobilierul îți place ? Este exact

ce trebuie pentru un burlac. Mai tîrziu, ai să vezi dumneata.

Şi cum Octave îi strîngea mîinile, mulţumindu-i, cerîndu-i iertare că i-a pricinuit atîta bătaie de cap, el reluă, cu un aer serios :

— Dar, viteazule, nici un fel de gălăgie aici, şi mai ales nici o femeie... Crede-mă ! Dacă aduci o femeie, s-ar produce revoluţie.

— Fiţi fără teamă ! murmură tînărul întrucîtva neliniştit.

— Nu, lasă-mă să-ţi spun, pentru că eu voi fi cel compromis... Ai văzut casa. Toţi burghezi, şi de-o moralitate ! Chiar şi aşa, între noi fie vorba, exagerează. Niciodată un cuvînt în plus, niciodată mai mult zgomot decît ai auzit... Bun ! Domnul Gourd se va duce să-l caute pe domnul Vabre, noi vom fi basma curată ! Dragul meu, îţi cer asta pentru liniştea mea : respectă casa.

Octave, cucerit de atîta onestitate, jură să respecte casa. Atunci Campardon, aruncînd împrejur o privire neîncrezătoare şi coborînd glasul, de parcă l-ar fi putut auzi cineva, adăugă cu ochii scăpărînd :

— În afara casei, nu priveşte pe nimeni. Ei ? Parisul e destul de mare, găseşti atîtea locuri... Eu, în definitiv, sînt artist, puţin îmi pasă !

Un comisionar aduse cuferele. Cînd se termină instalarea, arhitectul asistă patern la toaleta lui Octave. Apoi se ridică şi spuse :

— Acum, să coborîm, să-mi vezi soţia.

La etajul trei, fata în casă, o tînără zveltă, oacheşă şi cochetă, le spuse că doamna era ocupată. Vrînd să-l

facă pe tînărul său prieten să se simtă bine, şi stîrnit dealtfel de primele sale explicaţii, Campardon îl luă să-i arate apartamentul : întîi, salonul cel mare, alb şi auriu, bogat împodobit cu ornamente aplicate, aflat între un salonaş verde, pe care îl transformase în cabinet de lucru, şi dormitor, unde acum nu se putea intra, dar îi arătă forma îngustă şi tapetul violet. Cum apoi îl introduse în sufrageria lucrată toată în imitaţie de lemn, cu o complicaţie extraordinară de baghete şi casete, Octave, cucerit, strigă :

— Ce bogăţie !

Pe tavan, două crăpături mari întrerupeau casetele şi, într-un colţ, zugrăveala se cojise, lăsînd să se vadă zidul.

— Da, face impresie, spuse domol arhitectul, cu privirea fixată în tavan. Ştii, aceste case sînt construite ca să facă impresie... Numai că nu trebuie să cercetezi prea îndeaproape pereţii. Nici nu au doisprezece ani şi au şi început să se dărîme... Se face faţada din piatră ce-ţi ia ochii, cu sculpturi pompoase ; se lăcuieşte scara în trei straturi ; se auresc şi se zugrăvesc ţipător apartamentele ; şi asta măguleşte lumea, inspiră consideraţie... O, e încă solidă ; oricum, o să dureze cît noi !

Traversară din nou anticamera luminată de geamuri fără luciu. La stînga, dînd spre curte, se afla o a doua cameră, unde dormea fiica sa Angèle ; complet albă, în această după-amiază de noiembrie camera era de o tristeţe de mormînt. În sfîrşit, la capătul coridorului se

găsea bucătăria, unde ţinu cu tot dinadinsul să-l ducă, spunîndu-i că trebuia să cunoască totul.

— Hai, intrăt, repetă el împingînd uşa.

Se auzi o larmă îngrozitoare. În ciuda frigului, fereastra era larg deschisă. Rezemate cu coatele pe bara de sprijin, oacheşa fată în casă şi bucătăreasa grasă, o bătrînă debordantă, se aplecaseră asupra puţului îngust al unei curţi interioare, unde se deschideau, faţă în faţă, bucătăriile fiecărui etaj. Întinse din mijloc, strigau amîndouă deodată, în timp ce, din fundătura aceea urca rumoarea unor voci deşucheate, amestecate cu hohote de rîs şi înjurături. Era ca revărsarea unui canal : toată servitorimea casei se afla prezentă acolo, la distracţie. Octave îşi aduse deodată aminte de somptuozitatea burgheză a marii scări.

Dar, avertizate de un instinct, cele două femei întoarseră capul. Rămaseră încremenite văzîndu-şi stăpînul împreună cu un domn. Se auzi o fluierătură uşoară, ferestrele se închiseră, şi totul recăzu într-o linişte de moarte.

— Ce e, Lisa ? întrebă Campardon.

— Domnule, răspunse fata, foarte agitată, e tot împuţita asta de Adèle. A aruncat maţe de iepure pe fereastră... Domnul ar trebui să vorbească neapărat cu domnul Josserand.

Campardon rămase grav, dorind să nu se amestece. Se întoarse în cabinetul său de lucru, spunîndu-i lui Octave :

— Ai văzut totul. La fiecare etaj, apartamentele se repetă. Eu plătesc două mii cinci sute de franci, şi

locuiesc tocmai la etajul trei! Chiriile cresc din zi în zi. Domnul Vabre scoate cam douăzeci şi două de mii de franci din imobilul său. Şi vor creşte mereu, pentru că e vorba să deschidă o cale largă, din piaţa Bursei pînă la Operă. O casă, al cărei teren l-a luat pe nimic, în urmă cu mai puţin de doisprezece ani, după acel mare incendiu, aprins de servitoarea unui droghist!

Cînd intrară, Octave văzu deasupra unei mese de desen, în lumina clară a ferestrei, o imagine a sfinţeniei bogat încadrată, o Fecioară arătînd pe pieptul său deschis o uriaşă inimă care ardea. Nu putu să-şi reţină o mişcare de surpriză; se uită la Campardon, pe care la Plassans îl cunoscuse ca pe un bărbat foarte posnaş.

— A! nu ţi-am spus, reluă acesta înroşindu-se uşor, am fost numit arhitect diocezial, da, la Evreux. Oh, în privinţa banilor e o mizerie, abia ajung la două mii de franci pe an! Dar n-am mai nimic de făcut, doar din cînd în cînd cîte un drum; pentru celelalte treburi, am acolo un insptector... Şi, vezi dumneata e mare lucru să poţi pune pe cărţile de vizită: arhitect al guvernului. Nici nu-ţi imaginezi cîte lucrări îmi înlesneşte în înalta societate.

Şi, vorbind, nu-şi lua ochii de la Fecioara cu inima cuprinsă de flăcări.

— La urma urmelor, continuă el într-un neaşteptat acces de sinceritate, puţin îmi pasă de intrigile lor!

Dar, pentru că Octave începuse să rîdă, arhitectul fu cuprins de teamă. De ce se destăinuia acestui tînăr? Începu să se uite pieziş, împrumută un aer de căinţă şi încercă să-şi reia fraza.

— Puţin îmi pasă, şi nu prea... O, Doamne, da, se întîmplă ! Ai să vezi, ai să vezi, prietene : după ce vei fi trăit puţin, vei face ca toată lumea.

Şi-i vorbi de cei patruzeci şi doi de ani ai lui, de vidul existenţei, poză într-o melancolie ce nu se potrivea cîtuşi de puţin cu sănătatea sa robustă. Pe capul de artist pe care şi-l modelase, cu părul în vînt, barba tunsă ca Henric al IV-lea, se regăseau craniul plat şi falca pătrată a burghezului cu spirit mărginit, cu pofte lacome. În tinereţe fusese de o veselie obositoare.

Ochii lui Octave se opriseră pe un număr din *Gazette de France*, care zăcea printre planuri. Atunci, Campardon, din ce în ce mai stînjenit, sună fata în casă pentru a afla dacă doamna era, în sfîrşit, liberă. Da, doctorul pleca, doamna avea să vină.

— Doamna Campardon e suferindă ? întrebă tînărul.

— Nu, se simte ca de obicei, spuse arhitectul cu voce plictisită.

— A ! şi ce are ?

Încurcat din nou, el nu răspunse direct.

— Ştii, femeile au întotdeauna cîte ceva care se strică... Se simte aşa de treisprezece ani, de cînd a născut... Altminteri, e o femeie încîntătoare. Ai s-o găseşti chiar mai grasă.

Octave nu insistă. Lisa tocmai se întorcea, aducînd o carte de vizită ; şi arhitectul se scuză, porni grăbit spre salon, rugîndu-l pe tînăr să stea de vorbă cu soţia sa, pentru a nu-şi pierde răbdarea. Prin uşa deschisă şi închisă cu vioiciune, Octave zări, în mijlocul imensei încăperi albe şi aurii, pata neagră a unei sutane.

In aceeaşi clipă, doamna Campardon intră prin anticameră. N-o mai recunoştea. Odinioară, în copilăria lui, cînd o cunoscuse la Plassans, la tatăl ei, domnul Domergue, subinginer de poduri şi şosele, era slabă şi urîtă, timidă, la douăzeci de ani, ca o fetiţă care suferă de criza pubertăţii ; şi o regăsea dolofană, cu chip luminos şi odihnit de călugăriţă, cu ochi duioşi, gropiţe în obraji, o înfăţişare de pisică lacomă. Dacă nu putuse să devină frumoasă, ea se maturizase spre treizeci de ani, căpătînd o savoare agreabilă şi o plăcută aromă proaspătă de fruct tomnatic. Remarcă doar că mergea cu dificultate, că talia ei părea îngroşată sub capotul lung de mătase galbenă ; ceea ce îi dădea un aer de lîncezeală.

— Acum eşti un adevărat bărbat ! spuse ea veselă, întinzîndu-i amîndouă mîinile. Cît ai crescut de la ultima noastră călătorie !

Şi îl privea, înalt, oacheş, băiat frumos, cu mustăţile şi barba îngrijite. Cînd îşi spuse vîrsta, douăzeci şi doi de ani, ea protestă : părea de cel puţin douăzeci şi cinci. Octave, pe care prezenţa unei femei, chiar şi a ultimei dintre servitoare, îl încînta, rîdea cu un rîs perlat, mîngîind-o cu privirea ochilor săi ca aurul vechi, de o blîndeţe catifelată.

— A, da, repetă el domol, am crescut, am crescut... Vă mai amintiţi, cînd verişoara dumneavoastră Gasparine îmi cumpăra bile ?

Pe urmă, îi dădu veşti despre rudele ei : domnul şi doamna Domergue trăiau fericiţi în casa unde se retrăseseră ; se plîngeau doar că au rămas singuri, îi purtau

pică lui Campardon pentru că le-o răpiseră pe micuța lor Rose, în timpul unei şederi la Plassans pentru lucrările lui. După aceasta, tînărul încercă să întoarcă discuția spre verişoara Gasparine, dorind să-şi satisfacă o veche curiozitate de ştrengar precoce, în legătură cu o întîmplare de neexplicat pe vremuri : pasiunea arhitectului pentru Gasparine, o frumoasă şi robustă fată săracă, şi neaşteptata lui căsătorie cu pipernicita de Rose, care avea o zestre de treizeci de mii de franci, şi întreaga scenă cu lacrimi, şi o ceartă, fuga celei părăsite la Paris, la o mătuşă croitoreasă. Dar doamna Campardon, a cărei carnație destinsă păstra o paloare trandafirie, păru să nu înțeleagă. Nu izbuti să-i smulgă nici un amănunt.

— Şi părinții dumitale ? întrebă ea la rîndul său. Ce mai fac domnul şi doamna Mouret ?

— Foarte bine, vă mulțumesc, răspunse el. Mama nu mai iese deloc din grădină. Casa din strada Banne este exact aşa cum ați lăsat-o.

Doamna Campardon, care pesemne nu putea să stea prea mult în picioare fără să obosească, se aşezase pe un scaun înalt pentru desen, cu picioarele întinse sub capot ; şi el, apropiindu-şi un scăunel scund, înălța capul să-i vorbească, avînd aerul său obişnuit de adorație. Deşi lat în umeri, el era femeie, avea un simț al femeilor, care îl introducea de îndată în inima lor. Astfel, după numai zece minute, discutau amîndoi ca nişte vechi prieteni.

— Iată-mă deci chiriaşul dumneavoastră ! spuse el trecîndu-şi peste barbă mîna frumoasă, cu unghiile tăiate corect. Ne von înțelege bine, o să vedeți... Ce drăguță ați

fost că v-aţi adus aminte de ştrengarul din Plassans şi v-aţi ocupat de toate, la un singur cuvînt !

Dar ea se apăra.

— Nu, nu-mi mulţumi. Sînt mult prea leneşă, nu mă mişc deloc. Achille a aranjat totul... Şi, dealtfel, nu era oare de-ajuns ca mama să ne împărtăşească dorinţa dumitale de a fi luat în pensiune într-o familie, pentru a ne gîndi să-ţi deschidem casa noastră ? N-ai să fii printre străini, iar noi o să avem o companie.

Aşadar, el îşi povesti isprăvile. După ce, în sfîrşit, obţinuse diploma de bacalaureat, ca să-şi mulţumească familia, petrecuse trei ani la Marsilia, într-o mare casă de imprimeuri, a cărei fabrică se găsea în apropiere de Plassans. Comerţul îl pasiona, comerţul de lux pentru femei, care implică o seducţie şi o acaparare lentă prin cuvinte măgulitoare şi priviri linguşitoare. Şi, cu un rîs victorios, îi povesti cum izbutise să cîştige cei cinci mii de franci, fără de care, cu o prudenţă evreiască, sub aparenţa lui de zăpăcit amabil, niciodată n-ar fi îndrăznit să vină la Paris.

— Închipuiţi-vă, aveau un indian pompadour, cu un desen vechi, o minune... Şi nimeni nu se înfigea ; zăcea în pivniţă de doi ani... Atunci, cum tocmai aveam de făcut un drum la Var şi în Basses-Alpes, mi-a venit ideea să cumpăr tot soldul şi să-l plasez pe cont propriu. O, a fost un mare succes, un succes turbat ! Femeile îşi smulgeau cupoanele din mîini ; astăzi nu e una pe-acolo care să nu poarte indianul meu... Trebuie să vă spun că le

păcăleam atît de frumos ! Toate erau ale mele, aş fi făcut din ele orice aş fi vrut.

Şi rîdea, pe cînd doamna Campardon, sedusă, tulburată, cu gîndul la acel indian pompadour, îl descosea. Buchete mici pe fond ecru, nu-i aşa ? Ea îl căutase peste tot, pentru un capot de vară.

— Doi ani am călătorit, e destul, reluă el. Dealtfel, acum trebuie cucerit Parisul... Am să caut imediat ceva.

— Cum, strigă ea, Achille nu ţi-a spus nimic ? Dar are o slujbă pentru dumneata, şi numai la doi paşi de-aici !

El mulţumi, uimit ca de ţara unde curge lapte şi miere, întrebînd în glumă dacă diseară nu va găsi o femeie şi o rentă de o sută de mii de franci în camera sa, cînd o copilă de paisprezece ani, lungă şi urîtă, cu părul de un blond spălăcit, împinse uşa şi, în aceeaşi clipă, scoase un uşor ţipăt de spaimă.

— Intră, nu-ţi fie teamă, spuse doamna Campardon. E domnul Octave Mouret, despre care ne-ai auzit vorbind.

Apoi, întorcîndu-se spre acesta, rosti :

— Fiica mea Angèle... N-am luat-o cu noi în ultima noastră călătorie. Era atît de plăpîndă ! Dar iată că s-a mai împlinit puţin.

Angèle, cu stînjeneala posacă a fetelor aflate la vîrsta ingrată, se postase în spatele mamei sale. Îşi arunca mereu privirea spre tînărul surîzător. Aproape în aceeaşi clipă reapăru Campardon, cu o mină însufleţită ; nu putu să se stăpînească şi, în cîteva fraze întretăiate, îi povesti soţiei ce noroc avusese : abatele Mauduit, vicar la Saint-

Roch, venise la el pentru anumite lucrări ; o simplă reparaţie, dar care putea să-l ducă departe. Apoi, nemulţumit că vorbise în faţa lui Octave, plesni din palme, încă tulburat, şi întrebă :

— Ei, ei, ce facem ?

— Voiaţi să ieşiţi în oraş, spuse Octave. N-aş vrea să vă stînjenesc.

— Achille, murmură doamna Campardon, locul acela, la casa Hédouin...

— A, aşa-i ! strigă arhitectul. Dragul meu, un loc de prim vînzător într-o casă de noutăţi. Cunosc pe cineva acolo, care a vorbit pentru dumneata... Eşti aşteptat. Nu e încă patru, vrei să te prezint ?

Octave şovăia, îngrijorat din pricina nodului de la cravată, nemulţumit în pasiunea lui pentru o ţinută corectă. Se hotărî totuşi, după ce doamna Campardon îi jură că arăta cît se poate de bine. Cu o mişcare lipsită de vlagă, ea îşi întinse fruntea spre bărbatul său, care i-o sărută cu o efuziune de tandreţe, repetînd :

— Pe curînd, pisicuţa mea... pe curînd, păpuşica mea...

— Să ştiţi că cinăm la şapte, spuse ea însoţindu-i prin salon, unde ei îşi căutară pălăriile.

Angèle îi urmă, fără chef. O aştepta profesorul de pian, şi ea începu pe dată să lovească clapele instrumentului, cu degetele-i uscăţive. Octave, care zăbovea în anticameră mulţumind încă o dată, îşi simţi glasul acoperit. Şi, coborînd scara, pianul părea să-l urmărească neîncetat : în tăcerea melancolică, la doamna Juzeur, la Vabre, la Duveyrier răspundeau alte piane, cîntau la

fiecare etaj alte melodii care, îndepărtate și evlavioase, ieşeau parcă din reculegerea uşilor.

Cînd ajunseră jos, Campardon o luă pe strada Neuve-Saint-Augustin. Tăcea, avînd aerul preocupat al omului care caută o tranziţie.

— Îţi mai aminteşti de domnişoara Gasparine ? întrebă el în cele din urmă. E primă vînzătoare la casa Hédouin... Ai s-o vezi.

Octave crezu că se ivise prilejul să-şi astîmpere curiozitatea.

— A ! spuse el. Locuieşte la dumneavoastră ?

— Nu ! nu ! strigă arhitectul repede şi parcă ofensat.

Apoi, văzînd că tînărul rămăsese surprins de violenţa lui, continuă stînjenit, cu blîndeţe :

— Nu, ea și soţia mea nu se mai văd... Ştii, uneori între familii... În ceea ce mă priveşte, eu am întîlnit-o, şi n-am putut să nu-i întind mîna, nu-i aşa ? Mai ales că nu se scaldă deloc în aur, biata fată. Aşa se face că acum numai prin mine află noutăţi una despre cealaltă... Cît priveşte certurile vechi, trebuie lăsat timpul să închidă rănile.

Octave luă hotărîrea să-l întrebe făţiş despre căsnicia sa, cînd arhitectul o reteză scurt, spunînd :

— Am ajuns !

La colţul străzilor Neuve-Saint-Augustin şi de la Michodière se afla un magazin de noutăţi, a cărui uşă se deschidea în triunghiul strîmt al pieţei Gaillon. Pe o firmă care acoperea două ferestre de la mezanin, stătea scris, cu litere mari, aurite : „La paradisul femeilor, casă fondată în 1822" ; în timp ce pe geamurile fără oglinzi

ale vitrinelor se putea citi, pictat în roşu : „Deleuze, Hédouin et Cie".

— Nu are eleganţa modernă, dar e onestă şi solidă, explică în grabă Campardon. Domnul Hédouin, un fost vînzător, s-a căsătorit cu fiica celui mai mare dintre fraţii Deleuze, care a murit acum doi ani ; aşa că acum casa este condusă de tînăra pereche, de bătrînul unchi Deleuze şi de un alt asociat, cred, care se ţin însă deoparte... Ai s-o vezi pe doamna Hédouin. Oh, o femeie cu cap !... Să intrăm.

Domnul Hédouin plecase la Lille să cumpere pînză. Îi primi doamna Hédouin. Stătea în picioare, cu un toc după ureche, şi dădea ordine către doi băieţi de prăvălie, care aranjau cîteva bucăţi de stofă în rafturi ; şi ea îi apăru atît de impunătoare, atît de admirabil de frumoasă, cu trăsăturile chipului regulate, cu părul lins şi pieptănat cu cărare la mijloc, surîzînd atît de grav în rochia ei neagră, pe care se decupau un guler plat şi o cravată mică, bărbătească, încît Octave, nu prea timid de felul lui, se bîlbîi. Totul se aranjă în cîteva cuvinte.

— Bun ! spuse ea liniştită, cu obişnuita-i graţie de negustoreasă, pentru că sînteţi liber, vizitaţi magazinul.

Chemă un băiat de prăvălie şi i-l dădu în grijă pe Octave ; apoi, după ce răspunse politicos la întrebarea lui Campardon, că domnişoara Gasparine era plecată cu unele comisioane, întoarse spatele şi îşi continuă treaba, aruncînd ordine scurte cu vocea ei melodioasă.

— Nu acolo, Alexandre... Aşază mătăsurile sus... Nu mai e aceeaşi marcă, ai grijă !

Campardon, şovăielnic, îi spuse în cele din urmă lui Octave că se va întoarce să-l ia acasă, pentru cină. Şi, timp de două ceasuri, tînărul vizită magazinul. Îl găsi prost luminat, mic, prea încărcat de mărfurile aduse de la subsol şi îngrămădite în colţuri, nelăsînd decît locuri de trecere sugrumate între pereţii înalţi de baloturi. În mai multe rînduri o întîlni pe doamna Hédouin, ocupată, strecurîndu-se prin cele mai strîmte culoare, fără să-şi agaţe vreodată un colţ al rochiei. Părea sufletul viu şi echilibrat al casei, căreia întregul personal îi asculta şi cel mai mic semn al mîinilor albe. Octave se simţea afectat că ea nu-l privea mai mult. Pe la şapte fără un sfert, pe cînd urca pentru ultima oară de la subsol, i se spuse că domnul Campardon se afla la etajul întîi cu domnişoara Gasparine. Acolo era un raion de lenjerie, condus de această domnişoară. Dar, pe la jumătatea scării turnante, în spatele unei piramide înălţată din bucăţi de stambă simetric aranjate, tînărul se opri dintr-odată, auzindu-l pe arhitect cum o tutuieşte pe Gasparine.

— Îţi jur că nu ! striga el, uitînd de sine atît de mult încît ridică glasul.

Urmă o clipă de tăcere.

— Ea cum se comportă ? întrebă tînăra femeie.

— Dumnezeule, mereu acelaşi lucru ! În sfîrşit, merge... Acum, ştie că s-a terminat. Niciodată n-o să mai fie ce-a fost.

Gasparine reluă vorba cu vocea înduioşată :

— Tu, dragul meu prieten, eşti de plîns. În sfîrşit, pentru că ai putut să te descurci în alt chip... Spune-i cît sînt de mîhnită să o ştiu suferindă...

Campardon, nelăsînd-o să isprăvească, o prinse de umeri şi o sărută cu zgomot pe buze, în aerul încălzit de gaz, care se îngreunase sub tavanul scund. Ea îi înapoie sărutarea, murmurînd :

— Dacă poţi, mîine dimineaţă, la şase... Am să rămîn în pat. Bate de trei ori.

Ameţit, începînd să înţeleagă, Octave tuşi o dată şi se arătă. Îl aştepta o altă surpriză : verişoara Gasparine era uscată, jigărită, colţuroasă, avea fălcile ieşite în afară, părul aspru ; nu-şi păstrase decît ochii ei superbi, pe chipul devenit pămîntiu. Cu figura aceea geloasă, cu buzele fierbinţi şi voluntare, ea îl tulbură tot atîta cît îl încîntase Rose cu înflorirea ei tîrzie de blondă apatică.

Gasparine se purtă fără efuziune, dar cu destulă politeţe. Îşi aminti de Plassans, îi vorbi tînărului de zilele de odinioară. Cînd Campardon şi el coborîră, ea le strînse mîna. Jos, doamna Hédouin îi spuse, cu simplitate, lui Octave :

— Pe mîine, domnule.

În stradă, asurzit de trăsuri, îmbrîncit de trecători, tînărul nu putu să nu remarce faptul că această doamnă era foarte frumoasă, dar nu părea cîtuşi de puţin binevoitoare. Vitrinele strălucitoare ale magazinelor de curînd decorate şi iluminate cu gaz aruncau pătrate de lumină pe pavajul negru şi murdar ; în timp ce bătrînele prăvălioare cu galantare întunecate posomorau drumul cu pete de umbră, luminate numai în interior cu lămpi fumegînde, licărind ca nişte stele îndepărtate. În strada Neuve-Saint-Augustin, cu puţin înainte de a o lua pe strada

Choiseul, trecînd prin fața unei astfel de prăvălioare, arhitectul salută.

O tînără femeie, zveltă și elegantă, acoperită cu o mică pelerină de mătase, stătea în picioare pe prag, trăgînd spre ea, ca să nu fie strivit, un băiețel de trei ani. Vorbea cu o doamnă bătrînă, fără pălărie, desigur negustoreasa, pe care o tutuia. Octave nu putea să-i deslușească trăsăturile, în acel cadru de întuneric, sub reflexele tremurătoare ale becului de gaz din vecinătate ; îi păru frumoasă, deși nu vedea decît doi ochi arzători, care se opriră o clipă asupra lui, ca două flăcări. În spatele ei, prăvălia se pierdea în întuneric, umedă, asemenea unei pivnițe, care emana un miros vag de salpetru.

— E doamna Valérie, soția domnului Théophile Vabre, fiul cel mic al proprietarului : îți amintești locatarii de la primul etaj ? reluă Campardon, după ce merse cîțiva pași. Oh, o femeie cu totul fermecătoare !... S-a născut în această dugheană, una dintre merceriile cu cei mai numeroși clienți din cartier, pe care părinții ei, domnul și doamna Louhette, o țin încă, pentru a avea o ocupație. Te asigur că au cîștigat ceva parale aici !

Dar Octave nu înțelegea comerțul în acest fel, în vizuinile vechiului Paris, unde pe vremuri era suficientă o bucată de stofă pentru o firmă. El se jura să nu consimtă pentru nimic în lume să trăiască în fundul unui asemenea cavou. Probabil că aici te înțepenesc niște dureri de toată frumusețea !

Tot sporovăind, urcaseră scara. Erau așteptați. Doamna Campardon îmbrăcase o rochie de mătase cenușie, se

pieptănase cochet, arăta întru totul foarte îngrijită. Campardon o sărută pe gît, cu o emoţie de soţ afectuos.

— Bună seara, pisicuţa mea... bună seara, păpuşica mea...

Şi trecură în sufragerie. Cina fu încîntătoare. Doamna Campardon vorbi mai întîi despre Deleuze şi Hédouin : o familie respectată în tot cartierul, ai cărei membri erau bine cunoscuţi, un văr făcea comerţ de papetărie în strada Gaillon, un unchi era negustor de umbrele în pasajul Choiseul, nepoţii şi nepoatele se stabiliseră cam peste tot în împrejurimi. Pe urmă conversaţia luă altă întorsătură, se ocupară de Angèle, înţepenită pe scaun şi mîncînd cu gesturi întrerupte. Maică-sa o creştea acasă, era mai sigur ; şi, nedorind să spună mai mult, clipea din ochi, ca să dea de înţeles că în pensioane domnişoarele învaţă lucruri urîte. Pe furiş, fata tocmai reuşise să-şi pună farfuria în echilibru pe cuţit. Lisa, care servea la masă, şi căreia nu i-ar fi trebuit mult pînă s-o spargă, strigă :

— E vina dumneavoastră, domnişoară !

Un hohot răsunător de rîs, brusc înăbuşit, trecu peste faţa Angèlei. Doamna Campardon se mulţumi să clatine din cap ; şi, cînd Lisa ieşi să aducă desertul, începu s-o laude în gura mare : foarte inteligentă, foarte energică, o adevărată fiică a Parisului care ştie oricînd să se descurce ! S-ar fi putut lipsi de Victoire, bucătăreasa, care nu mai era destul de curată, din cauza vîrstei înaintate ; dar ea îl văzuse pe domnul născîndu-se în casa tatălui său, era o relicvă de familie demnă de respectul

lor. Apoi, pentru că fata în casă se întorsese cu merele coapte :

— O purtare ireproşabilă, continuă doamna Campardon la urechea lui Octave. N-am băgat nimic de seamă pînă acum... Iese în oraş o singură zi pe lună, şi atunci se duce s-o îmbrăţişeze pe bătrîna ei mătuşă, care locuieşte foarte departe.

Octave o examină pe Lisa. Văzînd-o nervoasă, cu pieptul turtit, cu pleoapele învineţite, îi fulgeră prin minte că făcea nişte petreceri de pomină la bătrîna ei mătuşă. Altminteri, îi dădea toată dreptatea mamei, care continua să-i prezinte ideile ei asupra educaţiei : o fată înseamnă o responsabilitate nespus de copleşitoare, trebuiau îndepărtate de ea pînă şi adierile străzii. Şi, în acest timp, de cîte ori Lisa se apleca în preajma scaunului ei, ca să schimbe o farfurie, Angèle o pişca de coapse, într-un exces de intimitate, fără ca vreuna dintre ele — foarte serioase — măcar să clipească.

— Trebuie să fii virtuos pentru tine însuţi, spuse arhitectul cu pedanterie, ca o concluzie la ideile pe care nu le exprimase. Mie puţin îmi pasă de părerile unora, eu sînt artist !

După ce se termină masa, rămaseră în salon pînă la miezul nopţii. Făceau un exces, pentru a sărbători sosirea lui Octave. Doamna Campardon părea grozav de obosită ; încetul cu încetul uită de sine, întinsă pe o canapea.

— Îţi e rău, pisicuţa mea ? o întrebă soţul.

— Nu, răspunse ea cu voce stinsă. Nimic deosebit. Îl privi lung, apoi şopti :

— Ai văzut-o la Hédouin ?

— Da... Mi-a cerut vești despre tine.

Ochii Rosei pluteau în lacrimi.

— Ei îi merge foarte bine !

— Hai, lasă, făcu arhitectul sărutînd-o ușor pe păr, uitînd că nu erau singuri. Iar îți faci rău... Doar știi că te iubesc la fel de mult, sărmana mea păpușică !

Octave, după ce se dusese discret la fereastră, ca și cum ar fi vrut să privească în stradă, se întoarse să scruteze fața doamnei Campardon, cu o curiozitate la fel de vie ca înainte, întrebîndu-se dacă știa adevărul. Dar ea își reluase expresia binevoitoare și suferindă, se ghemuise în fundul canapelei, ca o femeie mulțumită, resemnată de nevoie cu partea ei de mîngîieri.

În cele din urmă, Octave le ură noapte bună. Era încă pe scară, cu sfeșnicul în mînă, cînd auzi foșnetele unor rochii de mătase atingînd treptele. Din politețe, se trase într-o parte. Erau desigur doamnele de la etajul patru, doamna Josserand și cele două fiice ale sale, care se întorceau de la serată. Cînd trecură pe lîngă el, mama, o femeie corpolentă și semeață, îl fixă insistent ; pe cînd cea mai mare dintre domnișoare se îndepărtă cu o înfățișare aspră, iar mezina, fîstîcită, îl privi surîzîndu-i în strălucirea vie a luminării. Era o fată încîntătoare, puțin obosită, cu chipul luminos, părul castaniu, aurit de cîteva reflexe blonde ; și avea o grație îndrăzneață, aspectul dezinvolt al unei tinere căsătorite ce se întoarce de la un bal într-o complicată toaletă cu fundițe și dantele, așa cum nu poartă fetele de măritat. Trenele dispărură în lungul balustradei, o ușă se închise. Octave mai rămase locului, desfătat de ceea ce-i bucurase ochii.

Urcă și el încet. Ardea un singur bec de gaz, scara adormea într-o căldură copleșitoare. I se părea mai meditativă, cu ușile sale caste, cu ușile sale bogate de acaju, închise peste alcovuri cinstite. Nu se auzea nici un suspin, domnea o liniște de oameni bine-crescuți, care își țineau răsuflarea. Totuși, deslușind un zgomot ușor, se aplecă și îl zări pe domnul Gourd, în papuci și cu scufie pe cap, stingînd ultimul bec de gaz. Atunci, totul se cufundă în întuneric, casa fu copleșită de solemnitatea umbrelor, ca dispărută în distincția și în decența propriului somn.

Cu toate acestea, Octave se chinui mult pînă să adoarmă. Se răsucea agitat în pat, cu mintea plină de chipurile noi pe care le văzuse. De ce naiba se arătau Campardon-ii atît de binevoitori ? Plănuiau oare ca, mai tîrziu, să-i dea fiica de soție ? Ori poate că soțul îl lua în pensiune pentru a-i ține de urît și a-i înveseli nevasta ? Și de ce boală putea să sufere această biată femeie ? Pe urmă, gîndurile i se răvășiră tot mai mult, începu să vadă trecînd umbre : mica doamnă Pichon, vecina lui, cu privirea goală și limpede ; frumoasa doamnă Hédouin, corectă și serioasă în rochia ei neagră ; și ochii arzători ai doamnei Valérie ; și rîsul vesel al domnișoarei Josserand. Cum își mai croia drum, în numai cîteva ore, pe caldarîmul Parisului ! Totdeauna visase femei care să-l prindă de mînă și să-l ajute în treburile sale. Și ele reveneau, se amestecau cu o încăpățînare obositoare. Nu știa pe care s-o aleagă, se străduia să-și păstreze glasul duios, gesturile mîngîietoare. Și deodată, copleșit.

scos din minţi, cedă fondului său de brutalitate, dispreţului crud ce îl nutrea faţă de femei, sub înfăţişarea lui de adoraţie de îndrăgostit.

— La urma urmelor, să mă lase să dorm ! spuse el cu glas tare, întorcîndu-se nervos pe spate. Prima care o să vrea, puţin îmi pasă ! şi toate odată, dacă le place !... Să dormim, şi mîine e zi.

II

Cînd doamna Josserand, împreună cu fetele ei, părăsi serata doamnei Dambreville, care locuia undeva la etajul al patrulea pe strada Rivoli, colț cu strada l'Oratoire, ea trînti ușa de la stradă, în brusca izbucnire a unei furii înăbușite timp de două ceasuri. Berthe, cea mai mică dintre fetele sale, ratase un nou prilej de căsătorie.

— Ei, ce faceți aici ? le întrebă ea cu mînie pe fetele care se opriseră sub arcade și priveau cum trec birjele. Hai, mergeți !... Ori credeți că o să luăm o trăsură ! Ca să mai cheltuim alți doi franci, nu-i așa ?

Și pentru că Hortense, cea mai mare dintre ele, bombăni :

— O să fie tare plăcut, prin noroiul ăsta. N-o să-mi mai pot scoate pantofii din el.

— Urniți-vă ! strigă mama, furioasă la culme. Cînd n-o să mai aveți pantofi, o să rămîneți în culcușul vostru, și gata. Mare pricopseală că vă scoate omul în lume !

Lăsînd capul în jos, Berthe și Hortense se întoarseră în strada l'Oratoire. Își ridicară cît putură de sus fustele lungi pe crinoline, cu umerii strînși și dîrdîind sub pelerinele subțiri de bal. Doamna Josserand venea în urmă, îmbrăcată cu o veche blană din burți de jder roase ca niște piei de pisică. Fără pălării, toate trei își acoperiseră părul cu o dantelă, podoabă care îi făcea să se întoarcă pe ultimii trecători, mirați că le vedeau strecurîndu-se de-a lungul caselor, una după alta, cu spatele îndoit, cu ochii atenți la băltoace. Și exasperarea mamei creștea mereu, aducîndu-și aminte multe alte asemenea întoarceri acasă, de trei ierni încoace, împiedicîndu-se în toalete, prin noroiul negru al străzilor și urmărite de rînjetele haimanalelor întîrziate. Nu, hotărît lucru, îi ajungea să-și tot trambaleze domnișoarele în cele patru colțuri ale Parisului, fără a îndrăzni măcar o dată să-și permită luxul unei trăsuri, de teamă că a doua zi va fi nevoită să reducă un fel de mîncare la masă !

— Și asta pune la cale căsătorii ! spuse ea tare, revenind la doamna Dambreville, vorbind de una singură pentru a se ușura, fără să se adreseze măcar fiicelor sale care o apucaseră pe strada Saint-Honoré. Frumoase mai sînt căsătoriile ei ! O adunătură de femei înțepate, venite cine știe de unde ! Ah, dacă n-am fi siliți !... Ca și ultimul ei succes, fata asta căsătorită de curînd, pe care a scos-o la iveală ca să ne arate că nu dă greș mereu : frumos exemplu ! o copilă nenorocită, care a fost trimisă șase luni la mînăstire, după o greșeală, ca să se purifice !

Fetele tocmai traversau piața Palais-Royal, cînd începu să plouă torențial. Se zăpăciră. Rămaseră pe loc, alune-

cînd, împotmolindu-se, privind din nou trăsurile care treceau libere.

— Hai, mergeţi ! strigă mama, necruţătoare. Acum e prea aproape, nu mai merită doi franci... Şi fratele vostru Léon care a refuzat să vină cu noi de teamă că-l punem să plătească ! Cu atît mai bine dacă-şi rezolvă treburile cu această femeie ! dar putem spune că nu-i deloc un lucru curat. O femeie trecută de cincizeci de ani şi care nu primeşte decît bărbaţi tineri ! O fostă nulitate pe care o persoană sus-pusă a împins-o să se mărite cu nătărăul de Dambreville, numindu-l şef de birou !

Hortense şi Berthe mergeau repede prin ploaie, una după alta, fără să pară c-o ascultă. Cînd mama lor se uşura astfel, golind tot sacul şi uitînd rigoarea alesei educaţii ce le-o impunea, fetele — era un lucru stabilit — trebuiau să facă pe surdele. Cu toate acestea, cînd intrară pe strada l'Échelle, întunecată şi pustie, Berthe se revoltă.

— Aşa, bun ! spuse ea, mi se rupe tocul... Eu nu mai pot merge !

Doamna Josserand deveni cumplită.

— Faceţi bine şi mişcaţi-vă !... Eu, una, mă plîng ? Şi mie mi se cuvine să umblu pe stradă la ora asta, pe o astfel de vreme ?... Dacă aţi avea măcar un tată, ca alte fete ! Dar nu, domnul rămîne să se lăfăie acasă. Totdeauna mie îmi vine rîndul să vă scot în lume, el n-ar accepta o asemenea corvoadă. Ei bine, vă spun că m-am săturat pînă peste cap ! De acum încolo, să vă scoată tatăl vostru în lume, dacă vrea ; eu, să mă ia naiba dacă am să vă mai

duc vreodată prin case unde sînt jignită !... Un om care m-a înșelat în privința însușirilor sale și căruia trebuie să-i mai și smulg consimțămîntul ! Ah, Doamne-Dumnezeule, de-ar fi s-o iau de la început, nu m-aș mai mărita în ruptul capului cu el !

Fetele nu mai protestară. Cunoșteau acest capitol inepuizabil al speranțelor înșelate ale mamei lor. Cu dantela lipită de față, cu pantofii uzi, ele trecură repede prin strada Sainte-Anne. Dar, în strada Choiseul, chiar lîngă poarta casei, pe doamna Josserand o aștepta o ultimă umilire : trăsura familiei Duveyrier, care se întorcea și ea, o stropi cu noroi.

Pe scară, mama și domnișoarele, istovite, mînioase, își regăsiră grația atunci cînd trebuiră să treacă pe lîngă Octave. Dar, odată ușa închisă, ele se năpustiră în apartamentul întunecos, izbindu-se de mobile, dădură buzna în sufragerie, unde domnul Josserand scria la lumina slabă a unei mici lămpi.

— Ratat ! strigă doamna Josserand, prăbușindu-se pe un scaun.

Și, cu un gest violent, ea smulse dantela ce-i înfășura capul, zvîrli blana pe speteaza scaunului și apăru în rochia roșie ca focul, garnisită cu satin negru, enormă, foarte decoltată, cu umeri încă frumoși, asemenea unor coapse lucioase de cabalină. Fața ei pătrată, cu obrajii căzuți, cu nasul din cale-afară de puternic, exprima o furie tragică de regină care se stăpînește să nu se coboare pînă la cuvinte grosolane.

— Ah ! făcu simplu domnul Josserand, uluit de intrarea ei furtunoasă.

Clipea des, cuprins de nelinişte. Nevastă-sa îl zdrobea ori de cîte ori îşi bomba bustul gigantic, care i se părea că-l simte prăbuşindu-i-se pe ceafă. Îmbrăcat într-o redingotă veche şi tocită, pe care o purta numai prin casă, cu faţa asprită şi istovită în treizeci şi cinci de ani de serviciu, el se uită la ea, un moment, cu ochii săi mari, albaştri, cu priviri stinse. Apoi, îşi împinse repede pe după urechi buclele părului ce încărunţea şi, foarte încurcat, negăsind nici un cuvînt de spus, încercă să se apuce iar de lucru.

— Văd că nu înţelegi ! reluă doamna Josserand cu voce ascuţită. Îţi spun că încă o partidă s-a dus pe apa sîmbetei, şi asta e a patra !

— Da, da, ştiu, a patra, şopti el. E plictisitor, tare plictisitor...

Şi, ca să scape de goliciunea înspăimîntătoare a nevestei sale, el se întoarse către fete, cu un surîs plin de bunătate. Îşi scoseseră şi ele dantelele şi pelerinele şi rămăseseră îmbrăcate, cea mare în albastru, mezina în roz ; rochiile lor, de o tăietură prea îndrăzneaţă, cu garnituri prea încărcate, erau ca o provocare. Hortense, gălbejită, cu chipul pocit de nasul aidoma cu al mamei sale, care îi dădea un aer de îndărătnicie dispreţuitoare, împlinise douăzeci şi trei de ani şi părea de douăzeci şi opt ; pe cînd Berthe, cu doi ani mai tînără, păstra toată graţia copilăriei, avînd aproape aceleaşi trăsături, dar mai delicate, de un alb strălucitor, ameninţate doar, spre vîrsta de cincizeci de ani, de aspectul necioplit al familiei.

— Cînd ai să ne priveşti pe toate trei ! ţipă doamna Josserand. Şi, pentru Dumnezeu, lasă odată scrisul, că mă calcă pe nervi !

— Dar, draga mea, spuse el liniştitor, fac ştraifuri.

— A, da, ştraifurile tale de trei franci mia !... Şi crezi că ai să-ţi măriţi fetele cu aceşti trei franci !

Sub lumina slabă a lămpii, masa era ticsită de foi late de hîrtie cenuşie, ştraifuri imprimate, cărora domnul Josserand-le completa spaţiile libere pentru un mare editor, stăpîn al mai multor publicaţii periodice. Cum leafa de casier nu-i ajungea defel, petrecea nopţi întregi cu această muncă ingrată, ascunzîndu-se, cuprins de ruşine la ideea că li s-ar putea descoperi strîmtorarea.

— Trei franci, sînt trei franci, răspunse el cu glasul încet şi obosit. Aceşti trei franci vă îngăduie să schimbaţi panglicile la rochii şi să oferiţi prăjituri, marţea, invitaţilor voştri.

Regretă numaidecît această frază, simţind că o izbea pe doamna Josserand drept în inimă, în punctul sensibil al trufiei sale. Un val de sînge împurpură umerii soţiei, păru gata să izbucnească în vorbe răzbunătoare ; apoi, într-un efort de demnitate, ea doar bîigui :

— Ah, Doamne !... Ah, Doamne !...

Şi se uită la fiicele sale, îşi zdrobi magistral bărbatul sub o ridicare a înspăimîntătorilor ei umeri, ca pentru a spune : „Ei, îl auziţi ? ce cretin !“ Fetele clătinară din cap. Atunci, văzîndu-se învins, lăsînd cu părere de rău pana, tatăl deschise ziarul *le Temps*, pe care îl aducea în fiecare seară de la birou.

— Saturnin doarme ? întrebă tăios doamna Josserand, vorbind de fiul lor cel mic.

— De mult, răspunse soțul. Am învoit-o și pe Adèle... Pe Léon l-ați văzut la familia Dambreville ?

— La naiba ! acolo se și culcă ! îi scăpă ei un strigăt de pizmă, pe care nu putu să și-l rețină.

Surprins, tatăl avu naivitatea să adauge :

— Ah ! așa crezi ? !

Hortense și Berthe deveniseră surde. Cu toate acestea, schițară un surîs, prefăcîndu-se că se ocupă de pantofii lor aflați într-o stare jalnică. Schimbînd tactica, doamna Josserand îi căută alt motiv de ceartă domnului Josserand : îl rugă să ducă ziarul îndărăt la birou, în fiecare dimineață, să nu-l mai lase să zacă toată ziua în apartament, cum se întîmplase, de exemplu, în ajun ; și tocmai numărul unde era vorba de un proces îngrozitor, pe care fetele ar fi putut să-l citească. Ea recunoștea în asta lipsa lui de moralitate.

— Atunci, mergem la culcare ? întrebă Hortense. Mie mi-e foame.

— Oh, și mie ! spuse Berthe. Crăp de foame.

— Cum ! vă e foame ! strigă doamna Josserand revoltată. N-ați mîncat acolo cozonac ? Uite la ele, proastele ! Doar e obiceiul să se mănînce !... În ce mă privește eu am mîncat.

Domnișoarele îi ținură piept. Le era foame și erau bolnave. Și mama, pînă la urmă, le însoți la bucătărie, ca să vadă dacă nu rămăsese ceva de mîncare. Imediat, pe furiș, tatăl se apucă de ștraifuri. Știa bine că, fără

aceste ștraifuri, ar fi dispărut tot luxul căsniciei ; și, tocmai de aceea, în ciuda disprețului și a certurilor nedrepte, se încăpățîna pînă la ziuă în tainica lui muncă, fericit ca un om de treabă ce era, și imaginîndu-și că un căpețel de dantelă în plus va hotărî o partidă bogată. Cum de mult își reduseseră cheltuielile de mîncare, fără a izbuti să aibă îndeajuns pentru îmbrăcăminte și pentru recepțiile de marțea, el se resemna la o muncă de martir, îmbrăcat în zdrențe, în timp ce mama și fiicele colindau saloanele purtînd flori în păr.

— Ce duhoare e aici ! strigă doamna Josserand intrînd în bucătărie. Închipuiți-vă că nu pot s-o fac pe îngălata asta de Adèle să lase fereastra întredeschisă ! Pretinde că dimineața găsește camera înghețată.

Se repezi să deschidă fereastra, și din curtea strîmtă de serviciu năvăli o umezeală înghețată, un miros ca de pivniță mucegăită. Lumînarea aprinsă de Berthe făcea să danseze pe peretele din față uriașele umbre ale umerilor ei goi.

— Și-n ce hal ține bucătăria ! continuă doamna Josserand adulmecînd peste tot, vîrîndu-și nasul prin ungherele murdare. N-a mai spălat masa de cincisprezece zile... Uite, farfurii de alaltăieri. Pe cuvîntul meu, e de-a dreptul dezgustător !... Și chiuveta, poftim, mirosiți puțin chiuveta ei !

Furia o biciuia. Împingea vesela cu brațele ei albite cu pudră de orez și încărcate de cercuri de aur ; își tîrîia rochia de culoarea focului prin murdărie, agățînd la locul lor ustensilele aruncate pe sub mese, expunîn-

du-şi, printre cojile de legume, luxul ei încărcat. În sfîrşit, la vederea unui cuţit ştirb, făcu explozie

— Mîine o dau afară !

— Şi ai să fii foarte în cîştig, spuse liniştit Hortense. N-o să mai ţinem nici una. E prima care a stat trei luni... Cum învaţă să fie puţin mai curate şi să facă un sos alb, o şterg.

Doamna Josserand strînse din buze. Într-adevăr, singură Adèle, abia venită din Bretagne, netoată şi păduchioasă, putea să reziste în această mizerie vanitoasă de burghez, care profita de ignoranţa şi de murdăria ei pentru a o hrăni prost. De douăzeci de ori pînă acum, din cauza unui pieptene găsit peste pîine sau a unei bucăţi de carne îngrozitoare, care le-a pricinuit crampe, discutaseră s-o dea afară ; pe urmă, renunţau de bună voie, în faţa greutăţii de a o înlocui, căci pînă şi hoaţele refuzau să intre la ei, în această „cutie“ unde bucăţile de zahăr erau numărate.

— Nu văd nici urmă de ceva ! mormăi Berthe cotrobăind într-un dulap.

Rafturile dulapului scoteau în evidenţă golul melancolic şi falsul lux al familiilor care cumpără carne proastă, ca să poată pune flori pe masă. Nu se aflau pe ele decît farfurii de porţelan cu margini aurite, cu desăvîrşire curate, o perie pentru fărămituri cu argintul şters de pe mîner, cîteva sticluţe în care uleiul şi oţetul se uscaseră ; şi nici o coajă uitată, nici o rămăşiţă de desert, nici o fructă, nimic dulce, nici o bucăţică de brînză. Se simţea că foamea Adèlei, niciodată mulţumită, ştergea, pînă la

a lua aurul de pe farfurii, toate rarele urme de sos lăsate de stăpîni.

— Va să zică, a mîncat tot iepurele ! strigă doamna Josserand.

— Aşa-i, spuse Hortense, rămăsese bucata de la coadă... A, nu, iat-o ! M-ar fi mirat să fi îndrăznit... Să ştiţi că o mănînc. E rece, dar atîta rău !

Berthe scotocea la rîndul ei, fără folos. Pînă la urmă, puse mîna pe o sticlă în care maică-sa diluase un borcan vechi de dulceaţă, ca să facă sirop de coacăze pentru seratele sale. Îşi turnă o jumătate de pahar, spunînd :

— Iată, mi-a venit o idee : am să înmoi pîine aici !... Pentru că nu mai e nimic altceva !

Dar, neliniştită, doamna Josserand, se uită la ea cu asprime.

— Nu te sfii, umple paharul cîtă vreme ai cu ce !... Şi mîine, nu-i aşa ? am să le ofer apă musafirilor.

Din fericire, o nouă boacănă de-a Adèlei îi întrerupse mustrarea. Cum se învîrtea de colo-colo, vrînd să descopere alte crime, zări o carte pe masă ; şi atunci se produse explozia supremă.

— Ah, îngălata, iar mi l-a adus pe Lamartine la bucătărie !

Era un exemplar din *Jocelyn*. Îl luă, îl frecă, de parcă l-ar fi şters ; şi repeta întruna că-i interzisese de douăzeci de ori să-l mai care astfel peste tot, ca să-şi facă socotelile pe el. Între timp, Berthe şi Hortense îşi împărţiseră bucăţica de pîine rămasă ; apoi, luîndu-şi cu ele cina, spuseră că mai întîi voiau să se dezbrace. Mama aruncă o ultimă privire spre maşina de gătit îngheţată, şi se

întoarse în sufragerie, ţinînd bine strîns volumul de Lamartine sub carnea revărsată a braţului ei.

Domnul Josserand continua să scrie. Nădăjduia că nevastă-sa se va mulţumi să-l copleşească doar cu o privire dispreţuitoare în timp ce va traversa încăperea ducîndu-se la culcare. Dar ea se prăbuşi din nou pe un scaun, în faţa lui, şi îl privi cu insistenţă, fără să scoată o vorbă. El simţea această privire, şi îl cuprinse o asemenea spaimă, încît, scriind, pana lui rupea hîrtia subţire a ştraifurilor.

— Deci, dumneata ai împiedicat-o pe Adèle să facă o cremă pentru mîine seară ? întrebă ea într-un tîrziu.

El îndrăzni să ridice capul, uluit.

— Eu, draga mea ?

— Oh, iar ai să spui nu, ca de obicei... Atunci, de ce n-a făcut crema pe care i-am cerut-o ?... Ştii bine că mîine, înainte de serată, îl avem la masă pe unchiul Bachelard, a cărui onomastică pică foarte rău, chiar într-o zi de recepţie. Dacă nu avem o cremă, trebuie să facem îngheţată, şi iată încă cinci franci aruncaţi pe gîrlă !

El nu încercă să se dezvinovăţească. Neavînd curaj să reia lucrul, începu să se joace cu tocul. O vreme, domni liniştea.

— Mîine de dimineaţă, reluă doamna Josserand, îmi vei face plăcerea să intri la Campardon-i şi să le aminteşti, foarte politicos, dacă eşti în stare, că pentru seară contăm pe ei... Tînărul lor a sosit azi după-amiază. Roagă-i să-l aducă la noi. Înţelegi, vreau să vină şi el.

— Care tînăr ?

— Un tînăr, ar fi prea lung să-ţi explic... M-am informat. Trebuie să încerc totul, pentru că mi-ai pus fetele dumitale în braţe, ca două pacoste, fără să-ţi pese de căsătoria lor nici cît de aceea a sultanului.

Această idee îi reaprinse mînia.

— Vezi bine, mă stăpînesc, dar mi-a ajuns, o, mi-a ajuns pînă peste cap !... Să nu zici nimic, domnule, să nu zici nimic, dacă vrei să nu explodez...

El nu zise nimic, şi, totuşi, ea explodă.

— La urma urmei, e de nesuportat ! Te avertizez că am s-o şterg într-o bună zi şi am să te las aici, cu cele două dobitoace de fete ale dumitale... Eram eu născută pentru o viaţă ca asta, fără un sfanţ ? Să tai mereu banul în patru, să-ţi refuzi pînă şi o pereche de ghetuţe, să nu ai posibilitate să-ţi primeşti nici prietenii ca lumea ! Şi toate sînt din vina dumitale !... Ah, nu da din cap, nu mă scoate şi mai mult din sărite ! Da, din vina dumitale !... M-ai înşelat, domnule, m-ai înşelat într-un chip josnic. Nu te însori cu o femeie cînd eşti hotărît să o laşi pradă lipsurilor. Făceai pe fanfaronul, îţi dădeai aere că te aşteaptă un viitor strălucit, erai prietenul fiilor patronului dumitale, al fraţilor Bernheim, care, după aceea, şi-au bătut atît de straşnic joc de dumneata... Cum ? îndrăzneşti să pretinzi că nu şi-au bătut joc de dumneata ? Dar la ora asta trebuia să le fii asociat ! Dumneata le-ai făcut fabrica de cristale ceea ce este acum, una dintre casele de primă mînă din Paris, şi ai rămas casierul lor, un subaltern, un om cu simbrie... Vezi, n-ai pic de curaj, nu scoţi o vorbă !

— Am opt mii de franci, şopti funcţionarul. E un post bun.

— Un post bun, după treizeci de ani de serviciu ! reîncepu doamna Josserand. Te mănîncă ceilalţi, şi eşti încîntat... Ştii ce aş fi făcut eu ? Ei bine, aş fi avut de douăzeci de ori întreprinderea în buzunarul meu ! Era atît de uşor, aşa m-am gîndit măritîndu-mă cu dumneata, şi de atunci n-am încetat să te împing la asta. Dar trebuia iniţiativă şi inteligenţă, trebuia să nu dormi în scaunul dumitale cu pernă, ca un neputincios.

— Haide, o întrerupse domnul Josserand, acum mă învinui că am fost om cinstit ?

Ea se ridică, se apropie de el, fluturînd volumul de Lamartine.

— Cinstit ! cum înţelegi dumneata asta ?... Fii în primul rînd cinstit cu mine. Ceilalţi nu vin, sper, decît în al doilea rînd ! Şi, îţi repet, domnule, că nu eşti deloc cinstit atunci cînd păcăleşti o tînără lăsînd-o să creadă că vrei să te îmbogăţeşti într-o zi, pentru ca apoi să te abrutizezi păzind casa de bani a altora. Da, frumos am mai fost trasă pe sfoară... Ah, dacă aş putea s-o iau de la capăt, dacă ţi-aş fi cunoscut măcar familia !

Umbla, agitată, de colo-colo. El nu putu să-şi ascundă un început de enervare, în ciuda dorinţei lui sincere de linişte.

— Ar trebui să te duci la culcare, Eléonore, spuse el. E trecut de unu, şi te asigur că această treabă e urgentă... Familia mea nu ţi-a făcut nimic, nu te lega de ea.

— Ce ! Şi de ce să nu vorbesc ? Familia dumitale nu e mai sfîntă decît alta, cred... Toată lumea ştie, în Clermont, că tatăl dumitale, după ce şi-a vîndut biroul de avocat, s-a lăsat ruinat de-o servitoare. De mult ţi-ai fi măritat fetele, dacă el n-ar fi umblat după fuste la şaptezeci de ani trecuţi. Încă unul care m-a tras pe sfoară.

Domnul Josserand pălise. Cu un glas tremurător, care încetul cu încetul se ridica, îi răspunse :

— Ascultă, să nu ne zvîrlim din nou unul celuilalt familiile în cap... Tatăl dumitale nu mi-a plătit niciodată dota, cei treizeci de mii de franci făgăduiţi.

— Cum ? ce ? treizeci de mii de franci ?

— Bineînţeles, nu mai face pe uimita... Şi dacă tatăl meu a avut unele necazuri, al dumitale s-a purtat nedemn cu noi. Niciodată n-am ştiut ce s-a întîmplat la succesiunea lui, s-au petrecut tot soiul de potlogării, pentru ca pensionul din strada Fossés-Saint-Victor să-i rămînă soţului surorii dumitale, acest pedagog jerpelit care azi nici nu ne mai salută... Am fost jefuiţi ca în codru.

Albă ca varul, doamna Josserand se înăbuşea în faţa revoltei de neconceput a bărbatului ei.

— Să nu-l vorbeşti de rău pe tata ! El a făcut cinste învăţămîntului vreme de patruzeci de ani. Vorbeşte-mi mai curînd de fundaţia Bachelard din cartierul Panteonului !... Cît despre sora şi cumnatul meu, ei sînt ceea ce sînt, m-au jefuit, ştiu bine ; dar nu dumneata trebuie să mi-o spui, n-am să-ţi îngădui, înţelege !... Eu îţi vorbesc

de sora dumitale din Andelys, care a fugit cu un ofițer ? Ai dumitale sînt foarte onorabili, ce să spun !

— Un ofițer care a luat-o de nevastă, doamnă... Mai e și unchiul Bachelard, fratele dumitale, un om lipsit de moravuri...

— Îți pierzi mințile, domnule ! E un om bogat, cîștigă bine din comisioane și a făgăduit să-i dea zestre Berthei... Nu mai respecți nimic ?

— Ah ! sigur, zestre Berthei ! Vrei să punem prinsoare că n-o să-i dea un ban, și că i-am suportat degeaba apucăturile respingătoare ? Îmi e rușine cînd vine aici. Un mincinos, un chefliu, un exploatator, care de cincisprezece ani speculează situația, văzîndu-ne cum îngenunchem înaintea averii sale, care mă ia în fiece sîmbătăt să petrec două ceasuri în biroul lui și să-i verific socotelile ! Ca să economisească el cinci franci... Tare am vrea să cunoaștem și noi culoarea darurilor sale.

Doamna Josserand, cu răsuflarea tăiată, se reculese un moment. Apoi, trase un ultim țipăt :

— Ai și un nepot în poliție, domnule !

Urmă un nou răstimp de tăcere. Mica lampă pălea, ștraifurile zburau sub gesturile agitate ale domnului Josseraud ; el își privi soția drept în față, soția lui decoltată, hotărît să spună tot și fremătînd de propriul său curaj.

— Cu opt mii de franci se pot face multe lucruri, continuă el. Te plîngi mereu. Dar nu trebuie să ținem casa pe picior mai mare decît permite venitul nostru. Boala dumitale este să primești și să faci vizite, să ai o zi de primire, să servești ceai și prăjituri...

Ea nu-i îngădui să isprăvească.

— Ei, poftim ! Acum închide-mă şi-n cuşcă. Învinueşte-mă că nu ies din casă goală puşcă... Şi fetele dumitale, domnule, cu cine se vor mărita, dacă nu vedem pe nimeni ? Nu prea e înghesuială... Sacrifică-te, aşadar, ca să nu fii judecat mai tîrziu pentru această josnicie !

— Toţi, doamnă, noi toţi ne-am sacrificat. Léon a fost nevoit să dispară din ochii surorilor sale ; a părăsit casa şi se bizuie numai pe el însuşi. Cît despre Saturnin, bietul copil, nici nu ştie să citească... Eu mă lipsesc de toate, îmi petrec nopţile...

— De ce ai făcut fete, domnule ?... N-ai să le reproşezi, pesemne, instruirea ? Un alt bărbat în locul dumitale s-ar mîndri cu diploma de capacitate a Hortensei şi cu talentele Berthei, care iarăşi a fermecat pe toată lumea, astă-seară, cu valsul ei *Malurile Oisei*, şi a cărei ultimă pictură va încînta, desigur, mîine pe invitaţii noştri... Dar dumneata, domnule, nici măcar nu eşti tată, ţi-ai fi trimis copiii să păzească vacile, în loc să-i duci la pension.

— Eh, făcusem o asigurare pentru Berthe ! Dar nu dumneata eşti aceea, doamnă, care, la a patra depunere, te-ai folosit de bani ca să achiţi mobila pentru salon ? Iar pe urmă ai negociat şi primele depuneri !

— Bineînţeles ! pentru că ne laşi să murim de foame... Ah, ce-o să-ţi mai muşti degetele dacă fetele dumitale vor ajunge la douăzeci şi cinci de ani nemăritate !

— O să-mi muşc degetele !... Dar, pentru numele lui Dumnezeu, dumneata pui ginerii pe fugă cu toaletele şi cu seratele dumitale ridicole !

Niciodată domnul Josserand nu mersese atît de departe. Doamna Josserand, sufocată, tocmai îngăima cu-

vintele : „Eu, eu, ridicolă !" cînd se deschise uşa : Hortense şi Berthe se întorceau în jupon şi în cămăşuţă de noapte, despletite, cu picioarele vîrîte în papuci vechi.

— Ah, ce frig s-a făcut la noi ! spuse Berthe dîrdîind. Îţi îngheaţă mîncarea în gură... Aici, măcar e foc, astă-seară.

Şi, trăgîndu-şi cîte un scaun, se aşezară amîndouă lîngă soba care mai păstra un rest de căldură. Hortense ţinea cu vîrful degetelor osul de iepure şi îl curăţa cu multă iscusinţă. Berthe înmuia bucăţele de pîine în paharul ei cu sirop. Părinţii, însă, dezlănţuiţi, nici măcar nu părură să bage de seamă intrarea lor. Continuară.

— Ridicolă, ridicolă, domnule !... N-am să mai fiu ridicolă ! Să mi se taie capul dacă mai stric vreo pereche de mănuşi ca să le mărit... E rîndul dumitale ! Şi caută să nu fii mai ridicol decît mine !

— Nu zău, doamnă, acum, după ce dumneata le-ai plimbat şi le-ai compromis peste tot ! Le măriţi sau nu le măriţi, mie puţin îmi pasă !

— Mie îmi pasă şi mai puţin, domnule Josserand ! Atît de puţin îmi pasă, că am să le arunc în stradă dacă mă mai sîcîi mult. Oricît de puţin te-ar împinge inima, poţi să le şi urmezi, uşa e deschisă... Ah, Doamne, ce uşurată aş răsufla !

Domnişoarele ascultau în linişte, obişnuite cu asemenea explicaţii energice. Mîncau înainte, cu cămăşuţele căzute de pe umeri, frecîndu-şi uşor pielea lor goală de faianţa călduţă a sobei ; şi erau de-o tinereţe fermecătoare, în ţinuta lor neglijentă, cu foamea lor lacomă şi cu ochii umflaţi de somn.

— N-are rost să vă certaţi, grăi într-un tîrziu Hortense, cu gura plină. Mama îşi face sînge rău şi, mîine, tata are să fie toată ziua bolnav, la birou... Mi se pare că sîntem destul de mari ca să ne măritām singure.

Aceasta a fost ca o diversiune. Tatăl la capătul puterilor, simulă că se apucă iar de ştraifuri ; şi rămase cu nasul în hîrtii, neputînd să scrie, cu mîinile scuturate de un tremur. În timp ce mama, după ce se învîrtise prin încăpere ca o leoaică scăpată din cuşcă, se proţăpi în faţa Hortensei.

— Dacă vorbeşti de tine, strigă ea, eşti o bleagă fără pereche !... Niciodată Verdier al tău n-o să te ia de nevastă.

— Asta mă priveşte pe mine, răspunse scurt fata.

După ce refuzase cu dispreţ cinci sau şase pretendenţi, un mic funcţionar, fiul unui croitor, şi alţi băieţi, găsindu-i fără viitor, ea se hotărîse pentru un avocat de cel puţin patruzeci de ani, întîlnit în casa Dambreville. Îl credea foarte puternic, destinat unei frumoase situaţii. Dar nenorocirea era că Verdier trăia de cincisprezece ani cu o amantă, care trecea drept soţia sa, chiar în cartierul lor. Dealtfel, fata ştia şi nu se arăta cîtuşi de puţin neliniştită.

— Copila mea, vorbi tatăl, ridicînd din nou capul, te rugasem să nu te gîndeşti la această căsătorie... Cunoşti situaţia.

Ea încetă să mai sugă osul şi, cu un aer de nerăbdare, spuse :

— Ei, şi ?... Verdier mi-a făgăduit că o părăseşte. E o gîscă.

— Hortense, greșești vorbind așa... Dar dacă acest băiat te lasă și pe tine, într-o zi, ca să se întoarcă la aceea pe care tu l-ai făcut s-o părăsească ?

— Asta mă privește pe mine, repetă tînăra cu vocea ei tăioasă.

Berthe, la curent cu această chestiune, ale cărei posibilități le discuta zilnic cu sora ei, asculta. Dealtminteri, ea era, ca și tatăl ei, de partea sărmanei femei, despre care se vorbea să fie azvîrlită în stradă, după cincisprezece ani de căsnicie. Dar interveni doamna Josserand.

— Ia lăsați ! nenorocitele astea sfîrșesc întotdeauna prin a se întoarce în mocirlă. Numai că Verdier nu va avea niciodată tăria să se despartă de ea... Te duce cu vorba, draga mea. În locul tău, nu l-aș aștepta nici o secundă, aș încerca să-mi găsesc altul.

Vocea Hortensei deveni și mai acră, în timp ce două pete vineții îi apărură pe obraji.

— Mamă, tu mă cunoști... Îl vreau, și-l voi avea. Niciodată n-am să mă căsătoresc cu altul, chiar dacă va trebuie să-l aștept o sută de ani.

Mama ridică din umeri.

— Și le mai faci pe altele gîște !

Dar fata se sculase în picioare, fremătînd.

— Ce ? Ia nu te repezi așa la mine ! țipă ea. Mi-am terminat iepurele, prefer să mă duc la culcare... Pentru că tu nu ești în stare să ne mărîți, ar trebui să ne lași s-o facem noi, după placul inimii.

Și plecă, trîntind cu violență ușa. Doamna Josserand se întoarse maiestuoasă spre bărbatul său. Îi spuse aceste cuvinte mari :

— Iată, domnule, cum le-ai crescut !

Domnul Josserand, ocupat să-și împodobească o unghie cu punctișoare de cerneală, așteptînd momentul cînd va putea iar să scrie, nu protestă. Berthe, isprăvindu-și pîinea, înmuia un deget în pahar, ca să termine siropul. Se simțea bine, cu spatele fierbinte, și nu se grăbea deloc, neavînd chef să suporte, în camera lor, toanele rele ale surorii sale.

— Ah ! asta-ți e răsplata ! continuă doamna Josserand, reluîndu-și plimbarea prin sufragerie. Te spetești douăzeci de ani cu aceste domnișoare, ajungi la sapă de lemn ca să le faci femei distinse, și ele nu-ți dau nici măcar satisfacția de a se mărita după gustul tău... Și dacă li s-ar fi refuzat vreodată ceva ! dar n-am ascuns niciodată o centimă, am redus cheltuielile pentru îmbrăcămintea mea, ca să le îmbrac pe ele, ca și cînd am avea o rentă de cincizeci de mii de franci... Nu, zău, asta e prea de tot ! După ce șmecherele astea primesc o educație aleasă, atîta cît le trebuie din religie, din manierele de fete bogate, ele te părăsesc, încep să spună că se mărită cu avocați, niște aventurieri care trăiesc în desfrîu !

Se opri în fața Berthei și o amenință cu degetul.

— Dacă și tu o iei pe urmele soră-ti, vei avea de-a face cu mine.

Se și porni iar să tropăie, sporovăind pentru sine, sărind de la o idee la alta și contrazicîndu-se cu siguranța femeii care întotdeauna are dreptate.

— Am făcut ce trebuia să fac, și dacă ar fi s-o iau de la cap, aș face la fel... În viață, pierd numai cei rușinoși. Banii sînt bani : cînd nu-i ai, cel mai nimerit este să te

culci. Eu, cînd am avut un franc, am spus întotdeauna că am doi ; pentru că în asta constă toată înțelepciunea, mai bine să stîrnești invidia, decît mila... Degeaba ai fost instruit, dacă nu ești bine situat, oamenii te disprețuiesc. Nu e drept, dar așa e... Aș purta mai degrabă jupoane murdare, decît o rochie de indian. Mănîncă numai cartofi, dar servește pui cînd ai invitați la masă... Cine susține contrariul, e un dobitoc !

Își țintui cu privirea bărbatul, căruia îi erau adresate ultimele cuvinte. Acesta, epuizat, refuzînd o nouă bătălie, avu lașitatea să declare :

— E adevărat, azi nu contează decît banul.

— Ascultă, reluă doamna Josserand, întorcîndu-se spre fiica ei. Mergi drept și caută să ne dai satisfacții... Cum de-ai ratat partida asta ?

Berthe înțelese că-i venise rîndul.

— Nu știu, mamă, spuse ea abia șoptit.

— Un subșef de birou, continuă mama ; nici treizeci de ani, un viitor minunat. În fiecare lună ți-ar aduce banii ; ceva trainic, nu e cu putință... Ai făcut iar vreo prostie, ca și cu ceilalți ?

— Te asigur că nu, mamă... S-o fi informat, o fi știut că n-am un ban.

Doamna Josserand protestă :

— Și dota pe care trebuie să ți-o dea unchiul tău ! Toată lumea știe de dota asta... Nu, altceva e la mijloc, a rupt-o prea brusc... În timpul dansului ați trecut în salonul cel mic.

Berthe se tulbură.

— Da, mamă... Și, pentru că eram singuri, a vrut lucruri rele, m-a sărutat, m-a apucat așa... Atunci, mi s-a făcut frică, l-am îmbrîncit într-o mobilă !

Maică-sa îi tăie vorba, cuprinsă iar de furie.

— L-a îmbrîncit într-o mobilă, ah, nenorocita, l-a îmbrîncit într-o mobilă !

— Dar, mamă, el mă ținea...

— Ei, și ?... Te ținea, frumoasă treabă ! Să dai niște proaste ca ele la pension ! Ce vă învață acolo, spune !

Un val de sînge cuprinsese umerii și obrajii fetei. Lacrimi îi urcau în ochi, într-o confuzie de fecioară violentată.

— Nu e vina mea, avea o înfățișare atît de răutăcioasă... Eu habar n-am ce trebuie făcut.

— Ce trebuie făcut, întreabă ce trebuie făcut !... Ei, parcă nu ți-am spus de o sută de ori cît de ridicole sînt spaimele voastre ! Sînteți făcute să trăiți în lume. Cînd un bărbat e brutal cu tine, înseamnă că te iubește, și există întotdeauna mijlocul de a-l pune la punct într-un mod drăguț... Pentru o sărutare dată după ușă ! chiar trebuia să ne vorbești de asta, nouă, părinților tăi ? Și îmbrîncești oamenii în mobile, și ratezi partide !

Luînd un aer doctoral, continuă :

— S-a terminat, sînt disperată, ești o proastă, fata mea... Trebuie mereu să ți se repete totul, și devine sîcîitor. Pentru că nu ai avere, înțelege că trebuie să pui mîna pe bărbați prin alt mijloc. Ești amabilă, ai ochii tandri, îți faci uitată mîna, îngădui copilăriile, ca și cum nu ți-ai da seama ; pînă la urmă pescuiești un soț... Dacă tu crezi

că face bine la ochi, n-ai decît să bocești ca o proastă!

Berthe hohotea de plîns.

— Mă enervezi, nu mai plînge așa... Domnule Josserand, poruncește fiicei dumitale să nu-și strice fața plîngînd așa. Ar fi culmea să se urîțească!

— Hai, copila mea, spuse tatăl, fii cuminte, ascult-o pe mama ta, care te învață de bine. Nu trebui să te urîțești, draga mea.

— Și ce mă scoate din sărite, este că nu e deloc urîtă, cînd vrea, reluă doamna Josserand. Hai, șterge-ți ochii, uită-te la mine, ca și cum aș fi un domn gata să te curteze. Zîmbește, lasă să-ți cadă evantaiul, pentru ca domnul, ridicîndu-l, să-ți atingă degetele... Nu e bine. Te umfli în pene, pari o găină bolnavă... Dă-ți capul pe spate, eliberează-ți gîtul : e destul de frumos ca să-l arăți.

— Așa e bine, mamă ?

— Da, e mai bine... Și nu sta țeapănă, trebuie să ai talia suplă. Bărbaților nu le plac scîndurile... Și mai ales, dacă ei merg prea departe, nu face pe netoata. Un bărbat care merge prea departe, e topit după tine, draga mea.

Pendula din salon bătu ora două ; și în agitația acestei veghi prelungite, în dorința ei transformată în furie după o căsătorie imediată, mama uitase de sine, gîndind cu voce tare, sucindu-și și învîrtindu-și fata ca pe o păpușă de carton. Aceasta, moale, lipsită de voință, se lăsa în voia ei ; dar își simțea inima foarte grea, spaima și rușinea o strîngeau de gît. Pe neașteptate, în mijlocul unui rîs perlat, pe care mama o silea să-l încerce, ea izbucni în hohote de plîns, bîlbîind cu fața răvășită :

— Nu, nu, asta îmi face rău !

Doamna Josserand rămase o vreme indignată și încremenită. De cînd ieșise de la doamna Dambreville, își simțea mîna fierbinte. palmele pluteau în aer. În clipa aceea, ca din zbor, o cîrpi pe Berthe.

— Na ! la urma urmelor, mă plictisești !... Ce tîmpită ! Pe cuvîntul meu, bărbații au dreptate !

Din zdruncinătură, volumul de Lamartine, pe care nu-l slăbise din strînsoare, căzu. Ea îl luă de jos, îl șterse și, fără să mai adauge un cuvînt, tîrîndu-și ca o regină rochia de bal, trecu în camera de culcare.

— Trebuia să se sfîrșească așa, murmură domnul Josserand, neîndrăznind să-și rețină fata, care plecă și ea, ținîndu-și palma peste obraz și plîngînd mai tare.

Dar, pe cînd Berthe traversa pe dibuite anticamera, îl găsi sculat pe fratele ei Saturnin, care, în picioarele goale, stătea și asculta. Saturnin era un băiat de douăzeci și cinci de ani, deșelat, cu ochii stranii, rămas copil în urma unei febre cerebrale. Fără să fie nebun, cînd se supăra băga toată casa în sperieți cu crizele lui de violență oarbă. Singură Berthe îl îmblînzea dintr-o privire. Pe cînd era încă o copilă, el o îngrijise, în timpul unei boli lungi, supunîndu-se ca un cîine capriciilor ei de fetiță suferindă ; și, de cînd o salvase, nutrea pentru ea un fel de adorație ce cuprindea toată dragostea de care era el în stare.

— Iar te-a bătut ? întrebă cu o voce joasă și fierbinte.

Berthe, îngrijorată că-l întîlnise, încercă să-l îndepărteze.

— Du-te și te culcă, nu te privește.

— Ba mă privește ! Nu vreau să te bată !... M-a trezit din somn, așa zbiera... Să nu înceapă iar, că lovesc !

Atunci ea îl apucă de încheieturile mîinilor, vorbindu-i ca unu animal răzvrătit. El se supuse numaidecît şi bîigui cu lacrimi de băieţel :

— Te doare, nu-i aşa ?... Unde te doare, ca să te sărut ?

Şi, găsindu-i obrazul pe întuneric, i-l sărută, i-l umezi de lacrimi, repetînd :

— Ţi-a trecut, ţi-a trecut !

În acest timp, domnul Josserand, rămas singur, cu inima copleşită de amărăciune, lăsase pana să-i cadă din mînă. După cîteva minute, se ridică şi se duse încetişor să asculte la uşi. Doamna Josserand sforăia. În camera fetelor nu plîngea nimeni. Apartamentul era întunecat şi liniştit. Atunci, se întoarse, întrucîtva uşurat. Aranjă lampa care scotea fum şi reîncepu maşinal să scrie. Două lacrimi mari, pe care nu le simţea, se rostogoliră pe ştraifuri, în liniştea solemnă a casei adormite.

III

De îndată ce la masă fu servit peştele — calcan cu unt încins, de o prospeţime îndoielnică, pe care nepriceputa de Adèle îl înecase într-o mare de oţet — Hortense şi Berthe, aşezate la dreapta şi la stînga unchiului Bachelard, îl îndemnară să bea, umplîndu-i una după alta paharul şi repetînd :

— E ziua dumitale, hai, bea !... În sănătatea dumitale, unchiule !

Complotaseră să-l facă pe unchi să le dăruiască douăzeci de franci. În fiecare an, mama, prevăzătoare, le aşeza în felul acesta, de-o parte şi de alta a fratelui ei, lăsîndu-l în seama lor. Dar era o treabă istovitoare şi cerea toată străşnicia a două fete muncite de vise, cu pantofi Louis XV şi mănuşi cu cinci nasturi. Ca să le dea douăzeci de franci, trebuia ca unchiul să fie bine cherchelit. În familie, el era de o zgîrcenie feroce, tocîndu-şi numai în afară, la chefuri destrăbălate, cei optzeci de

mii de franci cîştigaţi din comisioane. În această seară venise, din fericire, pe jumătate făcut, pentru că îşi petrecuse după-amiaza la o boiangioaică din foburgul Montmartre, care îşi procura pentru el vermut din Marsilia.

— În sănătatea voastră, pisicuţele mele ! răspundea el de fiecare dată, cu glasul lui îngroşat, cleios, golindu-şi pînă la fund paharul.

Acoperit de bijuterii, cu un trandafir la butonieră, stătea la mijlocul mesei, enorm, cu spatele său lat de comerciant chefliu şi gălăgios, care s-a scăldat în toate viciile. Dinţii falşi îi luminau cu o albeaţă grosolană chipul devastat, al cărui nas mare, roşu, ardea sub bolta înzăpezită a părului tuns scurt ; din cînd în cînd pleoapele îi cădeau singure peste ochii spălăciţi şi înceţoşaţi. Gueulin, fiul unei surori a soţiei sale, afirma că unchiul său nu se mai trezise de zece ani, de cînd rămăsese văduv.

— Narcisse, puţin calcan, e excelent, spuse doamna Josserand surîzînd la beţia fratelui ei, cu toate că în realitate i se făcea greaţă.

Era aşezată în faţa lui, avînd în stînga pe micul Gueulin şi în dreapta pe un tînăr, Hector Trublot, căruia îi întorcea cu acest prilej politeţea. De obicei, ea profita de această masă în familie pentru a scăpa de anumite invitaţii ; aşa se făcea că o doamnă din aceeaşi casă, doamna Juzeur, se afla, de asemenea, aici, alături de domnul Josserand. Dealtminteri, pentru că unchiul se purta nespus de urît la masă, şi trebuia să ţii seama de averea lui ca să-l suporţi fără scîrbă, ea îl arăta numai intimilor sau persoanelor pe care socotea că este inutil să le mai epateze de acum înainte. De exemplu, se gîndise

într-o vreme să și-l facă ginere pe tînărul Trublot, atunci funcționar la un agent de schimb, așteptînd ca taică-său, un om bogat, să-i cumpere o cotă-parte din afacere ; dar, întrucît Trublot mărturisise o calmă dușmănie față de căsătorie, ea nu se mai ferise de el, îl așeza alături de Saturnin, care nu fusese niciodată în stare să mănînce curat. Berthe, plasată întotdeauna lîngă fratele ei, avea sarcina să-l stăpînească dintr-o privire atunci cînd el își plimba prea mult degetele prin sos.

După pește, apăru o plăcintă unsuroasă, și domnișoarele crezură că venise momentul să dezlănțuie atacul.

— Bea, unchiule ! spuse Hortense. E ziua dumitale... Nu ne dai nimic de ziua dumitale ?

— Ia te uită, așa e ! adăugă Berthe cu un aer nevinovat. Oricine dă ceva de ziua lui... Dumneata ai să ne dai douăzeci de franci.

Dintr-odată, auzind că se vorbește de bani, Bachelard își exageră beția. Aceasta era obișnuita lui răutate : pleoapele îi cădeau peste ochi, devenea idiot.

— Ai ? ce ? bîigui el.

— Douăzeci de franci, știi foarte bine, sînt douăzeci de franci, nu face pe prostul, reluă Berthe. Dă-ne douăzeci de franci și-o să te iubim, ah, o să te iubim din toată inima !

Se aruncară de gîtul lui, îi împărțeau cu dărnicie nume dezmierdătoare, îi sărutau obrajii aprinși, fără să le scîrbească mirosul de desfrîu deșucheat pe care îl răspîndea. Domnul Josserand, îngrețoșat de necurmatul lui iz de absint, de tutun și de mosc, se revoltă cînd văzu gingășia

feciorelnică a fiicelor sale frecîndu-se de aceste orori adunate de pe toate trotuarele.

— Lăsaţi-l ! strigă el.

— Pentru ce ? întrebă doamna Josserand aruncînd o privire teribilă spre bărbatul său. Se distrează... Dacă Narcisse vrea să le dea douăzeci de franci, n-are decît, e stăpîn.

— Domnul Bachelard e atît de bun cu ele ! rosti înţelegător mica doamnă Juzeur.

Dar unchiul se zbătea, îşi dubla ramolismentul, repetînd, cu gura plină de salivă :

— E nostim... Nu ştiu, pe cuvîntul meu, nu ştiu !...

Atunci, Hortense şi Berthe, schimbînd o privire, îl lăsară. Fără îndoială, nu băuse destul. Şi se puseră din nou să-i umple paharul, rîzînd ca nişte femei uşoare cînd vor să prade un bărbat. Braţele lor goale, avînd rotunjimea fermecătoare a tinereţii, treceau fără încetare pe sub nasul mare şi aprins al unchiului.

În acest timp, Trublot, ca un băiat tăcut ce era şi care singur îşi purta grija plăcerilor, o tot urmărea cu privirea pe Adèle cum se învîrtea greoaie în spatele convivilor. Era foarte miop şi o vedea drăguţă, cu trăsăturile ei accentuate de bretonă şi cu părul de cînepă murdară. Tocmai cînd servea friptura, o bucată de viţel la tavă, ea se lăsă pe jumătate peste umărul lui, ca să ajungă pînă la mijlocul mesei ; şi el, făcîndu-se că-şi ridică şervetul, o ciupi zdravăn de pulpă. Servitoarea, fără să priceapă, îl privi, de parcă i-ar fi cerut pîine.

— Ce s-a-ntîmplat ? îl întrebă doamna Josserand. V-a lovit, domnule ?... Oh, fata asta e atît de neînde-

mînatică ! Dar ce să-i faci ? e foarte nouă, trebuie să se cizeleze.

— Nu, n-a făcut nimic rău, răspunse Trublot, mîngîindu-şi barba tare şi neagră cu seninătatea unui zeu indian.

Conversaţia se însufleţea în sufrageria mai întîi rece, apoi încetul cu încetul încălzită de mirosul cărnurilor. Doamna Juzeur îi împărtăşea încă o dată domnului Josserand tristeţea celor treizeci de ani de singurătate ai ei. Ridicînd ochii spre cer, ea se mulţumea cu această discretă aluzie la drama vieţii sale : bărbatul o părăsise după zece zile de căsnicie, şi nimeni nu ştia pentru ce, ea nu spunea nimic mai mult. Acum, trăia singură într-o locuinţă veşnic închisă, de o gingăşie ca puful, şi unde nu intrau decît preoţii.

— E atît de trist, la vîrsta mea ! şopti ea languros, mîncîndu-şi bucăţica de viţel cu gesturi delicate.

— O femeie tare nefericită, spuse doamna Josserand la urechea lui Trublot, cu un aer de profundă simpatie.

Dar Trublot se uita cu indiferenţă la această cucernică cu ochi luminoşi, plină de reţineri şi de subînţelesuri. Nu era genul lui.

Urmară cîteva momente de panică. Saturnin, pe care Berthe, prea ocupată de unchiul său, nu-l mai supraveghea, se distra cu bucata lui de carne, tăind-o şi făcînd desene în farfurie. Această sărmană fiinţă îşi scotea din sărite mama, căreia îi era teamă şi se ruşina cu el ; nu ştia cum să scape de el, nu îndrăznea din amor propriu să-l facă muncitor, după ce-l sacrificase, pentru surorile

sale, retrăgîndu-l dintr-un internat unde inteligența lui adormită se trezea prea încet ; și, de ani de zile, de cînd lîncezea acasă, inutil și mărginit, ea se îngrozea ori de cîte ori era nevoită să-l arate lumii. Mîndria doamnei Josserand sîngera.

— Saturnin ! strigă ea.

Dar Saturnin începu să rînjească, încîntat de fleașca din farfuria sa. Nu-și respecta mama, o califica în față drept mare mincinoasă și scorpie, cu clarviziunea nebunilor care judecă sănătos. Nici vorbă, lucrurile ar fi luat o întorsătură urîtă, i-ar fi aruncat farfuria în cap, dacă Berthe, rechemată la rolul ei, nu l-ar fi țintuit cu privirea. El vru să se împotrivească ; pe urmă, ochii i se stinseră, rămase posomorît și prăbușit în scaunul său, ca într-un vis, pînă la sfîrșitul mesei.

— Cred că ți-ai adus flautul, Gueulin ? întrebă doamna Josserand, încercînd să risipească proasta dispoziție a oaspeților.

Gueulin cînta la flaut ca amator, dar numai în casele unde-i făcea lui plăcere.

— Flautul, bineînțeles, răspunse el.

Era distrat, cu părul și cu favoriții lui roșcați mai zbîrliți ca de obicei și foarte interesat de manevra domnișoarelor pe lîngă unchiul său. Funcționar într-o companie de asigurări, el îl întîlnea pe Bachelard îndată după ieșirea de la birou, și nu-l mai slăbea, bătînd pe urmele lui aceleași cafenele și aceleași locuri deocheate. Îndărătul trupului mare și deșelat al unuia, erai totdeauna sigur că descoperi figura mică și lividă a celuilalt.

— Hai, curaj, nu-l lăsaţi ! spuse el deodată, ca unul care apreciază loviturile.

Într-adevăr, unchiul începea să piardă. Îndată ce, după legume — fasole verde muiată în apă — Adèle servi îngheţată de vanilie şi de coacăze, se dezlănţui o neaşteptată veselie în jurul mesei ; şi domnişoarele profitară de această împrejurare pentru a-l face pe unchi să dea pe gît jumătate din sticla de şampanie pe care doamna Josserand plătise trei franci la un băcan vecin. Şi el deveni duios, uită să mai facă pe prostul.

— Aha, douăzeci de franci !... Pentru ce douăzeci de franci ?... A, vreţi douăzeci de franci ! Dar nu-i am, zău ! Întrebaţi-l pe Gueulin. Nu-i aşa, Gueulin ? mi-am uitat punga şi ai plătit tu la cafenea... Dacă i-aş avea, pisicuţele mele, vi i-aş da, sînteţi prea drăguţe.

Gueulin, cu înfăţişarea lui rece, rîdea, făcînd un zgomot ca de scripete neuns. Şi mormăia :

— Şarlatan bătrîn !

Apoi, deodată, strigă iritat :

— Scotociţi-l !

Hortense şi Berthe se aruncară din nou asupra unchiului, fără nici o sfială. Dorinţa de a obţine douăzeci de franci, pe care buna lor educaţie o înfrîna, sfîrşise prin a le scoate din sărite ; şi lăsară totul deoparte. Una cerceta cu amîndouă mîinile buzunarele jiletcii, pe cînd cealaltă îşi vîra degetele pînă la încheietura mîinii în buzunarele redingotei. În timp ce unchiul, răsturnat pe spate, încă lupta ; dar îi venea să rîdă, un rîs întrerupt de sughiţuri de beţie.

— Pe cuvînt de onoare! n-am un ban... Isprăviţi odată, mă gîdilaţi.

— În pantaloni! strigă cît putu Gueulin, aţîţat de spectacol.

Şi Berthe, hotărîtă, cotrobăi într-un buzunar al pantalonului. Mîinile lor fremătau, amîndouă deveniseră brutale, ar fi fost în stare să-şi pălmuiască unchiul. Deodată, Berthe scoase o exclamaţie de victorie: dădu la iveală, din fundul buzunarului, un pumn de monede, pe care le împrăştie într-o farfurie; şi acolo, într-o grămadă de piese de zece centime şi cîteva monede albe, se afla şi una de douăzeci de franci.

— Iat-o! strigă ea, roşie, ciufulită, aruncînd-o în aer şi prinzînd-o.

Toţi mesenii băteau din palme, găsind isprava cît se poate de hazlie. Se produse larmă, cina se înveseli. Doamna Josserand îşi privea fiicele cu un surîs de mamă înduioşată. Unchiul, strîngîndu-şi banii, spunea sentenţios că atunci cînd cineva doreşte douăzeci de franci, el trebuie să şi-i cîştige. Şi domnişoarele, obosite şi mulţumite, suflau greu, una în dreapta, alta în stînga lui, cu buzele încă fremătînd de furia dorinţei.

Se auzi sunetul clopoţelului. Mîncaseră încet, lumea începea să sosească. Domnul Josserand, care se hotărîse să rîdă şi el ca nevastă-sa, cînta cu plăcere din Béranger la masă; dar ea îi impuse tăcere pentru că îi rănea gusturile poetice. Grăbi desertul; cu atît mai mult cu cît unchiul, posomorît după cadoul silit de douăzeci de franci, căuta ceartă, plîngîndu-se că nepotul său Léon nu cata-

dicsise să se deranjeze pentru a-i adresa cuvenitele urări de ziua sa. Dealtfel, Léon trebuia să vină la serată. În sfîrşit, pe cînd se ridicau de la masă, Adèle anunţă că arhitectul de sub ei, împreună cu un tînăr, se afla în salon.

— A, da, tînărul acela ! murmură doamna Juzeur, acceptînd braţul domnului Josserand. L-aţi şi invitat ?... L-am zărit azi la portar. Arată foarte bine.

Doamna Josserand tocmai lua braţul lui Trublot, cînd Saturnin, care rămăsese singur la masă, şi pe care tot tămbălăul făcut pentru cei douăzeci de franci nu-l trezise din somnul lui cu ochii deschişi, îşi răsturnă deodată scaunul, într-o neaşteptată izbucnire de furie, strigînd :

— Nu vreau, pentru numele lui Dumnezeu, nu vreau !

Era tocmai lucrul de care se temea maică-sa. Ea îi făcu semn domnului Josserand s-o ia de acolo pe doamna Juzeur. Apoi, lăsă ea însăşi braţul lui Trublot, care înţelese şi dispăru ; dar probabil greşi drumul, căci o şterse în direcţia bucătăriei, pe urmele Adèlei. Bachelard şi Gueulin, fără a se ocupa de cel într-o ureche, cum îi spuneau ei, rînjeau într-un colţ, dîndu-şi ghionturi.

— Era prea ciudat, presimţeam ceva astă-seară, şopti doamna Josserand cuprinsă de o mare nelinişte. Berthe, vino repede !

Dar Berthe arăta piesa de douăzeci de franci Hortensei. Saturnin apucase un cuţit. Spunea :

— Pentru numele lui Dumnezeu, nu vreau, le scot maţele !

— Berthe ! chema vocea disperată a mamei.

Şi, cînd fata alergă, nu avu vreme decît să-i prindă mîna, ca să-l împiedice să intre în salon. Îl zgîlţîi mînioasă, în timp ce el se explica anevoie, cu logica lui de nebun.

— Lasă-mă s-o fac, aşa le trebuie... Îţi spun că merită... M-am săturat de poveştile lor murdare. Au să ne vîndă pe toţi.

— La urma urmei, e enervant ! strigă Berthe. Ce ai ? Ce tot spui tu ?

El o privi năucit, scuturat de o furie sumbră, bolborosind :

— Vor din nou să te mărite... Niciodată, pricepi ?... Nu vreau să-ţi facă nici un rău.

Fata nu putu să-şi înăbuşe rîsul. De unde pînă unde s-o mărite ? Băiatul însă dădea mereu din cap : ştia el, simţea el ! Şi cum maică-sa interveni, vrînd să-l liniştească, el strînse iar cuţitul cu o mînă atît de hotărîtă, încît ea se trase înapoi. Tremura totuşi la gîndul că scena ar putea fi auzită, şi îi şopti repede Berthei să-l ia de-acolo şi să-l închidă în camera lui ; pe cînd băiatul, ieşindu-şi din ce în ce mai mult din minţi, ridica vocea.

— Nu vreau să te mărite, nu vreau să-ţi facă rău... Dacă te mărită, le scot maţele.

Atunci, Berthe îi puse mîinile pe umeri şi îl privi ţintă.

— Ascultă, îi spuse ea, stai liniştit, sau nu te mai iubesc deloc !

Băiatul se clătină, disperarea îi înmuie chipul, ochii i se împăienjeniră de lacrimi.

— Nu mă mai iubeşti, nu mă mai iubeşti... Nu spune asta. Oh, te rog, spune-mi că mă iubeşti, spune că ai să mă iubeşti mereu, că niciodată nu vei iubi pe altul!

Ea îl luase de încheietura mîinii şi îl duse, ascultător ca un copil.

În salon, doamna Josserand, exagerîndu-şi intimitatea, îl numi pe Campardon dragul ei vecin. De ce doamna Campardon nu-i făcuse marea plăcere de a veni şi ea ? şi la răspunsul arhitectului că nevasta sa era întotdeauna puţin suferindă, ea scoase o exclamaţie de protest, spunînd că ar fi primit-o în capot şi în papuci. Dar surîsul ei nu-l părăsea o clipă pe Octave, care discuta cu domnul Josserand, toate amabilităţile ei erau îndreptate spre tînăr, peste umărul lui Campardon. Cînd bărbatul său i-l prezentă pe Octave, se arătă de o atît de vie cordialitate, că acesta din urmă se simţi stingherit.

Lumea sosea, mame robuste cu fete uscăţive, taţi şi unchi abia treziţi din somnolenţa biroului, împingînd înaintea lor cîrduri de domnişoare de măritat. Două lămpi înfăşurate în hîrtie trandafirie luminau slab salonul, estompînd mobila veche, uzată, cu tapiţerii de catifea galbenă, pianul fără luciu, cele trei vederi afumate din Elveţia, care pătau cu negru golul rece al panourilor albe şi aurii. În această lumină zgîrcită, invitaţii se pierdeau, figuri sărace şi parcă uzate, în îmbrăcămintea lor penibilă şi îndrăzneaţă. Doamna Josserand purta rochia ei ca focul, din ajun ; numai că, pentru a amăgi lumea, îşi petrecuse ziua cosîndu-şi mîneci la corsaj şi făcîndu-şi o pelerină de dantelă ca să-şi ascundă umerii ; în

timp ce, alături de ea, fetele, în camizoale murdare trăgeau cu furie de ac, reparîndu-și cu noi garnituri unicele lor toalete, pe care din iarna trecută le schimbau în felul acesta, bucată cu bucată.

După fiecare sunet al clopoțelului, o șușoteală răzbătea din anticameră. Nu se vorbea tare în încăperea posomorîtă, unde rîsul forțat al vreunei domnișoare scotea din cînd în cînd o notă falsă. În spatele micuței doamne Juzeur, Bachelard și Gueulin își dădeau coate, lăsînd să le scape vorbe fără perdea ; și doamna Josserand îi urmărea cu o privire alarmată, căci se temea de proastele apucături ale fratelui său. Doamna Juzeur putea să audă tot : îi tremurau ușor buzele și surîdea cu o blîndețe de înger, ascultînd povestirile lor deșucheate. Unchiul Bachelard avea o reputație de bărbat periculos. Nepotul său, dimpotrivă, trecea drept un neprihănit. Teoretic, oricît de prielnice i-ar fi fost ocaziile, Gueulin respingea femeile, nu pentru că le-ar fi disprețuit, ci pentru că se temea de urmările plăcerii : întotdeauna ai necazuri, spunea el.

În sfîrșit, apăru și Berthe. Se apropie cu vioiciune de maică-sa.

— Ah, mi-a fost tare greu ! îi suflă ea la ureche. Nu voia să se culce, l-am încuiat de două ori cu cheia... Dar mă tem să nu spargă tot din cameră.

Doamna Josserand o trase cu violență de rochie. Octave, aflat în apropierea lor, tocmai întorsese capul.

— Fiica mea Berthe, domnule Mouret, spuse ea cu tonul cel mai grațios, prezentîndu-i-o. Domnul Octave Mouret, draga mea.

Şi-i aruncă fiicei sale o privire. Berthe cunoştea bine această privire, ca un soi de ordin de luptă, în care ea regăsea toate lecţiile din seara trecută. Îi dădu numaidecît ascultare, cu amabilitatea şi indiferenţa unei fiice care nu se mai opreşte la înfăţişarea pretendentului. Îşi spuse frumos rolul, avu graţia binevoitoare a unei parizience de pe acum sătulă şi la curent cu toate subiectele, vorbi cu entuziasm despre Sudul unde nu fusese niciodată. Octave, obişnuit cu rigiditatea fecioarelor provinciale, fu încîntat de sporovăiala ei de femeie tînără, care se dăruia ca un prieten.

Dar Trublot, dispărut încă de la sfîrşitul mesei, intră cu un pas furişat pe uşa sufrageriei ; şi Berthe, zărindu-l, îl întrebă prosteşte de unde venea. El păstră tăcere, ea rămase stînjenită ; apoi, pentru a ieşi din încurcătură, îi prezentă unul altuia pe cei doi tineri. Maică-sa n-o scăpase o clipă din priviri, luînd de la început o atitudine de general, conducînd toată operaţia din fotoliul unde se aşezase. Cînd socoti că prima hărţuială dăduse rezultatul dorit, ea îşi chemă fata cu un semn şi-i spuse cu voce şoptită :

— Aşteaptă să vină şi Vabre-ii, pentru muzică... Să cînţi tare !

Octave, rămas singur cu Trublot, încercă să-l tragă de limbă.

— O persoană încîntătoare.

— Da, nu arată rău.

— Domnişoara în albastru este sora ei mai mare, nu-i aşa ? E mai puţin bine.

— Bineînţeles, e mai uscată !

Trublot, care privea fără să vadă, cu ochii săi de miop, avea spătoşenia unui mascul vînjos, încăpăţînat în gusturile lui. Se întorsese mulţumit, spărgînd între dinţi ceva negricios, în care Octave recunoscu surprins boabele de cafea.

— Ascultă, întrebă el deodată, nu-i aşa că în Sud femeile sînt grase ?

Octave zîmbi, şi pe dată se simţi în relaţii excelente cu Trublot. Îi apropiau păreri comune. Pe o canapea ferită, îşi făcură destăinuiri : unul vorbi de patroana sa de la „Paradisul femeilor“, doamna Hédouin, o femeie afurisit de frumoasă, dar prea rece ; altul spuse că fusese trecut la corespondenţă, de la ora nouă pînă la cinci, la agentul său de schimb, domnul Desmarquay, unde era o slujnică nemaipomenită. Între timp, se deschise uşa salonului şi intrară trei persoane.

— Familia Vabre, şopti Trublot, aplecîndu-se către noul său prieten. Auguste, cel cu înfăţişarea unui miel bolnav, este fiul cel mare al proprietarului : treizeci şi trei de ani, chinuit mereu de dureri de cap care-i scot ochii, şi l-au împiedicat pe vremuri să-şi continue latina ; un băiat morocănos, devenit comerciant... Celălalt, Théophile, stîrpitura aceea cu părul galben, cu barba rară, bătrînelul acela de douăzeci şi opt de ani, scuturat de accese violente de tuse şi de furie, după ce a încercat o duzină de meserii, s-a însurat cu tînăra aceea care merge în faţa lor, doamna Valérie...

— Am văzut-o mai înainte, îl întrerupse Octave. E fata unui negustor de mărunţişuri din cartier, nu-i aşa ?

Dar, cum te poate înşela o voaletă ! mi se păruse frumoasă... Şi nu e decît bizară, cu faţa crispată şi cu tenul ei ca plumbul.

— Încă una care nu e visul meu, reluă sentenţios Trublot. Are ochi superbi, sînt oameni cărora atîta le este de ajuns... Hm, e uscată !

Doamna Josserand se ridicase pentru a da mîna cu Valérie.

— Cum ! strigă ea, domnul Vabre nu e cu dumneavoastră ? Şi nici domnul şi doamna Duveyrier nu ne-au făcut onoarea să vină ? Şi totuşi, ne făgăduiseră. Ah, îmi pare nespus de rău !

Tînăra femeie îşi scuză socrul, pe care vîrsta îl reţinea în casă, şi căruia, dealtfel, îi plăcea tare mult să lucreze seara. Cît despre cumnatul şi cumnata sa, aceştia o rugaseră să-i prezinte scuzele lor, întrucît primiseră invitaţie la o serată oficială, de unde nu puteau lipsi. Doamna Josserand îşi muşcă buzele cu dispreţ. Ea nu lipsea în nici o sîmbătă de la aceşti oameni afectaţi de la etajul întîi, care s-ar fi simţit groaznic de dezonoraţi dacă ar fi urcat, într-o marţi, la etajul patru. Fără îndoială că modestul ei ceai nu egala concertele lor cu orchestră mare. Dar, răbdare ! cînd cele două fete ale sale se vor mărita şi cînd va avea doi gineri cu familiile lor pentru a-şi umple salonul, vor cînta şi la ea coruri.

— Pregăteşte-te, şopti ea la urechea Berthei.

Erau vreo treizeci de persoane, şi destul de înghesuite, căci nu se deschisese şi salonaşul folosit drept cameră pentru domnişoare. Noii-veniţi schimbau strîn-

geri de mînă, Valérie se așezase lîngă doamna Juzeur, în timp ce Bachelard și Gueulin făceau în gura mare remarci neplăcute asupra lui Théophile Vabre, părîndu-li-se nostim să-l numească „bun de nimic". Într-un colț, domnul Josserand, care stătea în umbră în propria lui casă, astfel încît putea fi luat drept un invitat, și trebuia să-l cauți întotdeauna, chiar și cînd îl aveai în față, asculta buimăcit o întîmplare povestită de un prieten al său de odinioară : Bonnaud, îl cunoștea pe Bonnaud, fostul șef al contabilității de la Calea ferată de Nord, a cărui fată s-a măritat astă primăvară ? Ei bine, Bonnaud descoperise de curînd că ginerele său, un bărbat foarte bine, era un fost clovn, care trăise zece ani pe seama unei călărețe de circ.

— Liniște ! liniște ! se auziră murmurînd cîteva glasuri amabile.

Berthe deschisese pianul.

— O, Doamne ! explica doamna Josserand ; e o bucată fără pretenții, o simplă reverie... Domnule Mouret, cred că iubiți muzica. Apropiați-vă... Fata mea cîntă destul de bine, o, ca simplă amatoare, dar cu suflet, da, cu mult suflet !

— M-am prins ! spuse Trublot în șoaptă. Chestia cu sonata.

Octave fu nevoit să se ridice și să stea în picioare lîngă pian. Văzînd atențiile mîngîietoare cu care îl înconjura doamna Josserand, îi părea că o pune pe Berthe să cînte numai pentru el.

— *Malurile Oisei*, reluă ea. Într-adevăr, e foarte frumos... Hai, începe, dragostea mea, şi nu te tulbura. Domnul va fi indulgent.

Tînăra atacă bucata fără nici o tulburare. Dealtfel, maică-sa n-o mai scăpa din ochi, avînd înfăţişarea unui sergent gata să pedepsească cu o palmă orice greşeală de teorie. Disperarea sa era că instrumentul, istovit de cincisprezece ani de game zilnice, nu avea sonorităţile marelui pian cu coadă al familiei Duveyrier ; şi că niciodată fiica sa, după părerea ei, nu cînta destul de tare.

De pe la a zecea măsură, Octave, luînd un aer recules şi clătinîndu-şi bărbia viguroasă, nu mai asculta. Privea auditoriul, atenţia politicos distrată a bărbaţilor şi încîntarea afectată a femeilor, întreaga destindere a acestor oameni readuşi la ei înşişi, cuprinşi iarăşi de grijile de fiecare oră, ale căror umbre creşteau din nou pe chipurile lor obosite. Mamele visau într-aievea că-şi mărită fiicele, şi le vedeai cu gura întredeschisă, cu dinţii feroci, într-o părăsire inconştientă ; era nebunia acestui salon, o furioasă dorinţă de gineri devorîndu-le pe aceste burgheze, în sunetele astmatice ale pianului. Fetele, cumplit de plictisite, adormeau cu capul între umeri, uitînd să se ţină drepte. Octave, care dispreţuia fetele tinere, se interesa mai ales de Valérie ; era urîtă, desigur, în ciudata ei rochie de mătase galbenă, garnisită cu satin negru, şi revenea mereu la ea, neliniştit, sedus totuşi ; pe cînd ea, cu ochii posomorîţi, enervată de muzica stridentă, avea surîsul dezechilibrat al unei bolnave.

Dar se produse o catastrofă. Se auzi sunînd clopoţelul şi un domn intră dînd buzna.

— O, doctore ! spuse doamna Josserand cu o voce mînioasă.

Doctorul Juillerat făcu un gest ca pentru a se scuza, şi rămase locului. În acel moment, Berthe reliefà o mică frază, cu un tuşeu al claviaturii încetinit şi stins, pe care societatea îl salută cu murmure de aprobare. Ah, încîntător ! delicios ! Doamna Juzeur se topea, parcă era gîdilată. Hortense, care întorcea paginile, în picioare lîngă sora sa, rămînea posacă sub ploaia răpăitoare a notelor, cu urechea aţintită la sunetul clopoţelului ; şi cînd intrase doctorul, făcuse o asemenea mişcare de dezamăgire, că rupsese o pagină deasupra pupitrului. Deodată, însă, pianul se cutremură sub mîinile plăpînde ale Berthei, care băţeau ca nişte ciocane : era sfîrşitul reveriei, într-un zgomot asurzitor de acorduri furioase.

Urmă o clipă de şovăială. Se trezeau cu toţii. Acesta fusese sfîrşitul ? Apoi, izbucniră complimentele. Adorabil ! un talent superior !

— Domnişoara este într-adevăr o artistă de prima mînă, spuse Octave, stingherit în observaţiile sale. Nimeni niciodată nu mi-a mai făcut o asemenea plăcere.

— Nu-i aşa, domnule ? strigă doamna Josserand încîntată. Nu se descurcă prea rău, trebuie să mărturisim... Doamne, nu i-am refuzat nimic acestei copile : ea e comoara noastră ! Toate aptitudinile pe care a dorit să le aibă, le are... Ah, domnule, dacă aţi cunoaşte-o !...

Un zgomot confuz de glasuri umplea din nou salonul. Berthe primea laudele foarte liniştită ; şi nu părăsea pianul, aşteptînd ca mama ei s-o scape de corvoadă. Aceasta din urmă începuse să-i şi vorbească lui Octave despre felul uimitor în care fiica sa executa cu brio *Secerătorii*, un galop strălucitor, cînd nişte lovituri surde şi îndepărtate îi tulbură pe invitaţi. De cîteva clipe se auzeau zgîlţîieli tot mai violente, ca şi cînd cineva s-ar fi străduit să forţeze o uşă. Toată lumea tăcea, toţi se întrebau din ochi.

— Ce-i asta ? îndrăzni să întrebe Valérie. Se auzea bătînd şi adineauri, la sfîrşitul cîntecului.

Doamna Josserand se făcuse groaznic de palidă. Recunoscuse izbitura cu umărul a lui Saturnin. Ah, ce ţîcnit mizerabil ! îl şi vedea năvălind în mijlocul lumii. Dacă mai continua să izbească aşa, încă o partidă va fi ratată !

— Se trînteşte uşa bucătăriei, spuse ea cu un rîs silit. Adèle nu vrea niciodată s-o închidă... Berthe, du-te tu, şi vezi ce este.

Fata înţelesese şi ea. Se ridică şi dispăru. Loviturile încetară brusc, dar ea nu se întoarse curînd. Unchiul Bachelard, care tulburase într-un mod scandalos *Malurile Oisei*, făcînd anumite reflecţii cu glas tare, pînă la urmă îşi descumpăni sora cînd îi strigă lui Gueulin că se plictisise şi că se va duce să bea un grog. Şi intrară amîndoi în sufragerie, închizînd uşa cu zgomot.

— Dragul Narcisse, mereu original ! rosti doamna Josserand către doamna Juzeur şi Valérie, venind să se aşeze între ele. E atît de absorbit de afacerile lui ! Ştiţi, a cîştigat aproape o sută de mii de franci anul acesta !

Octave, liber, în sfîrşit, se grăbise să-l reîntîlnească pe Trublot, care aţipise pe canapea. Alături de ei, un grup îl înconjura pe doctorul Juillerat, vechi medic al cartierului, om mediocru, dar ajuns, cu timpul, un bun practician, care le ajutase pe toate aceste doamne să nască şi le îngrijise pe toate aceste domnişoare. Se ocupa mai ales de boli de femei, ceea ce îl făcea să umble seara după soţii în căutare de consultaţii gratuite, într-un colţ de salon. Tocmai atunci, Théophile îi spunea că Valérie avusese o nouă criză în ajun ; se sufoca mereu, se plîngea de un nod care îi urca în gît ; şi nici el nu se simţea mai bine, dar nu era acelaşi lucru. Din momentul acela nu mai vorbi decît de persoana sa, îşi povesti necazurile : începuse dreptul, căutase să înveţe o meserie la proprietarul unei turnătorii, îşi încercase norocul în administraţie, la birourile Muntelui de Pietate ; apoi, se ocupase de fotografie, şi credea că dăduse de rostul unei invenţii prin care va face maşinile să meargă singure ; deocamdată, aşteptînd, plasa, din amabilitate, pianoflauturi, o altă invenţie a unui prieten de-al său. Şi reveni la nevastă-sa : era vina ei dacă nimic nu mergea bine în casa lor ; îl ucidea cu neîncetatele ei crize de nervi.

— Daţi-i prin urmare ceva, doctore ! se rugă el, cu ochii scăpărînd de ură, tuşind şi smiorcăindu-se în furia plîngăreaţă a neputinţei lui.

Trublot îl examina dispreţuitor ; şi începu să rîdă surd, uitîndu-se la Octave. Între timp, doctorul Juillerat găsea cuvinte vagi şi liniştitoare : o va alina, fără îndoială, pe această scumpă doamnă. Ea se sufoca încă de la vîrsta

de paisprezece ani, în prăvălia din strada Neuve-Saint-Augustin ; o îngrijise de scurtele ei leşinuri, de pe urma cărora îi curgea sînge din nas ; şi, cum Théophile îşi amintea cu disperare galeşa ei blîndeţe de fată, în timp ce astăzi îl tortura cu multă fantezie, schimbîndu-şi de douăzeci de ori pe zi dispoziţia, doctorul se mulţumi să clatine din cap. Căsătoria nu le reuşeşte tuturor femeilor.

— Zău, mormăia Trublot, un tată care vreme de treizeci de ani s-a abrutizat vînzînd aţă şi ace, o mamă care a avut mereu obrazul plin de coşuri, şi asta într-o vizuină lipsită de aer a vechiului Paris — cum să nască fete întregi !

Octave rămase uimit. Îşi pierdea respectul pentru acest salon, unde intrase cu o emoţie de provincial. O oarecare curiozitate i se redeşteptă atunci cînd îl văzu pe Campardon consultînd la rîndul lui doctorul, dar cu glas foarte scăzut, ca un om aşezat, doritor să nu afle nimeni accidentele căsniciei sale.

— Apropo, pentru că dumneata ştii cum stau lucrurile, îl întrebă pe Trublot, spune-mi de ce boală suferă doamna Campardon... Văd lumea luînd o mutră dezolată cînd se vorbeşte de asta.

— Dar, dragul meu, răspunse tînărul, este...

Şi se apleca la urechea lui Octave. Pe cînd asculta, figura acestuia din urmă surîse la început, apoi se alungi, cu un aer de profundă stupefacţie.

— Nu e cu putinţă ! spuse el.

Atunci, Trublot îşi dădu cuvîntul de onoare. Cunoştea şi o altă doamnă în aceeaşi situaţie.

— Dealtfel, reluă el, în urma naşterilor, se întîmplă uneori că...

Şi începu iar să vorbească în şoaptă. Convins, Octave se întristă. O clipă, el îşi făurise anumite visuri, îşi imaginase un roman, şi cînd colo, arhitectul, prins în altă parte, îl împingea spre nevastă-sa ca să-i ţină de urît ! În orice caz, o ştia bine apărată. Cei doi tineri se apropiau unul de altul, aţîţaţi de aceste intimităţi femeieşti, pe care le răscoleau, uitînd că ar putea fi auziţi.

Doamna Juzeur tocmai se pregătea să-i împărtăşească doamnei Josserand impresiile ei asupra lui Octave. Îl găsea destul de convenabil, desigur, dar îl prefera pe domnul Auguste Vabre. Acesta, stînd în picioare, într-un colţ al salonului, rămînea tăcut, cu insignifianţa şi cu migrena lui din toate serile.

— Ceea ce mă miră, dragă doamnă, este faptul că nu vă gîndiţi la el pentru Berthe a dumneavoastră. Un băiat aşezat, deosebit de prevăzător. Îi trebuie o nevastă, ştiu că vrea să se însoare.

Doamna Josserand o asculta surprinsă. Într-adevăr, ea nu s-ar fi gîndit la negustorul de noutăţi. Cu toate acestea, doamna Juzeur insista, căci avea, spre ghinionul ei, pasiunea de a lucra pentru fericirea altor femei, ceea ce o făcea să se ocupe de toate istoriile amoroase din casă. Afirma că Auguste nu înceta să o tot privească pe Berthe. În sfîrşit, invoca experienţa ei la bărbaţi : domnul Mouret nu se va lăsa niciodată prins, în timp ce cu bunul domn Vabre va fi foarte uşor, foarte convenabil. Dar doamna Josserand, cîntărindu-l din ochi pe cel din

urmă, își formă cu strășnicie părerea că un astfel de ginere nu prea îi va înfrumuseța salonul.

— Fiica mea îl detestă, spuse ea, și niciodată nu voi face nimic împotriva dorinței sale.

O domnișoară înaltă, uscățivă, tocmai executase o fantezie la *Doamna albă*. Cum unchiul Bachelard adormise în sufragerie, Gueulin reapăru cu flautul său și imită cîntecul privighetoarei. Dealtfel, nimeni nu asculta, povestea lui Bonnaud se răspîndise. Domnul Josserand rămase zdruncinat, toți ridicau brațele, mamele se înăbușeau. Cum, ginerele lui Bonnaud era clovn ! În cine atunci să te mai încrezi ? și părinții, în dorința lor de căsătorii, aveau coșmaruri cu ocnași distinși, în haine negre. Bonnaud, de fapt, fusese atît de bucuros să-și căpătuiască fiica, încît se mulțumise cu informații din auzite, în pofida rigidei sale prudențe de șef contabil meticulos.

— Mamă, ceaiul este servit, anunță Berthe, deschizînd împreună cu Adèle cele două canaturi ale ușii.

În timp ce lumea trecea încet în sufragerie, ea se apropie de maică-sa și îi șopti :

— M-am săturat !... Vrea să stau cu el și să-i spun povești, dacă nu, zice că sparge tot !

Pe o față de masă cenușie, prea îngustă, se servea cu multă atenție ceaiul, un cozonac cumpărat de la brutarul din vecinătate, flancat de niște pesmeciori și sandvișuri. La cele două capete ale mesei, un belșug de flori, trandafiri superbi și costisitori, acoperea mediocritatea untului și pulberea veche a biscuiților. Se auziră proteste, se aprinseră gelozii : hotărît, familia Josserand se ruina pentru a-și mărita fetele. Și invitații, aruncînd priviri

piezișe către buchetele de flori se ghiftuiau cu ceai acru, se repezeau imprudenți asupra prăjiturilor uscate și a cozonacului prost copt, căci cinaseră slab, și nu se gîndeau decît să se culce cu burta plină. Pentru cei cărora nu le plăcea ceaiul, Adèle plimba pahare cu sirop de coacăze. Îl declarară excelent.

În vremea asta, într-un colț, unchiul dormea. Nu-l trezi nimeni, se făcură chiar că nu-l văd. O doamnă vorbea de tracasările comerțului. Berthe se grăbea, oferind sandvișuri, purtînd cești cu ceai, întrebînd bărbații dacă mai doreau zahăr. Dar nu pridideа, și doamna Josserand își căută cealaltă fiică, pe Hortense, cînd o văzu în mijlocul salonului pustiu, vorbind cu un domn, căruia nu i se zărea decît spatele.

— A, da ! lăsă ea să-i scape cuprinsă de mînie. În sfîrșit, sosește.

Zburau șușoteli. Era acel Verdier, care de cincisprezece ani trăia cu o femeie, așteptînd să se însoare cu Hortense. Fiecare știa povestea, domnișoarele schimbau ochiade ; dar evitau să vorbească, strîngeau doar din buze, din convenientă. Octave, pus la curent, privi cu interes spatele domnului. Trublot îi cunoștea amanta, o fată bună, fostă prostituată care se cumințise, mai cinstită acum, spunea el, decît cea mai cinstită dintre burgheze, se ocupa de bărbat, avînd toată grija de rufăria lui ; și manifesta o simpatie fraternă pentru ea. Pe cînd ei erau studiați din sufragerie, Hortense îi făcea o scenă lui Verdier pentru că întîrziase, cu proasta ei dispoziție de fecioară binecrescută.

— Ia te uită, sirop de coacăze! exclamă Trublot, văzînd-o pe Adèle în fața lui, cu platoul în mînă.

Îl adulmecă, nu-l tentă cîtuși de puțin. Dar, cînd slujnica se întoarse, cotul unei domnișoare voluminoase o împinse în direcția lui, și el o ciupi cu putere de șale. Ea surîse și se apropie cu platoul.

— Nu, mulțumesc, declară Trublot. Adineauri am servit.

Cîteva femei se așezaseră în jurul mesei, în timp ce bărbații, în spatele lor, mîncau din picioare. Deodată se auziră exclamații, un entuziasm stingîndu-se în gurile pline. Erau chemați domnii. Doamna Josserand strigă:

— E adevărat, la asta nu mă gîndisem... Hai, domnule Mouret, dumneavoastră care iubiți artele.

— Ia seama, chestia cu acuarela! șopti Troublot, care cunoștea casa.

Era mai mult decît o acuarelă. Ca din întîmplare, pe masă se găsea o cupă de porțelan; înăuntrul ei, încadrată într-o montură foarte nouă din bronz lustruit, era pictată Fata cu urciorul spart, în tonuri spălăcite, mergînd de la liliachiu-deschis pînă la albastru-palid. Lăudată de toată lumea, Berthe surîdea.

— Domnișoara are toate talentele, spuse Octave cu amabilitate. O, ce degradeuri! și e pictată foarte exact, foarte exact!

— Pentru desen garantez eu! reluă doamna Josserand triumfătoare. Nici un fir de păr nu e în plus sau în minus... Berthe a copiat-o de pe o gravură. La Luvru, se văd, zău așa, prea multe nudități, și lumea acolo este uneori atît de amestecată!

Coborîse vocea, făcînd această apreciere, dornică să-i dea de înţeles tînărului că dacă fiica sa era artistă, nu mergea nicidecum pînă la neruşinare. Dealtfel, Octave i se păru rece, simţi că nu i-a mers cu cupa, şi se apucă să-l pîndească neliniştită, pe cînd Valérie şi doamna Juzeur, care erau la cea de-a patra ceaşcă de ceai, examinau pictura cu uşoare strigăte de admiraţie.

— O priveşti mereu, îi spuse Trublot lui Octave, surprinzîndu-l cu ochii aţintiţi la Valérie.

— Da, răspunse el, puţin stînjenit. Ciudat, în clipa asta e frumoasă... O femeie focoasă, din cîte pare... Spune-mi, s-ar putea risca ?

Trublot îşi umflă obrajii.

— Focoasă, nu se ştie niciodată... Ciudat gust ! În orice caz, e de preferat, decît să te însori cu micuţa.

— Care micuţă ? strigă Octave, uitînd de sine. Cum, crezi că am să mă las îmbrobodit !... O, niciodată ! Dragul meu, noi, la Marsilia, nu ne însurăm !

Doamna Josserand se apropiase. Primi fraza drept în inimă. Încă o campanie inutilă ! încă o serată pierdută ! Lovitura fu atît de puternică, încît trebui să se sprijine de un scaun, uitîndu-se cu disperare la masa curăţată, pe care nu mai zăcea decît un capăt ars al cozonacului. Nu ţinea socoteala înfrîngerilor, dar aceasta va fi cea de pe urmă, făcu ea îngrozitorul legămînt, jurînd să nu mai hrănească de acum încolo nişte oameni care nu veneau la ea decît ca să-şi umple burţile. Şi răvăşită, exasperată, scruta sufrageria cu privirea, căuta un bărbat în braţele căruia ar fi putut să-şi arunce fata, cînd îl zări lîngă perete pe Auguste, resemnat, fără să fi servit nimic.

Berthe, surîzătoare, tocmai se îndrepta spre Octave cu o ceaşcă de ceai în mînă. Continua campania, îşi asculta mama. Dar aceasta o prinse de braţ şi, în şoaptă, o făcu pocitanie proastă.

— Du-i ceaşca domnului Vabre, care aşteaptă de-o oră, spuse ea tare, cu graţie.

Apoi, din nou la ureche, cu uitătura ei războinică :

— Fii amabilă, altfel o să ai de-a face cu mine !

O clipă dezorientată, Berthe îşi reveni imediat. Adesea, lucrurile se schimbau şi de trei ori la o serată. Îi duse ceaşca de ceai lui Auguste, cu surîsul început pentru Octave ; se purtă amabil, vorbi despre mătăsurile de Lyon, poză într-o persoană agreabilă căreia i-ar sta nespus de bine în spatele unei tejghele. Mîinile lui Auguste tremurau uşor, şi era roşu, căci în noaptea asta îl durea destul de tare capul.

Din politeţe, unele persoane se întoarseră să se aşeze cîteva clipe în salon. Mîncaseră, plecau. Cînd îl căutară pe Verdier, descoperiră că nici el nu mai era ; iar fetele, foarte necăjite, nu rămăseseră decît cu imaginea ştearsă a spatelui său. Campardon, fără să-l aştepte pe Octave, se retrase împreună cu doctorul, pe care îl mai reţinu pe palier, ca să-l întrebe dacă într-adevăr nu mai era nici o speranţă. În timpul ceaiului, una dintre lămpi se stinsese, răspîndind un miros de ulei rînced, iar cealaltă lampă, al cărei fitil fumega, arunca o lumină atît de sumbră în încăpere, că înseşi Vabre-ii se ridicară, în ciuda amabilităţilor cu care îi copleşea doamna Josserand. Octave care trecuse înaintea lor, în anticameră avu o surpriză : Trublot, după ce îşi luase pălăria, dispăruse pe

neaşteptate. Nu putuse s-o şteargă decît pe coridorul dinspre bucătărie.

— Ei ! unde o fi ? o ia pe scara de serviciu ! murmură tînărul.

Dar nu cercetă mai temeinic incidentul. Valérie era alături, îşi căuta un batic de *crêpe de Chine*. Cei doi fraţi, Théophile şi Auguste, fără s-o bage în seamă, coborau. În clipa aceea, găsindu-i baticul, tînărul i-l dădu cu aerul încîntat cu care îşi servea clientele frumoase la „Paradisul femeilor". Ea îl privi, şi el fu convins că ochii ei aruncaseră flăcări aţintindu-se asupra a lor săi.

— Sînteţi foarte amabil, domnule, spuse ea simplu.

Doamna Juzeur, plecînd ultima, îi învălui pe amîndoi într-un surîs tandru şi discret. Şi cînd Octave, destul de înfierbîntat, ajunse în camera lui rece, se contemplă o vreme în oglindă : nici vorbă ! va încerca lovitura !

În acest timp, în apartamentul pustiu, doamna Josserand se plimba, mută, ca împinsă de o rafală de furtună. Închisese cu violenţă pianul, stinsese ultima lampă ; apoi, trecînd în sufragerie, începuse să stingă lumînările, suflînd atît de puternic în ele că tremura lustra. Priveliştea mesei devastate, cu învălmăşeala ei de farfurii şi ceşti goale, o înfurie şi mai mult ; şi se răsuci pe călcîie, aruncînd priviri cumplite spre fiica sa Hortense, care, aşezată în linişte, isprăvea de mîncat coaja arsă a cozonacului.

— Iar îţi faci sînge rău, mamă, spuse aceasta din urmă. Deci, nu merge ?... În ceea ce mă priveşte, eu sînt mulţumită. El îi cumpără cămăşi, ca să plece.

Mama ridică din umeri.

— Ce ? tu pretinzi că asta nu dovedește nimic. Foarte bine, condu-ți și tu barca, așa cum o conduc eu pe-a mea... Ei, iată un cozonac care se poate lăuda că e prost ! Nu trebuie să fie dezgustați, ca să înghită asemenea porcării.

Domnul Josserand, pe care seratele nevestei sale îl istoveau peste măsură, se lăsase pe un scaun ; dar îi era groază de o nouă ciocnire, se temea ca doamna Josserand să nu-l tîrască și pe el în cursa ei furioasă ; de aceea se apropie de Bachelard și de Gueulin, așezați la masă în fața Hortensei. Cînd se trezise, unchiul descoperise o sticlă cu rom. Acum o golea, revenind, cu amărăciune, la cei douăzeci de franci.

— Nu pentru bani, îi repeta el nepotului, ci pentru felul în care... Tu știi cum mă port eu cu femeile : le-aș da și cămașa de pe mine, dar nu vreau să-mi ceară ele... Dacă-mi cer, mă jignesc și nu le arunc nici o lețcaie.

Și, cum sora sa îi aduse aminte propriile lui promisiuni :

— Taci, Eléonore ! îi spuse el. Știu ce se cuvine să fac pentru micuță... Numai că, vezi tu, femeia care cere, e mai tare decît mine. N-am putut niciodată să păstrez vreuna, nu-i așa, Gueulin ?... Și pe urmă, zău așa, mi se dă atît de puțină atenție ! Léon nici măcar n-a catadicsit să mă felicite de ziua mea.

Doamna Josserand își reluă umbletul, cu pumnii încleștați. Era adevărat, se mai adăuga și Léon, care făgăduia și o lăsa baltă, ca și ceilalți. Iată un frate care nu și-ar fi sacrificat o serată pentru căsătoria surorilor sale !

Descoperi un pesmecior, căzut după o vază, şi-l ascunse într-un sertar, cînd Berthe, care plecare să-l elibereze pe Saturnin, intră împreună cu acesta. Îl liniştea, în timp ce el, buimac, cu ochi bănuitori, scotocea prin colţuri, cu înfrigurarea unui cîine multă vreme închis.

— E un prost ! spunea Berthe ; crede că m-aţi măritat. Caută mirele ! Du-te, sărmanul meu Saturnin, caută cît vrei... Dacă îţi spun că am ratat ! Ştii bine că noi ratăm mereu.

Atunci, doamna Josserand izbucni.

— Ah, vă jur că de data asta nu vom mai rata, chiar dacă ar fi să-l leg eu însămi de labă ! Ştiu unul care va plăti pentru toţi ceilalţi... Da, da, domnule Josserand, degeaba te uiţi fix la mine, cu aerul de a nu pricepe : nunta se va face şi fără dumneata, dacă asta îţi displace... Înţelegi, Berthe, n-ai decît să-l culegi pe ăsta !

Saturnin părea să nu audă. Se uita pe sub masă. Fata îl arătă cu un semn ; dar doamna Josserand făcu un gest ca şi cum ar fi spus că-l vor face să dispară. Şi Berthe şopti :

— Deci domnul Vabre este, precis ? Oh, mie mi-e indiferent... Şi totuşi puteau să-mi fi păstrat şi mie un sandviş !

IV

Chiar de a doua zi, Octave începu să se ocupe de Valérie. Îi pîndi obiceiurile, află ora cînd norocul l-ar fi ajutat s-o întîlnească pe scară ; și făcea în așa fel încît să urce cît mai des în camera lui, profitînd de dejunul pe care îl lua la familia Campardon, ștergînd-o, dacă era nevoie, sub un pretext oarecare, de la „Paradisul femeilor". Curînd băgă de seamă că, zilnic, pe la ora două, tînăra femeie, ducîndu-și copilul în grădina Tuileries, trecea pe strada Gaillon. Atunci, se posta în ușa magazinului, o aștepta, o saluta cu unul dintre surîsurile lui curtenitoare de chipeș vînzător de prăvălie. La fiecare întîlnire, Valérie îi răspundea înclinînd politicos din cap, fără a se opri vreodată ; dar el îi vedea privirea neagră arzînd de pasiune, găsea oarecari încurajări în figura ei răvășită și în legănarea suplă a mijlocului ei.

Planul lui era gata făcut, un plan îndrăzneț de tînăr seducător obișnuit să îndrume în mod cavaleresc virtutea

domnişoarelor din magazin. Trebuia pur şi simplu s-o atragă pe Valérie în camera lui, la etajul patru ; scara rămînea mereu pustie şi solemnă, nimeni nu-i va descoperi acolo ; şi se înveselea gîndindu-se la recomandările morale ale arhitectului, căci asta nu însemna să aduci o femeie, ci să iei una din casă.

Totuşi, pe Octave îl neliniştea un lucru. Bucătăria familiei Pichon era despărţită de sufragerie printr-un coridor, ceea ce îi obliga deseori să-şi lase uşa deschisă. La ora nouă, bărbatul pleca la birou, de unde nu se întorcea decît pe la cinci ; iar în zilele cu soţ ale săptămînii, după cină pleca din nou, cu nişte cărţi, de la opt pînă la miezul nopţii. Dealtfel, îndată ce auzea paşii lui Octave, tînăra femeie împingea uşa, foarte rezervată, aproape sălbatică. Nu o zărea decît din spate, şi în fugă, cu părul ei lipsit de strălucire, strîns într-un coc mic. Prin această discretă întredeschidere a uşii, el nu surprinsese pînă acum decît unele porţiuni din interior, mobile triste şi curate, cearşafuri de o albeaţă stinsă în lumina cenuşie a unei ferestre pe care nu izbutea s-o vadă, colţul unui pat de copil în fundul celei de a doua camere, toată singurătatea monotonă a unei femei ce se învîrteşte de dimineaţa pînă seara, cuprinsă de grijile, mereu aceleaşi, ale unui menaj de funcţionar. În rest, niciodată un zgomot ; copilul părea mut şi plictisit ca şi mama ; abia se auzea uneori murmurul uşor al unei romanţe, pe care ea o fredona ceasuri întregi, cu voce stinsă. Dar Octave nu era mai puţin furios pe această femeie înţepată, cum îi zicea el. Poate că-l spiona. În orice caz, Valérie nu va

putea urca niciodată, dacă uşa familiei Pichon se deschidea aşa, întruna.

Oricum, socotea toată treaba pornită pe calea cea bună. Într-o duminică, în lipsa soţului, el manevrase în aşa fel încît să se găsească pe palierul primului etaj atunci cînd tînăra femeie, în capot, ieşea de la cumnata sa pentru a se întoarce acasă ; şi trebuise să stea de vorbă cu el, rămăseseră două-trei minute să schimbe cîteva cuvinte de politeţe. În sfîrşit, nădăjduia ca data viitoare să intre în apartamentul ei. Restul ar fi mers de la sine, cu o femeie dăruită cu un astfel de temperament.

În seara aceea, la familia Campardon discutară de Valérie, în timpul mesei. Octave încerca să-i tragă de limbă. Dar, cum Angéle asculta, aruncînd priviri viclene către Lisa, care tocmai servea friptură din pulpă de miel, păstrîndu-şi înfăţişarea serioasă, părinţii se pierdură mai întîi în laude. Arhitectul, dealtfel, apăra întotdeauna „respectabilitatea" casei, cu o convingere de locatar vanitos, părînd să facă din asta o cinste personală.

— O, dragul meu, oameni de treabă !... I-ai văzut la familia Josserand. Soţul nu-i un prost : e doldora de idei, pînă la urmă va găsi ceva foarte solid. Cît despre soţie, are pecete, cum zicem noi, artiştii.

Doamna Campardon, simţindu-se mai rău din ajun, şi stînd pe jumătate culcată, deşi boala n-o împiedica să înfulece bucăţi mari de carne în sînge, susură la rîndul ei, alene :

— Bietul domn Théophile, e ca mine, lîncezeşte... Ei, Valérie are un mare merit, căci nu e deloc vesel să stai în-

truna lîngă un bărbat scuturat de febră, şi pe care boala îl face adesea cicălitor şi nedrept.

La desert, Octave, aşezat între arhitect şi soţia sa, află mai mult decît ceruse. Uitară de Angèle, vorbeau cu subînţelesuri, făcîndu-şi semne din ochi pentru a sublinia sensurile duble ale frazelor ; şi, cînd le scăpa expresia se aplecau unul spre altul, terminînd pe şleau destăinuirea la ureche. Pe scurt, acest Théophile era un cretin şi un impotent, care merita să fie ceea ce-l făcea nevastă-sa. Cît despre Valérie, nu era mare lucru de capul ei, s-ar fi purtat la fel de rău şi dacă bărbatul ar fi mulţumit-o, căci aşa o împingea firea. Toată lumea ştia, dealtfel, că la două luni după căsătorie, disperată că nu va avea niciodată copii, şi temîndu-se că va pierde partea din moştenirea bătrînului Vabre, dacă ar fi murit Théophile, ea şi-a făcut rost de micul Camille cu ajutorul unei calfe de măcelar din strada Sainte-Anne.

Campardon se aplecă pentru ultima oară la urechea lui Octave.

— În sfîrşit, ştii, dragul meu, o femeie isterică !

Şi punea în acest cuvînt toată veselia burgheză a indecenţei, surîsul vulgar al unui tată de familie a cărui imaginaţie, brusc eliberată, se hrănea din scene orgiace. Angèle îşi coborî ochii în farfurie, ferindu-se să se uite la Lisa, pentru a nu izbucni în rîs, de parcă ar fi înţeles despre ce este vorba. Dar conversaţia devie, acum se vorbea despre familia Pichon, şi cuvintele de laudă nu mai încetau.

— O, ce oameni de treabă ! repeta doamna Campardon. Cîteodată, cînd Marie iese cu mica ei Lilitte, îi dau voie

s-o ia și pe Angèle. Și îți jur, domnule Mouret, că nu-mi las fata pe seama oricui ; trebuie să fiu absolut sigură de moralitatea persoanelor... Nu-i așa, Angèle, că tu o iubești pe Marie ?

— Da, mamă, răspunse Angèle.

Amănuntele continuară. Era peste putință să găsești o femeie mai bine crescută, cu principii mei severe. Trebuia, de asemenea, să vezi cît de fericit era bărbatul ei ! O căsnicie atît de drăguță și decentă, în care soții se adoră, și unde nu auzeai niciodată un cuvînt spus pe ton ridicat.

— Dealtfel, dacă s-ar purta urît, n-ar fi ținuți în casă, spuse grav arhitectul, uitîndu-și propriile confidențe despre Valérie. Nu vrem aici decît oameni cinstiți... Pe cuvînt de onoare ! mi-aș lua rămas bun în ziua cînd fiica mea ar fi nevoită să întîlnească cine știe ce creatură pe scară.

În acea seară el o însoțea, în taină, pe verișoara Gasparine la Opera Comică. De aceea se duse numaidecît să-și ia pălăria, spunîndu-le de o afacere care îl va reține pînă foarte tîrziu. Rose părea să știe totuși despre ce era vorba ; căci Octave o auzi șoptind cu vocea ei resemnată și maternă, cînd bărbatul său veni să o sărute cu obișnuita lui efuziune de duioșie :

— Distrează-te bine, și ai grijă să nu răcești, cînd ieși.

A doua zi, lui Octave îi veni o idee : să lege prietenie cu doamna Pichon, făcîndu-i unele servicii ca între buni vecini ; în felul acesta, dacă ar surprinde-o vreodată pe Valérie, ea ar închide ochii. Și se ivi un prilej chiar în aceeași zi. Doamna Pichon o plimba pe Lilitte, atunci în vîrstă de numai optsprezece luni, într-un cărucior

le răchită, care îl înfuria de fiece dată pe domnul Gourd ; portarul nu îngăduise în ruptul capului să fie urcat căruciorul pe scara mare, era nevoită să-l treacă pe scara de serviciu ; şi cum, sus, uşa locuinţei era prea strîmtă, trebuia de fiecare dată să i se demonteze roţile şi bara, ceea ce însemna o muncă destul de anevoioasă. În acea zi, Octave tocmai se întorcea acasă, cînd vecina lui, incomodată de mănuşi, se chinuia să deşurubeze piuliţele. Simţindu-l în picioare, în spatele ei, aşteptînd să se elibereze palierul, ea îşi pierdu cu totul capul, mîinile începură să-i tremure.

— Dar pentru ce vă chinuiţi astfel, doamnă ? întrebă el într-un tîrziu. Ar fi mai simplu să lăsaţi căruciorul la capătul coridorului, după uşa mea.

Ea nu răspunse din pricina unei excesive timidităţi, care o ţinea ghemuită, şi nu avea putere să se ridice ; şi sub voaleta pălăriei, el vedea roşeaţa aprinsă năpădindu-i ceafa şi urechile. Atunci, insistă.

— Vă jur, doamnă, că nu mă deranjează cîtuşi de puţin.

Fără să mai aştepte, luă căruciorul şi, cu naturaleţe, îl duse la capătul coridorului. Ea fu nevoită să-l urmeze ; dar rămase atît de fîstîcită, atît de uluită de această însemnată aventură din viaţa ei searbădă de toate zilele, că se uită la ce face el fără să găsească altceva de zis decît nişte fărîme de fraze bolborosite.

— Doamne, domnule, prea multă osteneală !... Sînt tulburată, vă deranjaţi... Bărbatul meu va fi tare mulţumit...

Și intră la ea, se închise ermetic de data aceasta, cu un fel de rușine. Octave o crezu proastă. Căruciorul îl încurca destul de mult, căci îl împiedica să-și deschidă ușa și era nevoit să intre pieziș în camera lui. Dar vecina părea cîștigată, cu atît mai mult cu cît domnul Gourd, datorită influenței lui Campardon, catadicsi să autorizeze înghesuiala în acest colț ascuns de coridor.

În fiecare duminică, părinții Mariei, domnul și doamna Vuillaume, veneau să-și petreacă ziua la ea. Pe cînd ieșea, în duminica următoare, Octave zări toată familia gata să-și ia cafeaua ; și grăbi pasul, discret, cînd tînăra femeie se aplecă repede la urechea bărbatului ei, care se ridică în mare grabă, spunînd :

— Domnule, scuzați-mă, sînt mereu plecat, n-am putut încă să vă mulțumesc. Dar țin să vă arăt cît sînt de fericit...

Octave se apăra. Pînă la urmă, trebui să intre la ei. Deși băuse cafea, fu nevoit să accepte o ceașcă. În semn de mare cinste, îl așezară între domnul și doamna Vuillaume. În fața lui, pe partea cealaltă a mesei rotunde, Marie era cuprinsă de o asemenea tulburare, că în fiece clipă, fără nici o pricină, i se urca tot sîngele din inimă în obraji. Se uită la ea, pentru că n-o văzuse niciodată în tihnă. Dar, după cum spunea Trublot, nu era idealul lui : îi păru anemică, fără personalitate, cu chipul șters, cu părul rar, deși avea trăsături fine și drăguțe. Cînd se liniști cît de cît, ea rîse puțin, vorbind din nou de cărucior, despre care nu mai contenea.

— Jules, să-l fi văzut pe domnul cărîndu-l în brațe... Ei, ce ușor a mers !

Pichon îi mulțumi încă o dată. Era înalt și slab, cu o înfățișare jalnică, încovoiat de pe acum de viața monotonă de birou, purtînd în ochii spălăciți resemnarea năucă a cailor de manej.

— Vă implor, să nu mai vorbim ! spuse, în sfîrșit, Octave. Zău, nici nu merită... Doamnă, cafeaua dumneavoastră e delicioasă, niciodată n-am mai băut una la fel.

Ea se înroși din nou, atît de tare, că pînă și mîinile i se făcură trandafirii.

— N-o răsfățați, domnule, spuse grav domnul Vuillaume. Cafeaua ei e bună, dar sînt altele și mai bune. Vedeți ce îngîmfată a devenit imediat !

— Îngîmfarea nu prețuiește doi bani, declară doamna Vuillaume. Noi i-am recomandat totdeauna modestia.

Erau amîndoi mici și uscați, foarte bătrîni, cu fețele cenușii, femeia strînsă într-o rochie neagră, bărbatul îmbrăcat cu o redingotă subțire, pe care nu se vedea decît pata unei late panglici roșii.

— Domnule, reluă acesta din urmă, am fost decorat la șaizeci de ani, în ziua pensionării, după ce am lucrat vreme de treizeci și nouă de ani ca funcționar la ministerul Instrucțiunii publice. Ei bine, domnule, în acea zi am cinat ca și în celelalte zile, fără ca îngîmfarea să-mi strice obiceiurile... Crucea mi se cuvenea, știam. Mă simțeam pătruns doar de recunoștință.

Existența lui era clară, voia s-o cunoască toată lumea. După douăzeci și cinci de ani de serviciu, i se dăduseră patru mii de franci. Pensia era deci de două mii. Dar trebuise să reintre în serviciu, ca expeditor, cu o mie

cinci sute, pentru că o avuseseră tîrziu pe mica lor Marie, cînd doamna Vuillaume nu mai nădăjduia să aibă nici fată, nici băiat. Acum, pentru că își căpătuiseră copilul, trăiau din pensie, restrîngîndu-se întrucîtva, pe strada Durantin, în Montmartre, unde viața era mai ieftină.

— Am șaptezeci și șase de ani, spuse el în încheiere, și iată, și iată-mi ginerele !

Pichon îl contempla, cu ochii pe decorație, tăcut și obosit. Da, asta ar fi și povestea lui, dacă l-ar ajuta norocul. El era ultimul născut al unei vînzătoare de fructe care își cheltuise prăvălia ca să scoată din fiul său un bacalaureat, pentru că tot cartierul îl credea din cale afară de inteligent ; și se prăpădise insolvabilă, cu opt zile înainte de triumful de la Sorbonna. După ce trăsese vreme de trei ani mîța de coadă pe lîngă un unchi, a avut fericirea nesperată de a intra la minister, unde toate drumurile îi erau deschise și unde se și căsătorise.

— Noi, fiecare, ne facem datoria, guvernul și-o face pe-a lui, mormăi, el, socotind mașinal că mai avea încă treizeci și șase de ani de așteptat pînă va fi decorat și va obține două mii de franci pensie.

Apoi, se întoarse către Octave.

— Vedeți, domnule, copiii sînt greu de crescut.

— Nici vorbă, rosti doamna Vuillaume. Dacă noi am fi avut încă unul, niciodată n-am fi izbutit s-o scoatem la capăt... De aceea, amintește-ți, Jules, ce ți-am pretins eu, dîndu-ți-o pe Marie : un copil, nu mai mult, sau ne supărăm !... Numai muncitorii ouă prichindeii ca niște găini, fără să le pese cît îi vor costa. E drept, că-i lasă

pe caldarîm, adevărate turme de animale, care mă dezgustă pe străzi.

Octave se uitase la Marie, crezînd că acest subiect delicat îi va împurpura obrajii. Dar ea rămînea palidă, încuviințînd-o pe maică-sa cu o naivă seninătate. Se plictisea de moarte, și nu știa cum să se retragă. În mica sufragerie rece, acești oameni își petreceau astfel după-amiaza, aruncînd la fiecare cinci minute cîteva cuvinte domoale, sau nu vorbeau decît despre treburile lor. Pînă și jocul de domino îi tulbura din cale-afară.

Acum, doamna Vuillaume începu să-și explice ideile. La capătul unei lungi tăceri, care îi lăsă pe toți patru netulburați, de parcă ar fi simțit nevoia să-și adune gîndurile, ea reluă :

— Nu aveți copii, domnule ? Vor veni... Ah. este o răspundere, mai ales pentru o mamă ! Eu, cînd s-a născut această copilă, aveam patruzeci și nouă de ani, domnule, o vîrstă cînd, din fericire, știi să te porți. Un băiat tot mai crește singur, dar o fată ! Și sînt împăcată că mi-am făcut datoria, oh, da !

Și, în fraze scurte, își expuse planul ei de educație. Cinstea. în primul rînd. Fără jocuri pe scară, micuța să stea mereu în casă, să fie păzită îndeaproape, pentru că țîncii vagabonzi nu se gîndesc decît la lucruri rele. Cu ușile închise, cu ferestrele ferecate, niciodată zvonuri necuviincioase din stradă. Afară, să nu lași copilul din mînă, să-l obișnuiești să-și țină ochii plecați pentru a evita scenele urîte. Cît despre religie, nici un abuz, doar ceea ce este necesar ca frînă morală. Mai tîrziu, cînd fata a crescut, să-i iei profesoare, să n-o dai la pen-

sioane, unde inocentele sînt corupte ; şi chiar să asişti la lecţii, să veghezi asupra a ceea ce nu se cuvine să ştie, să ascunzi ziarele, bineînţeles, şi să încui biblioteca.

— O domnişoară ştie totdeauna prea mult, declară bătrîna în încheiere.

În timp ce maică-sa vorbea, Marie privea, cu ochi melancolici, în gol. Revedea mica locuinţă izolată, camerele strîmte din strada Durantin, unde-i era îngăduit să stea cu coatele pe fereastră. Fusese o copilărie prelungită, cu tot soiul de interdicţii neînţelese, rînduri şterse de maică-sa cu cerneală în jurnalul lor de mode, ale căror linii negre o făceau să roşească, lecţii cenzurate, care le stînjeneau pînă şi pe profesoare, atunci cînd ea le întreba. Copilărie prea liniştită, dealtfel, creştere domoală şi fără vigoare, de seră caldă, vis treaz, în care cuvintele limbii şi faptele obişnuite se deformau în semnificaţii neroade. Chiar şi la această oră, cînd stătea cu privirile pierdute, încărcate de amintiri, ea avea pe buze un rîs de copil, rămăsese neştiutoare în ale căsătoriei.

— Vă rog să mă credeţi, domnule, spuse domnul Vuillaume, că fiica mea nu citise nici un singur roman la optsprezece ani împliniţi... Nu-i aşa, Marie ?

— Da, tată.

— Am, continuă el, un George Sand foarte frumos legat şi, în pofida temerilor mamei sale, m-am hotărît să-i îngădui, cu cîteva luni înainte de căsătorie, să citească *André*, o operă neprimejdioasă, scrisă în întregime din imaginaţie, şi care înalţă sufletul... Eu sînt pentru o

educație liberală. Literatura are, nici vorbă, anumite drepturi... Această lectură a avut asupra ei un efect extraordinar, domnule. Plîngea noaptea în somn : o dovadă că nu există nimic mai potrivit decît imaginația pură pentru a înțelege geniul.

— E atît de frumos ! murmură tînăra femeie cu ochii strălucitori.

Dar cînd Pichon își expuse teoria : nici un roman înainte de căsătorie, toate romanele după căsătorie, doamna Vuillaume clătină din cap. Ea nu citea niciodată și se simțea bine. Atunci, Marie vorbi cu blîndețe despre singurătatea ei.

— O, Doamne ! iau și eu cîteodată o carte. Dealtfel, Jules mi le alege, din pasajul Choiseul... Dacă măcar aș cînta la pian !

Octave simțea de multă vremea nevoia să plaseze o frază.

— Cum, doamnă, strigă el, nu cîntați la pian !

Urmă o clipă de stînjeneală. Părinții vorbiră despre o mulțime de împrejurări nenorocite, nevoind să recunoască deschis că dăduseră îndărăt în fața cheltuielilor. Dealtminteri, doamna Vuillaume afirma că Marie cînta chiar de cînd se născuse ; cînd aceasta din urmă era copil, știa tot soiul de romanțe neînchipuit de frumoase, îi era de-ajuns să audă melodiile o singură dată pentru a le reține ; și mama își aduse aminte de acel cîntec despre Spania, povestea unei captive tînjind după iubitul ei, pe care copila o cînta cu o asemenea expresie, că storcea lacrimi pînă și din inimile cele mai crîncene. Dar Marie

rămînea profund întristată. Deodată, scoase un strigăt, întinzînd mîna spre camera vecină, unde dormea fiica sa :

— Ah, jur că Lilitte va şti să cînte la pian, chiar dacă voi fi silită să fac cele mai mari sacrificii !

— Gîndeşte-te mai întîi s-o creşti, aşa cum te-am crescut noi pe tine, spuse cu severitate doamna Vuillaume. Desigur, eu nu condamn muzica, ea dezvoltă sentimentele. Dar, înainte de orice, supraveghează-ţi fiica, fereşte-o de proastele influenţe, încearcă să-i păstrezi candoarea...

Începu din nou, chiar insistă mai mult asupra religiei, reglementînd numărul de spovedanii pe lună, indicînd slujbele la care trebuia neapărat să se ducă — totul din punct de vedere al convenienţelor. Atunci, Octave, scos din răbdări, le vorbi de o întîlnire care îl obliga să plece. Urechile îi ţiuiau de plictiseală, era convins că această conversaţie va ţine aidoma pînă seara. Şi o şterse, lăsă familiile Vuillaume şi Pichon să-şi povestească între ele, în jurul aceloraşi ceşti de cafea golite pe îndelete, lucruri pe care le repetau în fiecare duminică. Pe cînd el o saluta pentru ultima oară, Marie, dintr-odată şi fără nici un motiv, se împurpură la chip.

Începînd din această după-amiază, Octave grăbea în fiecare duminică pasul în faţa uşii familiei Pichon, mai ales cînd auzea glasurile tăioase ale domnului şi doamnei Vuillaume. Dealtfel, era întru totul absorbit de cucerirea Valériei. În ciuda privirilor înflăcărate al căror obiect se credea, ea păstra o rezervă de neînţeles ; şi el desluşea aici un joc de femeie cochetă. Într-o zi chiar o întîlni,

ca din întîmplare, în grădina Tuileries, unde ea începu să-i flecărească în liniște despre o furtună din ajun ; ceea ce-l făcu să ajungă la convingerea că era a dracului de afurisită. De aceea nu mai părăsi scara, pîndind clipa cînd avea să intre peste ea, hotărît să fie brutal.

Acum, de fiecare dată cînd trecea el, Marie surîdea înroșindu-se. Schimbau saluturi ca între buni vecini. Într-o dimineață, în timpul dejunului, cum el îi aducea o scrisoare, pe care i-o dăduse domnul Gourd, pentru a nu mai urca el cele patru etaje, o găsi într-o mare încurcătură : tocmai o așezare pe Lilitte, în cămașă, pe masa rotundă, și se chinuia s-o îmbrace din nou.

— Ce s-a întîmplat ? întrebă tînărul.

— Iată, cu fetița asta ! răspunse ea. Am avut proasta idee s-o dezbrac, pentru că plîngea. Și nu mai știu, nu mai știu !

El o privi uimit. Ea întorcea pe toate părțile o rochiță, căuta agrafe. Apoi, adăugă :

— Înțelegeți, taică-său mă ajută s-o dichisesc dimineața, înainte de a pleca... Eu nu mă descurc niciodată singură în lucrurile ei. Mă sîcîie, mă enervează...

Între timp, micuța, sătulă să tot stea în cămașă, speriată de apariția lui Octave, se zbătea, se rostogolea pe masă.

— Luați seama ! strigă el, are să cadă.

Era o catastrofă. Marie părea că nu va avea curajul să atingă membrele goale ale fiicei sale. O privea întruna, cu înmărmurirea unei fecioare uluite că a fost în stare să facă așa ceva. Pe lîngă teama că o va frînge, în neîndemînarea ei se includea și o vagă silă față de această

carne vie. Şi totuşi, ajutată de Octave care o liniştea, ea o îmbrăcă din nou pe Lilitte.

— Ce o să vă faceţi cînd veţi avea o duzină ? întrebă el rîzînd.

— Dar nu vom mai avea ! răspunse Marie înspăimîntată.

Atunci, el glumi : nu trebuia să jure, e atît de uşor să faci un copil !

— Nu, nu ! repetă ea cu încăpăţînare. Aţi auzit-o pe mama deunăzi. I-a interzis lui Jules... Nu o cunoaşteţi : s-ar isca certuri nesfîrşite, dacă ar veni al doilea copil.

Pe Octave îl înveselea liniştea cu care discuta ea despre acest lucru. O zgîndărea, fără a izbuti s-o tulbure. Dealtminteri, ea făcea numai ce voia bărbatul său. Desigur, iubea copiii ; dacă el ar fi dorit cumva alţii, ea n-ar fi spus nu. Şi îndărătul acestei concesii subordonate directivelor mamei sale, ieşea la iveală o indiferenţă de femeie a cărei maternitate încă nu se trezise. Lilitte o preocupa tot atîta cît şi căsnicia, socotită drept o îndatorire. După ce spăla vasele şi îşi plimba fetiţa, ea îşi continua vechea viaţă de fată, de o somnoroasă goliciune, legănată de aşteptarea unei bucurii care nu mai sosea. Cînd Octave îi spuse că probabil se plictisea, veşnic singură, ea păru surprinsă : nu, nu se plictisea niciodată, zilele se scurgeau toate la fel, fără să ştie, cînd se culca, seara, cu ce îndeletniciri şi le petrecuse. Pe urmă, duminica, ieşea uneori în oraş cu soţul ei ; sau o vizitau părinţii, sau citea. Dacă lectura nu i-ar fi dat dureri de cap,

ar fi citit de dimineața pînă seara, acuma cînd îi era îngăduit să citească orice carte.

— Lucrul cel mai supărător, reluă ea, este că n-au nimic în pasajul Choiseul... Am vrut, de pildă, să-l am pe *André*, ca să-l recitesc, pentru că m-a făcut atîta să plîng odinioară. Ei bine, tocmai li se furase volumul... Și tata nu vrea să mi-l dea pe-al lui, pentru că se teme să nu-i rupă Lilitte ilustrațiile.

— Dar, spuse Octave, prietenul meu Campardon are toată opera lui George Sand... Am să-i cer *André* pentru dumneavoastră.

Ea se îmbujoră, ochii îi scînteiară. Într-adevăr, era foarte amabil. Și cînd o părăsi, ea rămase în fața Lilittei cu brațele atîrnînd de-a lungul trupului, fără nici un gînd în minte, în atitudinea în care stătea după-amieze întregi. Nu-i plăcea croitoria, dar croșeta, mereu același căpețel, care lîncezea uitat pe mobile.

A doua zi, o duminică, Octave îi aduse cartea. Pichon ieșise în oraș, pentru a lăsa o carte de vizită la unul dintre superiorii săi. Și, cum tînărul o găsi îmbrăcată, abia întoarsă după un drum făcut în vecinătate, o întrebă, din curiozitate, dacă venise de la slujba religioasă, crezînd-o cucernică. Ea răspunse că nu. Înainte de căsătorie, maică-sa o ducea cu multă regularitate. În primele șase luni de căsnicie, se mai dusese, din obișnuință, temîndu-se mereu că va ajunge prea tîrziu. Pe urmă — nici ea nu știa de ce — după cîteva slujbe pierdute, nu mai pusese piciorul în biserică. Bărbatul său detesta preoții, iar acum nici maică-sa nu mai deschidea gura în legătură

cu acest subiect. Totuşi era mişcată de întrebarea lui Octave, de parcă i-ar fi trezit lucruri îngropate sub lîncezeala existenţei sale.

— Trebuie să mă duc la Saint-Roch, într-una din dimineţile astea, spuse ea. O îndeletnicire care-ţi lipseşte îţi produce imediat un gol.

Şi, pe acest chip de fiică tîrzie, născută din părinţi prea bătrîni, apăru regretul bolnăvicios al unei alte existenţe, visate odinioară, în ţara himerelor. Nu putea ascunde nimic, totul îi urca în faţă, sub pielea ei de o fineţe şi o transparenţă clorotice. Apoi, înduioşată, îi prinse miinile lui Octave, cu un gest familiar.

— Ah, nu ştiu cum să vă mulţumesc că mi-aţi adus această carte !... Veniţi mîine după-amiază. Am să v-o dau îndărăt şi am să vă spun ce efect a avut asupra mea... Nu-i aşa ? va fi amuzant.

Părăsind-o, Octave se gîndi că era totuşi o femeie nostimă. Sfîrşise prin a-i stîrni interesul, voia să stea de vorbă cu Pichon, ca să-l scoată din amorţeală şi s-o zguduie niţel ; căci, lucru sigur, această femeiuşcă nu avea nevoie decît să fie puţin zgîlţîită. Chiar a doua zi îl întîlni pe funcţionar, cînd acesta pleca de acasă ; îl însoţi, cu toate că ajungea şi el cu un sfert de oră mai tîrziu la „Paradisul femeilor". Dar Pichon îi apăru şi mai puţin dezgheţat decît nevastă-sa, plin de manii aflate încă la început, pătruns cu totul de grija de a nu-şi umple pantofii de noroi, pe vreme de ploaie. Mergea în vîrful picioarelor, vorbind întruna numai despre subşeful său de birou. Octave, care în toată treaba aceasta era însu-

flețit de intenții frățești, îl părăsi pînă la urmă, în strada Saint-Honoré, după ce-l sfătui s-o ducă uneori pe Marie la teatru.

— Dar pentru ce ? întrebă Pichon uluit.

— Pentru că e bun pentru femei. Le face drăgălașe.

— A ! credeți ?

Făgădui că are să se gîndească, traversă strada, pîndind trăsurile cu spaimă, preocupat doar de neplăcerea împroșcăturilor de noroi.

La prînz, Octave bătu la Pichon-i, pentru a lua cartea. Marie citea, cu coatele pe masă, cu amîndouă mîinile vîrîte în părul despletit. Abia mîncase, fără să mai aștearnă fața de masă, un ou într-o farfurie de tinichea care zăcea în mijlocul dezordinei unei mese puse în grabă. Pe jos uitată, Lilitte dormea cu nasul peste cioburile unei farfurii pe care, desigur, o spărsese.

— Ei ? întrebă Octave.

Marie nu răspunse de îndată. Își păstrase capotul de dimineață, cu nasturii căzuți, lăsînd să i se vadă gîtul, în dezordinea unei femei care abia s-a sculat.

— Nu am citit decît o sută de pagini, spuse ea într-un tîrziu. Ieri au venit părinții mei.

Vorbea cu o voce neplăcută, cu gura amară. Cînd era tînără, ar fi vrut să locuiască în adîncul pădurilor. Visa întruna că întîlnea un vînător care suna din corn. El se apropia, cădea în genunchi. Asta se petrecea într-un desiș, foarte departe, unde trandafirii înfloreau ca într-un parc. Apoi, dintr-odată se făcea că erau căsătoriți, și trăiau acolo ca să se plimbe veșnic. Ea, negrăit de feri-

cită, nu-și mai dorea nimic. El, tandru și supus ca un sclav, rămînea la picioarele ei.

— Am vorbit cu soțul dumneavoastră azi-dimineață. spuse Octave. Nu prea ieșiți în oraș, și l-am hotărît să vă ducă la teatru.

Ea clătină din cap, scuturată de un fior. Se făcu liniște. El reveni în îngusta sufragerie cu lumina ei rece. Imaginea lui Jules, posac și cinstit, își aruncase dintr-odată umbra asupra vînătorului din romanțele cîntate de ea, și al cărui corn îndepărtat îi suna mereu în urechi. Cîteodată, ea își ascuțea auzul : poate că el va sosi. Bărbatul său nu-i cuprinsese nicicînd picioarele în mîini ca să i le sărute ; nici nu îngenunchiase vreodată ca să-i spună că o adoră. Și totuși, o iubea ; dar ea se mira că dragostea nu mai avea gingășie.

— Ceea ce îmi taie răsuflarea, vedeți dumneavoastră, reluă ea vorba, revenind la carte, sînt acele locuri din romane unde personajele își fac declarații.

Era prima dată cînd Octave se așezase. Vru să rîdă, gustînd prea puțin fleacurile sentimentale.

— Eu, spuse el, urăsc frazele... Cînd doi inși se adoră, cel mai bine e să și-o dovedească pe loc.

Dar ea păru să nu înțeleagă, își păstra privirea senină. El întinse mîna, o atinse ușor pe a ei, se aplecă, pentru a vedea un pasaj din carte, ajungînd atît de aproape de Marie că respirația lui îi încălzea umărul prin deschizătura capotului ; și Marie rămînea inertă. Atunci, el se ridică, plin de un dispreț în care intra și milă. Cînd îl văzu plecînd, ea mai spuse :

— Citesc foarte încet, n-am să termin pînă mîine... Mîine o să fie amuzant ! Treceți pe seară.

Desigur, n-avea nici o intenție în legătură cu ea, și totuși era revoltat. Începea să simtă o ciudată prietenie pentru această tînără căsnicie, care îl întărîta la culme, într-atît îi părea de idioată în modul ei de viață. Și îi veni ideea de a le face un serviciu, fără voia lor : îi va duce în oraș să cineze, îi va îmbăta și se va distra atîrnîndu-i pe unul de gîtul celuilalt. Cînd îl apucau asemenea accese de bunătate, lui, care n-ar fi dat zece franci cu împrumut, îi plăcea să azvîrle banii pe fereastră, pentru a apropia doi îndrăgostiți și a le dărui fericire.

Dealtfel, răceala micuței doamne Pichon îl întorcea pe Octave la focoasa Valérie. Era de la sine înțeles că ea nu va aștepta să i se sufle de două ori în ceafă. Începea să-i cîștige bunăvoința : într-o zi, cînd urca pe scări înaintea lui, riscase un compliment despre piciorul ei, și nu-i lăsase impresia că s-ar fi supărat.

În sfîrșit, ocazia pîndită de atîta vreme se ivi. Era în seara cînd Marie îl făcuse să-i promită că vine la ea : vor fi singuri și vor putea să sporovăiască despre roman, pentru că bărbatul ei nu se întorcea decît foarte tîrziu. Dar tînărul preferase să iasă în oraș, speriat de ideea acestei desfătări literare. Totuși, pe la ora zece, își luă inima în dinți, cînd o întîlni pe palierul primului etaj pe fata în casă a Valériei, înspăimîntată, care îi spuse :

— Doamna are o criză de nervi, domnul nu e acasă, toți cei din față sînt la teatru... Veniți, vă implor ! Sînt singură, nu știu ce să fac.

Valérie era lungită într-un fotoliu în camera ei, cu membrele înțepenite. Slujnica îi desfăcuse șireturile, gîtul îi ieșea din corsetul deschis. Dealtminteri, criza trecu aproape imediat. Ea deschise ochii, se miră că-l vede pe Octave, se purtă ca în fața unui medic.

— Vă cer iertare, domnule, murmură ea cu o voce încă sugrumată. Fata asta nu e decît de ieri în serviciul meu, și și-a pierdut capul.

Liniștea desăvîrșită cu care își scoase corsetul și își încheie din nou rochia, îl făcu pe tînăr să se simtă stînjenit. Rămase în picioare, jurîndu-și să nu plece așa, neavînd totuși curajul să se așeze. Ea concediase slujnica, a cărei prezență părea s-o enerveze ; pe urmă se dusese la fereastră, să aspire adînc aerul rece de afară, cu gura larg deschisă, în lungi căscături nervoase. După cîteva clipe de tăcere, începură să flecărească. Răul o prinsese pe la paisprezece ani, doctorul Juillerat obosise drogînd-o ; uneori îi înțepeneau brațele, alteori șalele. Pînă la urmă, se obișnuise ; mai bine asta, decît altceva, pentru că nimeni, fără îndoială, nu e pe deplin sănătos. Și, pe cînd vorbea, așa, cu brațele istovite, el se ațîța privind-o, o găsea provocatoare în răvășirea ei, cu tenul plumburiu, cu chipul stors de criză, ca după o noapte întreagă de dragoste ; dincolo de valul negru al părului ei despletit revărsîndu-i-se pe umeri, credea că vede fața ștearsă și fără barbă a soțului. Și atunci, cu mîinile întinse, cu gestul brutal cu care s-ar fi repezit să cuprindă o servitoare, el voi s-o îmbrățișeze.

— Ei, ce-i asta ? întrebă ea mirată.

Îl privi, la rîndul ei, cu ochii atît de reci, cu întreaga-i făptură atît de calmă, încît el îngheţă şi îşi lăsă mîinile în jos, cu o încetineală stîngace, înţelegînd ridicolul gestului său. Apoi, într-un ultim căscat nervos, abia înăbuşit, ea adăugă alene :

— Ah, dragă domnule, dacă aţi şti !

Şi săltă din umeri, fără să se supere, ca strivită sub dispreţul şi dezgustul bărbatului. Octave crezu că voia să pună să fie dat afară, cînd o văzu cum se îndreaptă spre cordonul soneriei, trăgîndu-şi fustele prost legate. Dar ea dorea, pur şi simplu, ceai ; şi îl ceru foarte slab şi fierbinte. Complet zăpăcit, el se bîlbîi, se scuză şi ieşi pe uşă, în timp ce ea se întindea iar pe fotoliu, cu înfăţişarea unei femei zgribulite, care are mare nevoie de somn.

Pe scară, Octave se opri la fiecare etaj. Prin urmare, nu-i mai plăcea ? O simţise indiferentă, lipsită de dorinţă dar şi de revoltă, la fel de dificilă ca şi patroana sa, doamna Hédouin. De ce Campardon îi spusese că e isterică ? era stupid să-l mintă, jucîndu-i o astfel de farsă ; căci, fără minciuna arhitectului, el niciodată n-ar fi riscat o asemenea aventură. Şi rămînea ameţit de deznodămînt, zdruncinat în ideile sale despre isterie, gîndindu-se la poveştile care circulau. Îi reveniră în minte cuvintele lui Trublot : niciodată nu ştii cum e mai bine să te porţi cu aceste smintite ai căror ochi strălucesc ca jăraticul.

Ajuns sus, Octave, supărat pe toate femeile, căută să-şi înăbuşe zgomotul ghetelor. Dar uşa Pichon-ilor se des-

chise, şi trebui să se resemneze. Marie îl aştepta, silind în picioare, în camera strîmtă, luminată prost de lampa înnegrită de fum. Trăsese aproape de masă leagănul unde dormea Lilitte, sub cercul de lumină galbenă. Tacîmurile de la prînz fuseseră desigur folosite şi la cină, căci, alături de o farfurie murdară cu nişte cozi de ridichi, zăcea cartea închisă.

— Aţi terminat-o ? întrebă Octave, mirat de tăcerea femeii.

Părea beată, cu obrajii umflaţi, ca după trezirea dintr-un somn greu.

— Da, da, răspunse ea făcînd un efort. Oh ! am petrecut o zi cu capul în mîini, cufundată aici, în carte... Cînd te prinde, nici nu mai ştii pe ce lume te afli... Mi-a înţepenit gîtul.

Şi, sleită de puteri, nu mai vorbi nimic despre carte, simţind că se înăbuşe de emoţie şi sub apăsarea viselor confuze ale lecturii. În urechi îi răsunau chemările îndepărtate ale cornului din care suna vînătorul romanţelor sale, în seninul dragostei ideale. Pe urmă, fără nici o altă trecere, îi spuse că în dimineaţa aceea se dusese la Saint-Roch să asculte slujba de la ora nouă. Plînsese mult, religia înlocuia totul.

— Ah, mă simt mai bine ! reluă ea, scoţînd un suspin adînc şi oprindu-se în faţa lui Octave.

Urmară cîteva clipe de tăcere. Ea îi zîmbea din ochii candizi. Niciodată n-o găsise atît de inutilă, cu părul ei rar şi cu trăsăturile şterse. Dar, pe cînd continua să-l contemple, ea se făcu dintr-odată palidă, se clătină ; şi Octave fu nevoit să întindă mîinile s-o susţină.

— Dumnezeule ! Dumnezeule ! bolborosi ea izbucnind într-un hohot de plîns.

El o ţinea îmbrăţişată.

— Trebuie să luaţi puţin ceai de tei. Aţi citit prea mult.

— Da, mi s-a strîns inima, cînd m-am văzut singură, după ce am închis cartea... O, cît sînteţi de bun, domnule Mouret ! Fără dumneavoastră mi s-ar fi făcut rău.

Între timp, el căuta din priviri un scaun pe care s-o aşeze.

— Vreţi să aprind focul ?

— Mulţumesc, o să vă murdăriţi... Am băgat de seamă că purtaţi întotdeauna mănuşi.

Şi la gîndul acesta, simţind iar că se înăbuşe, gata să leşine, ea dădu în gol o sărutare stîngace, aidoma ca în întîmplarea din visul ei, şi care atinse uşor urechea tînărului.

Octave primi sărutarea cu uluire. Buzele femeii erau îngheţate. Apoi, cum ea se răsuci spre pieptul lui, abandonîndu-se, în el se aprinse o dorinţă neaşteptată, vru s-o ducă în fundul camerei. Dar acest acces atît de violent o trezi pe Marie din inconştienţa căderii ; instinctul femeii violentate se revoltă, începu să se zbată, o strigă pe maică-sa, uitînd de soţul ei, care trebuia să se întoarcă, şi de fetiţa care dormea alături.

— Asta nu, o, nu ! o, nu !... Nu se poate.

El repeta cu înflăcărare :

— N-o să se ştie, n-am să spun nimănui.

— Nu, domnule Octave... O să stricaţi bucuria ce-o simt de a vă fi întîlnit... Nu ne va ajuta la nimic, vă asigur, şi am visat nişte lucruri...

Atunci el nu mai vorbi, ci avînd o revanşă de luat, îşi spunea în gînd, pe şleau : „Tu, tu o să te supui !“ Cum ea refuza să-l urmeze în cameră, o răsturnă cu brutalitate pe marginea mesei ; şi ea se supuse, o posedă, între farfuria uitată şi romanul pe care o zdruncinătură îl făcu să cadă pe jos. Uşa nici măcar nu fusese închisă, solemnitatea scării creştea în liniştea adîncă. Pe perna leagănului, Lilitte dormea în tihnă.

Cînd Marie şi Octave se ridicară, în neorînduiala fustelor, nu găsiră nimic să-şi spună. Ea se duse maşinal să-şi privească fiica, luă farfuria, apoi o aşeză la loc. El rămase mut, covîrşit de aceeaşi tulburare, atît de neaşteptată fusese aventura ; şi îşi amintea că plănuise, fratern, s-o arunce pe tînăra femeie de gîtul soţului. Într-un tîrziu, simţind nevoia să rupă această linişte insuportabilă, murmură :

— Cum, n-aţi închis uşa ?

Ea aruncă o privire spre palier şi îngăimă :

— Într-adevăr, era deschisă.

Mersul ei părea stînjenit, iar pe chip avea întipărit dezgustul. Acum, tînărul se gîndea că era neplăcut să stea cu o femeie lipsită de apărare în această singurătate şi după o asemenea neghiobie. Ea nici măcar nu simţise vreo plăcere.

— Vai, a căzut cartea pe jos ! strigă ea ridicînd-o.

Un colţ al legăturii cărţii se rupsese. Asta îi apropia, aducîndu-le un soi de uşurare. Le reveneau cuvintele. Marie se arătă profund mîhnită.

— Nu e vina mea... Vedeți, eu o îmbrăcasem în hîrtie, de teamă să n-o murdăresc... Noi am împins-o, fără să vrem.

— Era aici ? întrebă Octave. N-o văzusem... O, mie puțin îmi pasă ! Dar Campardon ține atît de mult la cărțile lui !

Amîndoi și-o treceau unul altuia, încercînd să îndrepte colțul. Degetele lor se atingeau, fără să se înfioare. Gîndindu-se la urmări, rămaseră cu adevărat înmărmuriți de nenorocirea ce se abătuse peste frumosul volum de George Sand.

— Trebuia să se sfîrșească rău, conchise Marie, cu lacrimi în ochi.

Octave se crezu obligat s-o consoleze. Are să născocească el o poveste, și Campardon n-o să-l mănînce. Stînjeneala îi cuprinse iar în clipa despărțirii. Ar fi vrut să-și spună măcar o frază prietenoasă ; dar de cîte ori încercau să se tutuiască, li se opreau vorbele în gît. Din fericire, se auziră niște pași, era soțul care urca. Octave, liniștit, o cuprinse și o sărută la rîndul său pe gură. Ea se supuse din nou, îngăduitoare, cu buzele la fel de înghețate ca mai înainte. Cînd se întoarse, fără zgomot, în camera lui, în timp ce își scotea paltonul își spuse că nici ei nu părea să-i placă treaba aceea. Atunci, ce dorea ? și pentru ce cădea în brațele omului ? Hotărît lucru, femeile erau foarte ciudate.

A doua zi, la familia Campardon, după masa de prînz, Octave explica încă o dată cît de stîngaci fusese că izbise volumul, cînd intră Marie. O ducea pe Lilitte la Tuileries, și venise să-i întrebe dacă voiau să i-o încredințeze

pe Angèle. Şi îi surîse lui Octave fără să se tulbure, se uită cu nevinovăţie la cartea rămasă pe un scaun.

— Cum de nu, şi vă foarte mulţumesc! răspunse doamna Campardon. Angèle, du-te şi pune-ţi o pălărie... Cu dumneavoastră, n-am nici o teamă.

Marie, foarte modestă, într-o rochie simplă de lînă mohorîtă, le vorbi despre bărbatul ei, care în ajun se întorsese cu guturai, şi despre preţul cărnii, de care în curînd n-ai să te mai poţi atinge. Mai tîrizu, după ce o luă pe Angèle, se aplecară cu toţii peste ferestre, ca să le vadă plecînd. Pe trotuar, Marie împingea încetişor, cu mîinile înmănuşate, căruciorul Lilittei; în timp ce Angèle, ştiindu-se privită, mergea alături de ea, cu ochii în pămînt.

— E atît de la locul ei! exclamă doamna Campardon. Şi atît de blîndă! atît de cinstită!

Iar arhitectul îl bătu pe Octave pe umăr, spunînd:

— Educaţia din familie, dragul meu, nimic altceva!

V

În seara aceea era recepţie şi concert la familia Duveyrier. Către ora zece, Octave, pe care îl invitau pentru prima oară, îşi termina toaleta în camera sa. Era grav, încerca o mînie surdă împotriva lui însuşi. De ce o scăpase pe Valérie, o femeie atît de potrivită pentru el ? Şi Berthe Josserand — n-ar fi trebuit să chibzuiască înainte de a o respinge ? În timp ce îşi punea cravata, gîndul la Marie Pichon îi devenea insuportabil : de cinci luni la Paris, şi nimic altceva decît această amărîtă aventură ! Îl apăsa, ca o ruşine, căci simţea din străfundul său zădărnicia şi inutilitatea unei astfel de legături. De aceea, luîndu-şi mănuşile, se jură să nu-şi mai piardă vremea în felul acesta. Era hotărît să acţioneze, pentru că pătrundea, în sfîrşit, în lume, unde ocaziile, fără îndoială, nu vor lipsi.

Dar la capătul coridorului îl pîndea Marie. Pichon nu era acasă, fu nevoit să intre o clipă.

— Ce frumos sînteţi ! murmură ea.

Ei nu fuseseră niciodată invitaţi la Duveyrier-i, lucru care-o făcea să aibă un nemărginit respect pentru salonul de la etajul întîi. Dealtfel, ea nu invidia pe nimeni, nu avea pentru asta nici voinţa, nici forţa necesară.

— Vă aşteptam, reluă ea, întinzîndu-i fruntea. Să nu vă întoarceţi prea tîrziu, ca să-mi spuneţi şi mie cum v-aţi distrat.

Octave trebui să depună un sărut pe părul femeii. Cu toate raporturile ce se statorniciseră între ei, după bunul lui plac, atunci cînd dorinţa sau lipsa de ocupaţie îl aducea lîngă ea, nici unul, nici celălalt nu se tutuiau încă. În sfîrşit, el coborî ; şi ea, aplecată peste balustradă, îl urmărea din ochi.

În acelaşi timp, în familia Josserand se petrecea o adevărată dramă. Serata de la familia Duveyrier, unde urmau să se ducă şi ei, trebuia, în intenţia mamei, să decidă căsătoria Berthei cu Auguste Vabre. Acesta, puternic atacat de cincisprezece zile, şovăia încă, muncit de vădite îndoieli cu privire la zestre. De aceea, pentru a da lovitura hotărîtoare, doamna Josserand îi scrisese fratelui ei, anunţîndu-i proiectul de căsătorie şi aducîndu-i aminte promisiunile sale, în speranţa că acesta se va angaja, în răspunsul la scrisoare, prin vreo frază care să-i fie de folos. Şi toată familia, gata îmbrăcată, pe picior de plecare, aştepta ora nouă în faţa sobei din sufragerie, cînd domnul Gourd trimise o scrisoare de la unchiul Bachelard, uitată, la ultima împărţire a corespondenţei, sub tabachera doamnei Gourd.

— Ah, în sfîrşit ! spuse doamna Josserand, scoţînd scrisoarea din plic.

Tatăl şi cele două fete o priveau neliniştiţi cum citeşte. În jurul lor, Adèle, după ce ajutase la îmbrăcatul doamnelor, se învîrtea cu înfăţişarea ei greoaie, strîngînd masa încărcată încă de vesela de la prînz, Dar doamna Josserand se făcuse din cale-afară de palidă.

— Nimic, nimic ! bîigui ea ; nici o frază limpede !... Are să vadă el mai tîrziu, în momentul căsătoriei... Şi adaugă că oricum ne iubeşte la fel de mult... Ce ticălos blestemat !

Domnul Josserand, în ciuda faptului că îşi pusese costumul, căzuse pe un scaun, Hortense şi Berthe, cu picioarele înmuiate, se aşezaseră şi ele ; şi rămaseră aşa, una în albastru, cealaltă în trandafiriu — eternele lor toalete, încă o dată recondiţionate.

— Eu am spus întotdeauna, şopti tatăl, că Bachelard ne exploatează... Niciodată nu va lăsa să-i scape un singur ban.

Stînd în picioare, îmbrăcată în rochia ei ca focul, doamna Josserand recitea scrisoarea. Apoi, izbucni :

— Ah, bărbaţii !... Pe ăsta — nu-i aşa ? — îl crezi tîmpit, cînd îl vezi cum se lasă amăgit de viaţă ! Da de unde ! Ar fi bine dacă i-ar lipsi judecata, dar cum îi vorbeşti de bani, face numaidecît ochii mari... Ah, bărbaţii !

Se întoarse spre fetele cărora le era adresată lecţia.

— Vedeţi voi, e momentul să mă întreb ce furie vă apucă de vreţi să vă măritaţi... Ei, dacă aţi fi sătule ca

mine pînă peste cap ! Nu există un singur bărbat care să vă iubească pentru voi înşivă şi care să vă aducă o avere fără să se tocmească ! Unchi milionari, după ce au fost hrăniţi vreme de douăzeci de ani, nu dau nici măcar o dotă nepoatelor lor ! Soţi incapabili, o, da, domnule, incapabili !

Domnul Josserand plecă fruntea. În acest timp, Adèle, fără ca măcar să asculte, isprăvea de strîns masa. Deodată însă, furia doamnei Josserand căzu asupra ei.

— Tu ce faci acolo, ne spionezi ?... Cară-te la bucătărie, şi trage uşa după tine.

Şi conchise :

— În sfîrşit, acestor oameni antipatici li se cuvine totul, iar noi să ne punem pofta-n cui... Ascultaţi aici ! nu sînt buni decît de aruncat. Să ţineţi minte ce vă spun !

Hortense şi Berthe dădură din cap, ca pătrunse de aceste sfaturi. De multă vreme, mama lor le convinsese de totala inferioritate a bărbaţilor, al căror unic rol trebuia să fie acela de a se însura, şi de a suporta cheltuielile. Se făcu o linişte desăvîrşită în sufrageria obscură, unde neorînduiala feţei de masă, lăsată acolo de Adèle, răspîndea un miros închis de mîncare. Familia Josserand, îmbrăcată elegant, împrăştiată şi prăbuşită pe scaune, uita concertul de la familia Duveyrier, meditînd la neîncetatele decepţii ale existenţei. Din fundul camerei vecine se auzeau sforăiturile lui Saturnin, pe care îl culcaseră devreme.

Într-un tîrziu, vorbi Berthe.

— Prin urmare, am ratat !... Ne dezbrăcăm ?

Dar, dintr-odată, doamna Josserand își regăsi energia. Cum ? ce ? să se dezbrace ?, și pentru ce ? nu erau niște oameni cinstiți, o alianță cu ei nu prețuia cît oricare alta ? Căsătoria se va încheia oricum, sau va crăpa ea mai înainte. Și, cu toată repeziciunea, distribui rolurile : cele două domnișoare primiră porunca de a se purta foarte drăguț cu Auguste, să nu-l slăbească, atîta timp cît el nu luase o hotărîre ; tatăl avea misiunea de a-i cuceri pe bătrînul Vabre și pe Duveyrier, zicînd mereu ca ei, dacă asta stătea în puterea inteligenței lui ; cît despre ea, dorind să nu lase nimic deoparte, se va ocupa de femei, va ști să le silească să-i facă jocul. Pe urmă, aruncînd o ultimă privire de jur împrejurul sufrageriei, ca pentru a verifica dacă n-a uitat vreo armă, ea luă o înfățișare teribilă de războinic care își conducea fetele la măcel, și cu voce răsunătoare spuse aceste două cuvinte :

— Să coborîm !

Coborîră. În solemnitatea scării, domnul Josserand era sfîșiat de neliniști, prevăzînd lucruri neplăcute pentru conștiința sa prea riguroasă de om cumsecade.

Cînd intrară, casa familiei Duveyrier se și aglomerase. Uriașul pian cu coadă ocupa o bună parte din peretele salonului, și doamnele stăteau așezate în fața lui, pe cîteva rînduri de scaune, ca la teatru ; și două valuri compacte de veșminte negre se revărsau prin ușile larg deschise de la sufragerie și salonaș. Candelabrele și aplicele, cele șase lămpi puse pe console luminau cu o strălucire orbitoare, ca de zi însorită, încăperea albă și aurie, în care contrasta violent mătasea roșie a mobilelor și a

tapiţeriilor. Era cald, evantaiele împrăştiau, cu adierea lor regulată, mirosurile pătrunzătoare de corsaje şi de umeri goi.

Tocmai atunci doamna Duveyrier se aşeză la pian. Cu un gest, doamna Josserand o rugă, surîzătoare, să nu se deranjeze ; şi îşi lăsă fetele în mijlocul bărbaţilor, acceptînd pentru ea un scaun între Valérie şi doamna Juzeur. Domnul Josserand se îndreptase către salonul cel mic, unde stăpînul casei, domnul Vabre, dormita pe locul său obişnuit, în colţul unei canapele. Se mai aflau acolo Campardon, Théophile şi Auguste Vabre, doctorul Juillerat, abatele Mauduit, făcînd cu toţii un grup ; în timp ce Trublot şi Octave, care se regăsiseră, fugiseră de muzică în fundul sufrageriei. Nu departe de ei, în spatele valului de veşminte negre, Duveyrier, înalt şi uscăţiv, o privea ţintă pe soţia sa aşezată în faţa pianului, aşteptînd să se facă linişte. La butoniera hainei, el purta, într-un mic nod corect, panglica roşie a Legiunii de onoare.

— St ! st ! tăceţi ! murmurau glasuri prietenoase.

Atunci, Clotilde Duveyrier atacă o nocturnă de Chopin, de o extremă dificultate de execuţie. Voinică şi frumoasă, cu un minunat păr roşcat, ea avea un obraz prelung, de o paloare şi o răceală de zăpadă ; şi în ochii ei cenuşii, singură muzica aprindea o flacără, o pasiune excesivă, din care se hrănea, fără nici o altă cerinţă a spiritului sau a cărnii. Duveyrier continua să o privească ; apoi, după primele măsuri, o întărîtare nervoasă îi subţie buzele, se îndepărtă, şi rămase în fundul sufrageriei. Pe faţa sa rasă, cu bărbie ascuţită şi ochi oblici, mari pete

roşii, ca nişte discuri, îi trădau sîngele bolnav şi iritarea ce izbucnea la cel mai mic motiv.

Trublot, care îl cerceta cu atenţie, spuse liniştit:

— Nu-i place muzica.

— Nici mie, şopti Octave.

— O, dumneata ! nu e vorba de acelaşi neajuns... Un bărbat, dragul meu, care totdeauna a avut noroc. Nu este deloc mai puternic decît altul, dar e împins înainte de toată lumea. Se trage dintr-o veche familie burgheză şi are un tată fost preşedinte. A fost ataşat de parchet de la ieşirea sa din şcoală; apoi locţiitor de judecător la Reims, de acolo, judecător la Paris, la tribunalul de primă instanţă, decorat şi, în sfîrşit, consilier la Curte, înainte de patruzeci şi cinci de ani... Hei, e nemaipomenit ! Dar nu-i place muzica, pianul îi otrăveşte viaţa... Nu poţi să ai totul.

Între timp, Clotilde executa cu brio părţile dificile, cu un sînge rece extraordinar. Se simţea, la pian, ca o călăreaţă pe calul său. Pe Octave îl interesa numai travaliul furios al mîinilor sale.

— Uită-te la degetele ei, spuse el, e uimitor ! ar trebui s-o doară, după un sfert de oră.

Şi sporovăiră amîndoi despre femei, fără să se mai ocupe de ceea ce cînta gazda. Octave se simţi stînjenit cînd o zări pe Valérie : cum oare să procedeze el acum ? să-i vorbească sau să se facă, pur şi simplu, că n-o vede ? Trublot arăta un profund dispreţ : nu găsea încă nici una care să-l intereseze ; şi, cum tovarăşul său protesta, căutînd din ochi şi spunînd că trebuiau să fie în acel loc

și unele femei cu care s-ar fi împăcat, el declară cu pedanterie :

— Ei bine, alege-ți una, și ai să vezi mai tîrziu, la despachetare !... Ei ? nu cea cu pene, de-acolo ; nici blonda, cu rochie violetă ; nici bătrîna aceea, măcar că cel puțin este dolofană... Îți spun, dragul meu, e o prostie să cauți în lumea mare. Găsești maniere, nicidecum plăcere !

Octave surîdea. El trebuia să-și facă o situație ; nu putea să se ia numai după gustul său, ca Trublot, al cărui tată era atîta de bogat. O reverie îl cuprindea în fața acestui grup numeros de femei, se întreba pe care ar fi luat-o pentru averea și bucuria ce i-ar fi adus-o, dacă stăpînii casei i-ar fi îngăduit să ia una. Deodată, pe cînd le cîntărea din ochi pe rînd, tresări de uimire.

— Ia te uită, patroana mea ! Vine, prin urmare, aici ?

— Nu știai ? răspunse Trublot. În ciuda diferenței de vîrstă, doamna Hédouin și doamna Duveyrier sînt două prietene de pension. Erau nedespărțite, li se spunea „Urșii albi", pentru că aveau întotdeauna douăzeci de grade sub zero... Cu toate că sînt încă femei drăgălașe ! Dacă Duveyrier n-ar avea altă sticlă cu apă caldă pe care să și-o pună la picioare, iarna !

De data aceasta, Octave devenise serios. O vedea pentru prima oară pe doamna Hédouin în toaletă de seară, cu umerii și brațele goale, cu părul negru împletit deasupra frunții ; și-i apărea, sub lumînarea aprinsă, ca înfăptuirea dorințelor sale : o femeie superbă, de o sănătate înfloritoare, de o frumusețe calmă, care trebuie să însemne o adevărată bogăție pentru un bărbat. Era cu totul absor-

bit de planuri complicate, cînd o hărmălaie îl smulse din reverie.

— Uf, s-a terminat ! spuse Trublot.

Clotilde era felicitată. Doamna Josserand se repezise și-i stríngea amîndouă mîinile ; pe cînd bărbații, răsuflînd ușurați, își reluară discuțiile, iar doamnele începură să-și facă vînt mai viguros cu evantaiele. Duveyrier îndrăzni și el să riște întoarcerea în salonul mic, unde Trublot și Octave îl urmară. Odată ajunși în mijlocul rochiilor, primul se aplecă la urechea celui de-al doilea.

— Privește în dreapta dumitale... Iată cum începe agățatul.

Era vorba de doamna Josserand care o asmuțea pe Berthe asupra lui Aguste. El săvîrșise imprudența de a veni să le salute pe amîndouă. Astă-seară, durerea de cap îi dădea pace ; simțea doar un singur punct dureros, în ochiul stîng ; dar se temea de sfîrșitul seratei, căci atunci vor începe să cînte, și nimic nu-i era mai neplăcut.

— Berthe, spuse mama, vorbește-i domnului despre leacul pe care l-ai copiat pentru dumnealui dintr-o carte... O, e cel mai eficace pentru migrene !

Și, partida fiind angajată, ea îi lăsă pe amîndoi în picioare, lîngă o fereastră.

— Drace ! Parcă ar fi într-o farmacie, murmură. Trublot.

În salonul mic, domnul Josserand, în dorința de a da satisfacție soției sale, rămăsese foarte încurcat în fața domnului Vabre, căci bătrînul dormea, și nu îndrăznea să-l trezească, pentru a se arăta drăguț cu el. Dar, cînd

muzica încetă, domnul Vabre deschide pleoapele. Mic și gros, complet chel, cu două smocuri de păr alb pe urechi, el avea fața rumenă, gura cu buze groase, ochii rotunzi și bulbucați. Domnul Josserand se informă politicos de starea sănătății sale, și conversația începu. Fostul notar, ale cărui patru sau cinci idei se desfășurau totdeauna în aceeași ordine, dădu mai întîi drumul unei fraze despre Versailles, unde-și exercitase meseria timp de patruzeci de ani ; apoi, vorbi despre fiii săi, regretînd și acum faptul că nici cel mare și nici mezinul nu să arătaseră îndeajuns de pricepuți ca să-i preia biroul, ceea ce îl hotărîse să-l vîndă și să vină să locuiască la Paris ; în sfîrșit, sosi la rînd povestea casei, a cărei construire rămînea romanul vieții sale.

— Mi-a înghițit trei sute de mii de franci, domnule. O splendidă speculație, spunea arhitectul meu. Astăzi îmi refac cu mare greutate banii ; cu atît mai mult cu cît toți copiii mei au venit să locuiască la mine, cu gîndul să nu-mi plătească o lețcaie, și cu cît n-aș încasa niciodată chiria trimestrială dacă nu m-aș prezenta eu însumi, în ziua de cincisprezece... Din fericire, munca mă consolează.

— Munciți la fel de mult ? întrebă domnul Josserand.

— La fel, la fel, domnule ! răspunse bătrînul cu o tărie disperată. Munca e viața mea.

Și-i vorbi despre importanta sa îndeletnicire. De zece ani despuia, anual, catalogul oficial al Salonului de pictură, trecînd în fișe, sub fiecare nume de pictor, toate tablourile expuse. Vorbea despre aceasta cu un aer de oboseală și îngrijorare ; anul abia îi ajungea, era deseori o treabă atît de anevoioasă, încît îl dobora : așa, de pildă,

cînd o artistă se căsătorea și expunea după aceea sub numele bărbatului, cum putea el s-o mai recunoască ?

— Munca mea nu va fi niciodată terminată, și asta mă ucide, șopti el.

— Vă interesează artele ? reluă domnul Josserand pentru a-l măguli.

Domnul Vabre îl privi nespus de uimit.

— Nu, n-am nevoie să văd tablourile. E vorba de o muncă de statistică... Ei, ar fi bine să mă culc, ca să am mîine capul mai limpede. Bună seara, domnule !

Se sprijini într-un baston, de care nu se despărțea nici în apartamentul său, și se retrase cu un mers dezordonat, pentru că șalele îi și fuseseră cuprinse de paralizie. Domnul Josserand rămase încurcat : nu-l înțelesese prea bine, se temea că nu vorbise cu destul entuziasm despre fișe.

Dar un ușor zumzet de glasuri, venind din salonul cel mare, îi atrase pe Trublot și pe Octave lîngă ușă. Văzură intrînd o doamnă de vreo cincizeci de ani, foarte robustă și încă frumoasă, urmată de un tînăr acceptabil, cu o înfățișare serioasă.

— Cum, sosesc împreună ! șopti Trublot. Ei, nu vă mai sfiiți !

Erau doamna Dambreville și Léon Josserand. Ea trebuia să-l însoare ; dar, așteptînd acest prilej, îl păstrase pentru propria sa folosință ; și erau în plină lună de miere, se arătau împreună în saloanele burgheze. Șușotelile începură să alerge printre mamele cu fete de căpătuit. Doamna Duveyrier ieși în întîmpinarea doamnei Dambreville, care îi făcea rost de tineri pentru corurile sale.

Numaidecît însă, doamna Josserand i-o răpi și o copleși cu atenții și complimente, gîndindu-se că ar putea să aibă nevoie de ea. Léon nu schimbă decît două vorbe cu maică-sa ; cu toate acestea, de cînd aflase de legătura lor, ea începea să creadă că băiatul va izbuti să facă totuși ceva.

— Berthe nu vă vede, spuse ea doamnei Dambreville. Iertați-o, tocmai îi vorbește domnului Auguste despre un leac.

— Dar se simt foarte bine împreună, trebuie să-i lăsăm în pace, răspunse doamna, care, dintr-o privire, înțelese totul.

Amîndouă se uitară matern la Berthe. Ea izbutise să-l împingă pe Auguste pînă în pervazul ferestrei, unde îl ținea ca prizonier cu gesturile ei drăgălașe. El se însuflețea, risca o migrenă.

Între timp, un grup de bărbați gravi vorbeau despre politică în salonul mic. În ajun, în legătură cu problema Romei, avusese loc o ședință furtunoasă în Senat, unde se discutase cererea acestuia către suveran ; și doctorul Juillerat, om de convingeri atee și revoluționare, susținea că Roma trebuia dată regelui Italiei ; pe cînd abatele Mauduit, unul dintre conducătorii partidului ultramontan, prevedea cele mai sumbre catastrofe, dacă Franța nu-și vărsa sîngele, pînă la ultima picătură, pentru puterea temporală a papilor.

— Poate că se va mai găsi un *modus vivendi* acceptabil și de o parte și de cealaltă, remarcă Léon Josserand apropiindu-se de ei.

În acea perioadă era secretar la un avocat celebru, deputat al stîngii. Mai înainte, vreme de doi ani, neavînd de aşteptat nici un ajutor de la părinţi, a căror situaţie mediocră îl făcea să turbeze, el plimbase pe trotuarele Cartierului Latin o demagogie feroce. Dar, de cînd pătrunsese în casa Dambreville, unde își potolea cele dintîi pofte, se calmase, devenind republican doctrinar.

— Nu, nu e posibil nici un acord, spuse preotul. Biserica nu va ști să cadă la învoială.

— Atunci, are să dispară ! strigă doctorul.

Și, cu toate că erau foarte legaţi unul de celălalt, pentru că se întîlniseră la căpătîiul muribunzilor din întregul cartier Saint-Roch, păreau de neîmpăcat, doctorul — slab și nervos, vicarul — gras și binevoitor. Acesta din urmă păstra un surîs politicos chiar și cînd făcea afirmaţiile cele mai categorice, ca un om de lume care ştia să tolereze mizeriile existenței, dar și ca un catolic care înțelegea să nu se îndepărteze întru nimic de la dogmă.

— Biserica să dispară, haida de ! strigă Campardon cu glas furios, pentru a-l linguși pe preotul de la care aștepta comanda unor lucrări.

Dealtminteri, aceasta era și părerea tuturor celorlalţi domni : ea nu putea să dispară. Théophile Vabre care, tușind, și scuipînd, și dîrdîind de febră, visa fericirea universală prin organizarea unei republici umanitare, fu singurul de părere că, poate, ea se va transforma.

Cu vocea sa liniștită, preotul reluă :

— Imperiul se sinucide. Vom vedea, la anul, la alegeri.

— O ! cît despre imperiu, vă îngăduim să ne scăpaţi de el, spuse fără înconjur doctorul. Ne-aţi face un imens serviciu.

Atunci, Duveyrier, care asculta cu multă atenţie, dădu din cap. El, după tradiţia familiei sale, era orleanist ; dar datora totul imperiului şi considera oportun să-l apere.

— Credeţi-mă, declară el, în sfîrşit, cu severitate, nu zdruncinaţi temeliile societăţii sau totul se va prăbuşi... În mod fatal peste capul nostru se vor abate catastrofe.

— Foarte adevărat ! spuse domnul Josserand, care nu avea nici o părere, dar îşi amintea poruncile soţiei sale.

Începură să vorbească toţi deodată. Nici unul nu iubea imperiul. Doctorul Juillerat condamna expediţia din Mexic, abatele Mauduit blama recunoaşterea regatului Italiei. Cu toate acestea, Théophile Vabre şi însuşi Léon se simţiră cuprinşi de nelinişte cînd Duveyrier îi ameninţă cu un nou '93. La ce bun toate aceste neîncetate revoluţii ? Nu era oare libertatea cucerită ? şi ura faţă de ideile noi, teama de poporul care îşi voia partea, potolea liberalismul acestor burghezi satisfăcuţi. Nu avea nici o importanţă, declarară cu toţii că vor vota împotriva împăratului, pentru că el avea nevoie de o lecţie.

— A, dar ăştia mă plictisesc ! spuse Trublot care de o bucată de vreme se străduia să-i înţeleagă.

Octave îl hotărî să se întoarcă în preajma doamnelor. Lîngă pervazul ferestrei, Berthe îl zăpăcea pe Auguste cu rîsetele ei. Acest băiat mare, cu sînge spălăcit, îşi uita spaima de femei, se făcea tot mai roşu, sub atacurile frumoasei fete a cărei respiraţie îi încălzea faţa. Între timp, doamna Josserand găsea, pare-se, că lucrurile se

tărăgănau prea mult, căci ea o privi cu insistență pe Hortense ; și fata, ascultătoare, se apropie să-i dea o mînă de ajutor sorei sale.

— Sînteți complet refăcută, doamnă ? îndrăzni Octave s-o întrebe pe Valérie.

— Complet, domnule, vă mulțumesc, răspunse ea liniștită, de parcă nu și-ar fi adus aminte de nimic.

Doamna Juzeur îi vorbi tînărului despre o veche dantelă pe care dorea să i-o arate, pentru a-i cunoaște părerea ; și el fu nevoit să-i promită că va intra o clipă la ea, a doua zi. Apoi, cum abatele Mauduit se întorcea în salon, ea îl strigă și, cu un aer de încîntare, îl pofti să se așeze.

Conversația reîncepuse. Doamnele flecăreau despre servitorii lor.

— Doamne, da, continuă doamna Duveyrier, sînt mulțumită de Clémence, o fată foarte curată, foarte energică.

— Și pe Hippolyte al dumneavoastră, întrebă doamna Josserand, n-aveți de gînd să-l dați afară ?

Tocmai atunci, Hippolyte, valetul, aducea înghețata. După ce se depărtă, mătăhălos, vînjos, cu fața înfloritoare, Clotilde răspunse cu oarecare stînjeneală :

— Îl păstrăm. E atît de neplăcut să-i schimbi ! Știți, servitorii se obișnuiesc unii cu alții, și eu țin foarte mult la Clémence...

Doamna Josserand se grăbi s-o aprobe, simțind terenul șubred. Sperau să-i căsătorească într-o bună zi ; și abatele Mauduit, căruia familia Duveyrier îi ceruse părerea în această chestiune, clătină încetișor din cap, ca pentru a acoperi o situație cunoscută de toți ai casei, dar despre

care nu vorbea nimeni. Dealtfel, toate doamnele își descărcau inima : Valérie, în dimineața aceea, dăduse afară încă o servitoare, și asta însemna trei, în opt zile ; doamna Juzeur se hotărîse să ia de la Asistența publică o fată în casă de cincisprezece ani, pentru a o forma ; cît despre doamna Josserand, ea nu mai înceta să vorbească de Adèle, o îngălată, o tîrîie-brîu, despre care povestea nişte lucruri nemaiauzite. Și toate doamnele, lîncezind sub strălucirea lumînărilor și mireasma florilor, se cufundară în întîmplări de anticameră, rivalizînd cu cărțile unsuroase pline de istorioare, pasionîndu-se pentru neobrăzarea unui birjar sau a unei spălătorese de vase.

— Ai văzut-o pe Julie ? îl întrebă dintr-odată Trublot pe Octave, cu un ton misterios.

Și, pentru că acesta rămînea surprins :

— Dragul meu, e nemaipomenită... Du-te s-o vezi. Te faci că ai o treabă oarecare, și te strecori în bucătărie... Nemaipomenită !

Vorbea de bucătăreasa familiei Duveyrier. Conversația doamnelor se schimbă, doamna Josserand descria, cu o admirație fără de margini, o proprietate foarte modestă din apropiere de Villeneuve-Saint-George a familiei Duveyrier, pe care ea o zărise numai din tren, într-o zi cînd se ducea la Fontainebleau. Dar Clotildei nu-i plăcea să stea la țară, locuia acolo cît mai puțin cu putință, așteptînd vacanțele fiului său Gustave, care studia atunci retorica la liceul Bonaparte.

— Caroline are toată dreptatea să nu-și dorească copii, declară ea întorcîndu-se spre doamna Hédouin, așezată cu

două scaune mai încolo. Ah, cît pot aceste mici vietăți să-ți întoarcă pe dos toate obiceiurile !

Doamna Hédouin spuse că ea iubea mult copiii. Dar era prea ocupată ; bărbatul său era tot timpul plecat prin țară, și toată casa rămînea pe seama ei.

Octave, stînd în picioare în spatele scaunului ei, îi studia cu o privire oblică părul scurt, buclat, de pe ceafă, păr de un negru de cerneală, și albeața de zăpadă a gîtului, din decolteul adînc, pierdut într-un val de dantele. Ea sfîrșise prin a-l tulbura, cu calmul, cu vorba rară și cu frumosul și neîncetatul ei surîs ; niciodată nu mai întîlnise o astfel de făptură, nici chiar la Marsilia. Hotărît lucru, trebuia să vadă ce e de făcut, chiar dacă va fi nevoit să ostenească vreme îndelungată pentru aceasta.

— Copiii ofilesc atît de repede femeile ! spuse el aplecîndu-se la urechea ei, vrînd cu tot dinadinsul să-i vorbească, și nevenindu-i altceva în minte.

Ea își ridică încet ochii mari, apoi răspunse cu aceeași simplitate cu care îi dădea un ordin, la magazin :

— O ! nu, domnule Octave ; eu, nu din pricina aceasta... Trebuie să ai timp, asta-i totul.

Dar interveni doamna Duveyrier. Ea îl întîmpinase cu un ușor salut pe tînăr, atunci cînd i-l prezentase Campardon ; și acuma îl cerceta cu atenție, îl asculta, fără să ascundă un neașteptat interes pentru el. Cînd îl auzi vorbind cu prietena ei, nu se putu stăpîni să-l întrebe :

— Doamne ! Iertați-mă, domnule... Ce voce aveți ?

El nu înțelese numaidecît și-i spuse, într-un tîrziu, că are o voce de tenor. Atunci, Clotilde se înflăcără : o voce de tenor, într-adevăr ! Dar era un mare noroc,

vocile de tenor erau atît de rare ! Astfel încît, pentru *Binecuvîntarea pumnalelor*, care urma să fie cîntată imediat, nu putuse cu nici un chip să găsească mai mult de trei tenori în societatea ei, cînd i-ar fi trebuit cel puțin cinci. Și stîrnită, dintr-odată, cu ochii strălucitori, abia se stăpînea să nu-l încerce pe loc la pian. Încît el trebui să-i promită că va veni într-o seară la ea. Trublot, aflat în spatele lui, îl împungea cu cotul, gustînd bucurii crude, sub masca impasibilității sale.

— Ei, iată-te prins ! șopti el, cînd doamna se îndepărtă. Mie, dragul meu, mi-a găsit la început o voce de bariton ; pe urmă, dacă a văzut că nu merge, m-a încercat ca tenor ; n-a mers nici așa mai bine, și s-a hotărît să mă folosească astă seară ca bas... Fac pe călugărul.

Dar trebui să-l părăsească pe Octave, deoarece doamna Duveyrier tocmai îl chema, căci urma să cînte corul, punctul de atracție al serii. Se produse harababură. Vreo cincisprezece bărbați, amatori cu toții, recrutați numai dintre invitații casei, își deschideau cu greutate cale printre doamne, pentru a se aduna în fața pianului. Se opreau, își cereau scuze, cu glasul acoperit de zumzăiala conversațiilor ; în timp ce evantaiele fluturau mai repede, în căldura care creștea. În sfîrșit, doamna Duveyrier îi numără ; erau toți ; și le împărți partiturile copiate de chiar mîna ei. Campardon făcea pe Saint-Bris, un tînăr auditor la Consiliul de Stat era însărcinat cu cîteva măsuri ale lui Nevers ; apoi veneau opt seniori, patru magistrați municipali, trei călugări, încredințați unor avocați, funcționari și simpli proprietari. Ea, care-i acompania, își rezervase, în plus, partitura Valentinei, cîteva strigăte pătimașe pe

care le scotea în timp ce răsunau acordurile ; căci nu voia să introducă nici o femeie printre acești domni, a căror trupă resemnată o cîrmuia cu asprimea unui șef de orchestră.

Totuși, conversațiile continuau, un zgomot de neîngăduit răzbătea mai ales din salonul mic, unde discuțiile pe teme politice pesemne deveniseră aprinse. Atunci, Clotilde, scoțînd o cheie din buzunar, bătu ușor cu ea în pian. Un murmur străbătu sala, glasurile se stinseră, două valuri de veșminte negre se revărsară din nou prin spațiul ușii ; și, pe deasupra capetelor, se zări o clipă fața lui Duveyrier plină de pete roșii, semn că era înspăimîntat. Octave rămăsese în picioare, în spatele doamnei Hédouin, cu ochii ațintiți la umbrele nedefinite de pe gîtul ei, în adîncul dantelelor. Dar, pe cînd liniștea se instăpînea, explodă un hohot de rîs, și el înălță capul. Era Berthe, ce se amuza de o glumă a lui Auguste, căruia îi încălzise sărmanul sînge într-atîta, încît acesta își îngăduia să-i spună cuvinte fără perdea. Tot salonul se uita la ei, mamele deveneau grave, membrii familiei schimbau priviri între ei.

— E atît de nebunatică ! murmură doamna Josserand drăgăstoasă, în așa fel încît să fie auzită.

Hortense, aflată în preajma sorei sale, o ajută cu un devotament serviabil, susținîndu-i rîsetele, împingînd-o cît mai aproape de tînăr ; în timp ce, în spatele lor, adierea de vînt care pătrundea prin fereastra întredeschisă mișca perdelele mari de mătase roșie.

O voce cavernoasă vibră, toate capetele se răsuciră către pian. Campardon, cu gura rotunjită, cu barba lățită într-o rafală lirică, azvîrlea primul vers :

„Da, ordinul reginei pe toți aici ne cheamă !"

Numaidecît, Clotilde urcă o gamă și coborî din nou ; pe urmă, cu ochii în tavan, cu o expresie de spaimă, aruncă strigătul :

„Mi-e teamă !"

Și scena începu, cei opt avocați, funcționari și proprietari, cu nasul în partituri, în atitudini de școlari care silabisesc o pagină de greacă, jurau că erau gata să elibereze Franța. Acest început fu o surpriză, căci vocile se înăbușeau sub plafonul jos, nu se mai auzi decît un zgomot, ca un huruit de căruțe încărcate cu pietre de pavaj, astfel că geamurile zbîrnîiră. Dar cînd fraza melodică a lui Saint-Bris : *„Pentru cauza sfîntă..."* dezvoltă tema principală, doamnele își veniră în fire și clătinară din cap cu competență. Salonul se încălzea, seniorii strigau din zbor : *„Jurăm !... Vă vom urma !" ;* și de fiece dată se producea cîte o explozie care-l izbea în piept pe fiecare invitat.

— Cîntă prea tare, șopti Octave la urechea doamnei Hédouin.

Ea nu se clinti. Atunci, cum explicațiile lui Nevers și ale Valentinei îl plictiseau, mai ales că auditorul de la Consiliul de Stat era un fals bariton, el începu să comunice prin semne cu Trublot care, așteptînd intrarea călugărilor, îi arăta, printr-o strîngere din pleoape, fereastra unde Berthe continua să-l țină prizonier pe Au-

guste. Acum rămăseseră singuri acolo, în aerul proaspăt de afară ; în vreme ce Hortense, cu auzul încordat, se afla mai în față, ușor sprijinită de draperia căreia, mașinal, îi răsucea șnurul. Nimeni nu se mai uita la ei, nici chiar doamnele Josserand și Dambreville care își întorseseră ochii, după ce, instinctiv, schimbaseră o privire.

Între timp, Clotilde, cu mîinile deasupra claviaturii, transportată și neputînd schița un singur gest, își lungea gîtul, adresînd pupitrului acest legămînt destinat lui Nevers :

„De azi tot sîngele-mi e-al dumneavoastră !"

Intraseră magistrații municipali, un substitut, doi avocați și un notar. Cvartetul făcea furori, fraza : *„Pentru cauza sfîntă"*, revenea, lărgită, susținută de o jumătate din cor, într-o continuă dezvoltare. Campardon, cu gura din ce în ce mai rotunjită și mai țuguiată, dădea ordinele de luptă, cu o teribilă rostogolire de silabe. Și, dintr-odată, izbucni cîntarea călugărilor : Trublot psalmodia din burtă, pentru a atinge notele joase.

Octave, cedînd curiozității de a-l privi un timp cîntînd, rămase foarte surprins cînd își aruncă din nou ochii spre fereastră. Ca răscolită de cor, Hortense deznodase șnurul, cu o mișcare care putea fi involuntară ; și marea draperie de mătase roșie, căzînd, îi ascunse cu totul pe Auguste și Berthe. Ei se aflau acolo, în spate, cu coatele rezemate de bara de sprijin, fără ca vreo mișcare să le trădeze prezența. Octave nu se mai ocupă de Trublot, care tocmai binecuvînta pumnalele : *„Pumnale sfinte, vă binecuvînt"*. Ce naiba puteau să facă ei după draperie ?

Începea ultima parte a fugii: la hîrîiturile călugărilor, corul răspundea: *„La moarte! la moarte! la moarte!"* Și ei nu se mișcau, poate că se uitau pur și simplu cum trec birjele, cuprinși de căldură. Dar fuga melodică a lui Saint-Bris apărea din nou, încetul cu încetul toate vocile o zvîrleau din răsputeri, progresiv, într-o explozie finală de o forță nemaipomenită. Era ca o rafală ce se prăvălea în tot apartamentul devenit prea strîmt, cutremurînd luminările, făcînd să pălească invitații ale căror urechi sîngerau. Clotilde izbea cu furie în clapele pianului, entuziasmîndu-i pe domni cu privirile; apoi, vocile se domoliră, murmurară: *„La miez de noapte! fără șoapte!"* și ea continuă singură, în surdină, făcînd să sune pașii cadențați și pierduți ai rondului de noapte ce se îndepărtează.

Și atunci, în aceste sunete stinse, în această ușurare după atîta vacarm, se auzi deodată o voce spunînd:

— Mă doare!

Toate capetele se răsuciră din nou spre fereastră. Doamna Dambreville, vrînd să fie de folos, se duse să ridice draperia. Și tot salonul îi văzu pe Auguste încurcat și pe Berthe roșie ca focul, încă rezemați cu spatele de bară.

— Ce s-a întîmplat, comoara mea? întrebă repede doamna Josserand.

— Nimic, mamă... Domnul Auguste m-a lovit la mînă, cu fereastra... Îmi era tare cald.

Se îmbujoră și mai mult. Se iviră surîsuri înțepate, mutre scandalizate. Doamna Duveyrier, care de o lună de zile își ținea fratele departe de Berthe, se făcuse pa-

lidă, mai ales că incidentul stricase efectul corului său. Şi totuşi, după primul moment de surpriză, se aplaudă, o felicitară, se adresară cuvinte binevoitoare acelor domni. Ah, cum mai cîntaseră ! cît trebuie să se fi chinuit ea ca să-i facă să cînte la unison ! Într-adevăr, n-ar fi reuşit mai bine nici cei de la teatru ! Dar în dosul acestor laude, ea auzea limpede şuşoteala care alerga prin salon : prea fusese compromisă fata, căsătoria era un lucru stabilit.

— Ei, eşti entuziasmat ! veni să-i spună Trublot lui Octave. Ce prostănac ! de parcă n-ar fi trebuit s-o ciupească în timp ce noi urlam !... Cred că a profitat şi el : ştii, în saloanele unde se cîntă, mai ciupeşti cîte o doamnă, şi dacă ţipă, puţin îţi pasă, nu aude nimeni.

Berthe, acum foarte liniştită, rîdea din nou, pe cînd Hortense îl privea pe Auguste cu asprimea ei de fată diplomată ; şi, în triumful lor, ieşeau la iveală lecţiile mamei. dispreţul vădit pentru bărbaţi. Toţi invitaţii invadaseră salonul, amestecîndu-se cu doamnele, ridicînd glasul. Domnul Josserand, cu inima răvăşită de aventura Berthei, se apropiase de nevasta sa. O asculta stînjenit cum îi mulţumeşte doamnei Dambreville pentru bunătatea cu care îl copleşea pe fiul lor Léon, schimbîndu-l, spre folosul lui, în bine. Dar această stînjeneală crescu atunci cînd o auzi revenind la fiicele sale. Se prefăcea că discută încet cu doamna Juzeur, vorbind de fapt tot timpul pentru Valérie şi Clotilde, stînd în picioare alături de ele.

— Doamne, da ! chiar astăzi ne-a scris unchiul ei : Berthe va avea cincizeci de mii de franci. Nu e mult, desigur, dar cînd banii sînt aici, şi bani peşin !

Această minciună îl revolta. Nu se putu stăpîni şi-i atinse pe furiş umărul. Ea îl privi lung, îl sili să-şi plece ochii în faţa expresiei hotărîte a figurii sale. Apoi, cum doamna Duveyrier se întorsese, mai binevoitoare, îi ceru cu mult interes noutăţi despre tatăl ei.

— Oh, cred că tata s-a dus la culcare, răspunse tînăra femeie. întru totul cîştigată. Lucrează atît de mult !

Domnul Josserand spuse că într-adevăr domnul Vabre se retrăsese, pentru a avea mintea limpede a doua zi. Şi gîngăvi : un spirit cu adevărat remarcabil, cu calităţi extraordinare ; întrebîndu-se totodată de unde va lua zestrea fetei şi ce figură va face în ziua semnării contractului.

Dar un zgomot de scaune împinse din loc făcu să răsune salonul. Doamnele treceau în sufragerie, unde era servit ceaiul. Doamna Josserand, victorioasă, porni într-acolo, înconjurată de fetele sale şi de familia Vabre. Curînd, nu mai rămase în mijlocul neorînduielii scaunelor decît grupul bărbaţilor serioşi. Campardon pusese stăpînire pe abatele Mauduit : era vorba de o reparaţie a Calvarului de la Saint-Roch. Arhitectul se arătă gata s-o execute, întrucît dioceza de la Evreux nu-i dădea cine ştie ce bătaie de cap. Acolo se ocupa numai de construcţia unui amvon, de instalarea unui calorifer şi a unei noi maşini de gătit în bucătăriile monseniorului, lucrări pentru care era de-ajuns supravegherea inspectorului său. Atunci, preotul făgădui să pună definitiv chestiunea la primul consiliu de administraţie al bunurilor parohiei. Şi se alăturară amîndoi grupului ce-l felicita pe Duveyrier pentru redactarea unei decizii al

cărui autor se mărturisea ; preşedintele, unul dintre prietenii lui, îi rezerva anumite treburi lesnicioase şi de răsunet, pentru a atrage atenţia asupra lui.

— Aţi citit acest nou roman ? întrebă Léon, răsfoind un exemplar din *Revue des Deux mondes*, lăsat pe o masă. E bine scris ; dar e vorba de încă un adulter, şi treaba asta pînă la urmă devine plicticoasă !

Şi conversaţia se opri asupra moralei. Existau femei foarte cinstite, spuse Campardon. Toţi aprobară. Dealtfel, după opinia arhitectului, lucrurile oricum se aranjau, într-o căsnicie, dacă ştiau să fie de înţeles. Théophile Vabre remarcă faptul că asta depindea de femeie, fără să explice mai mult. Voiau să asculte şi părerea doctorului Juillerat, care surîdea ; dar doctorul se scuză : el punea temeiul virtuţii în sănătate. În tot acest timp, Duveyrier rămăsese pe gînduri.

— Doamne ! şopti el într-un tîrziu ; aceşti autori exágerează, adulterul e foarte rar întîlnit în clasele de sus... O femeie, dacă e de familie bună, poartă în suflet o floare...

El era pentru marile sentimente, pronunţa cuvîntul „ideal" cu o emoţie care îi împăienjenea privirea. Şi îi dădu dreptate abatelui Mauduit, cînd acesta din urmă vorbi despre necesitatea convingerilor religioase, la soţie şi la mamă. Conversaţia fu astfel călăuzită spre religie şi politică, adică spre punctul unde aceşti domni o lăsaseră. Biserica nu va dispărea niciodată, pentru că ea era temelia familiei, aşa cum era susţinătoarea naturală a guvernelor.

— Cu titlul de poliţie, nu zic nu, şopti doctorul.

Lui Duveyrier, dealtminteri, nu-i plăcea cîtuși de puțin să se vorbească politică în casa lui, și se mulțumi să declare ritos, aruncînd o privire spre sufragerie, unde Berthe și Hortense îl îndoptau pe Auguste cu sandvișuri :

— Domnilor, este un fapt dovedit, care rezolvă totul : religia apără morala căsniciei.

În aceeași clipă, Trublot, așezat pe o canapea, lîngă Octave, se aplecă spre acesta.

— Fiindcă veni vorba. întrebă el, vrei să-ți fac rost de o invitație la o doamnă unde poți să te distrezi bine ?

Și. cum tovarășul lui voia să știe ce fel de doamnă era, adăugă, desemnîndu-l printr-un semn pe consilierul de Curte :

— Amanta lui.

— Imposibil ! spuse Octave uluit.

Trublot deschise și închise ușor pleoapele. Era adevărat. Cînd te-ai însurat cu o femeie deloc binevoitoare, dezgustată de bubele pe care s-ar putea să le ai, și care bate în clapele pianului pînă ce înnebunește toți cîinii din cartier, te duci în oraș ca să-ți poarte altcineva de grijă !

— Să moralizăm căsnicia, domnilor, să moralizăm căsnicia, repeta Duveyrier cu înfățișarea sa rigidă, cu obrazul său aprins, în care Octave vedea acum sîngele acru al viciilor secrete.

Cineva, din fundul sufrageriei, îi chemă pe toți domnii. Abatele Mauduit, rămas o clipă singur, în mijlocul salonului pustiu, privea de departe îmbulzeala invitaților. Pe chipul său unsuros și viclean se așternuse o umbră de tristețe. El, care spovedea aceste doamne și domni-

şoare, le cunoştea pe toate în natura lor omenească, întocmai ca doctorul Juillerat, şi fusese nevoit să nu mai vegheze, pînă la urmă, decît asupra aparenţelor, ca un maestru de ceremonii care aruncă peste această burghezie stricată acoperămîntul religiei, tremurînd în faţa certitudinii unei prăbuşiri finale, în ziua cînd ulceraţia va ieşi la lumina zilei. Uneori îl cuprindea revolta, în credinţa sa arzătoare şi sinceră de preot. Dar surîsul îi apăru din nou, acceptă o ceaşcă de ceai oferită de Berthe, vorbi un minut cu ea, pentru a acoperi cu autoritatea sa sfinţită scandalul de la fereastră ; şi redevenea omul de lume, resemnat în a pretinde numai o ţinută onorabilă credincioşilor săi, care îi scăpau din mînă şi l-ar fi compromis pe Dumnezeu.

— Eh, e cinstit ! murmură Octave, al cărui respect pentru casă primea o nouă lovitură.

Şi, văzînd că doamna Hédouin se îndreaptă spre anticameră, vru să i-o ia înainte, îl urmă pe Trublot, care pleca şi el. Intenţia lui era să o conducă. Dar ea refuză ; abia sunase miezul nopţii şi locuia atît de aproape ! Atunci, cum ei i se desprinse un boboc de trandafir din buchetul corsajului, el îl ridică înciudat şi simulă că ar vrea să-l păstreze. Frumoasele sprîncene ale tinerei se încruntară ; apoi, cu aerul liniştit, spuse :

— Deschideţi-mi uşa, domnule Octave... Mulţumesc.

După ce ea coborî, tînărul, stînjenit, îl căută pe Trublot. Dar Trublot, întocmai ca la familia Josserand, se făcuse nevăzut. Fără îndoială că o apucase şi de data aceasta pe coridorul dinspre bucătărie.

Nemulțumit, Octave se duse la culcare cu bobocul de trandafir în mînă. Sus, o zări pe Marie, aplecată peste balustradă, în locul unde o lăsase ; îi pîndea pasul, dăduse fuga să-l privească urcînd. Şi după ce îl conduse la ea :

— Jules n-a sosit încă... Ați petrecut bine ? Erau toalete frumoase ?

Dar nu-i așteptă răspunsul. Văzuse trandafirul, o cuprinse o fericire copilărească.

— Pentru mine-i floarea asta ? V-ați gîndit la mine ?... Ah, cît sînteți de drăguț, cît sînteți de drăguț !

Şi ochii i se umplură de lacrimi, se înroși, nespus de tulburată. Atunci, Octave, mișcat, o sărută cu tandrețe.

Către ora unu se întoarse acasă și familia Josserand. Adèle lăsase de cu seară, pe un scaun, sfeșnicul și chibriturile. Cînd familia, care nu schimbase nici un cuvînt urcînd, se regăsi în sufrageria de unde coborîse disperată mai înainte, se lăsă dintr-odată în voia unei bucurii smintite, delirînd, ținîndu-se de mîini și dansînd un dans sălbatic în jurul mesei ; pînă și tatăl fu atins de aceeași molimă, mama sărea cît putea de sus, izbindu-și picioarele, fetele scoteau țipete slabe, nearticulate ; în timp ce luminarea din mijloc separa marile lor umbre care zburdau de-a lungul zidurilor.

— În sfîrșit, s-a făcut ! spuse doamna Josserand cu răsuflarea tăiată, căzînd pe un scaun.

Dar se sculă numaidecît, într-o criză de duioșie maternă și se repezi să depună două sărutări zgomotoase pe obrajii Berthei.

— Sînt mulţumită, foarte mulţumită de tine, draga mea. Mi-ai răsplătit toate eforturile... Sărmana mea fată, sărmana mea fată, de data aceasta e adevărat !

Vocea i se sugrumă, inima-i sărea din piept. Se năruia în rochia ei ca focul, sub greutatea unei emoţii sincere şi profunde, zdrobită, pe neaşteptate, în chiar clipa triumfului, de oboselile teribilei sale campanii duse vreme de trei ierni. Berthe fu nevoită să-i jure că nu se simte rău ; căci maică-sa o găsea palidă, se arătă oarecum îngrijorată şi vru neapărat să-i facă o ceaşcă cu ceai de tei. Cînd tînăra se culcă, ea se duse în picioarele goale s-o acopere cu grijă, ca în zilele, acum îndepărtate, ale copilăriei.

Între timp, domnul Josserand, cu capul pe pernă, o aştepta. Suflă în lumînare şi trecu peste el, ca să ajungă la locul ei, de la perete. El reflecta, prins iar de nelinişte, cu conştiinţa răvăşită de făgăduiala unei dote de cincizeci de mii de franci. Şi se aventură să dea glas tuturor temerilor sale. De ce să făgăduieşti, cînd nu ştii dacă ai posibilitatea să te ţii de cuvînt ? Era un lucru necinstit.

— Necinstit ! strigă în întuneric doamna Josserand, regăsindu-şi vocea sălbatică. Singurul lucru necinstit, domnule, este să-ţi laşi fetele să îmbătrînească fără să le măriţi ; da, fără să le măriţi, ăsta era pesemne visul dumitale !... Zău, avem timp s-o scăldăm, să mai vorbim, o să-l hotărîm pînă la urmă pe unchiul ei... Şi află, domnule, că cei din familia mea au fost totdeauna oameni cinstiţi !

VI

A doua zi, care era o duminică, Octave, cu ochii deschiși, rămase un ceas întreg în căldura așternutului. Se trezea fericit, plin de acea luciditate a lenevelii de dimineață. La ce bun să se grăbească ? Era bine plasat la „Paradisul femeilor", se curăța de provincie, și o convingere adîncă, absolută, îl făcea să creadă că într-o zi doamna Hédouin îi va aparține, va fi norocul lui ; dar treaba aceasta îi cerea prudență, o îndelungată tactică de galanterie, în care de pe acum se complăcea simțul lui voluptos de a cuceri femeia. Îndată ce ațipea iar, făurindu-și planuri, acordîndu-și șase luni pentru a izbîndi, imaginea Mariei Pichon sfîrșea prin a-i calma neliniștile. O osemenea femeie era foarte comodă ; îi ajungea să întindă mîna, oricînd o voia, și nu-l costa nici un ban. Așteptînd-o pe cealaltă, firește, nu putea pretinde mai mult. În toropeala lui, această bună afacere și această comoditate, pînă la urmă îl înduioșară : îi părea nespus de

agreabilă cu îngăduințele ei, și își făgăduia ca de acum încolo să se arate mai bun cu ea.

— Drace, ora nouă ! spuse el, trezit de-a binelea de bătaia pendulei. Trebuie totuși să se scoale.

Cădea o ploaie măruntă. Se hotărî să nu iasă toată ziua. Va accepta invitația la cină în familia Pichon, pe care de multă vreme o tot refuza, de teama bătrînilor Vuillaume : asta o va încînta pe Marie, iar el va găsi prilejul să o sărute pe după vreo ușă ; ba chiar, cum ea îi cerea mereu cărți, se gîndi să-i facă surpriza de a-i aduce un teanc întreg, rămas în pod, într-unul din cuferele sale. După ce se îmbrăcă, el coborî să ia de la domnul Gourd cheia podului comun, unde locatarii scăpau de obiectele stînjenitoare și scoase din uz.

În acea dimineață umedă, jos, pe scara încălzită, ale cărei plăci din imitație de marmură, și ferestre înalte, și uși de acaju se aburеau, te sufocai. În gang, o femeie prost îmbrăcată, bătrîna Pérou, căreia familia Gourd îi dădea douăzeci de centime pe oră pentru treburile grele ale casei, spăla pavajul cu apă din belșug, stînd în curentul de aer înghețat ce venea din curte.

— Hei, ascultă, băbuțo, freacă aici mai serios, să nu găsesc o singură pată ! striga domnul Gourd, îmbrăcat în haine călduroase, stînd în picioare pe pragul lojei sale.

Și, cum Octave ajunsese la el, începu să-i vorbească despre bătrîna Pérou în spiritul dominației brutale, cu nevoia furioasă de revanșă a foștilor servitori, care, la rîndul lor, se văd serviți.

— O leneșă de la care nu pot să scot nimic ! Aș fi vrut s-o văd la domnul duce ! Ah, trebuia să te ții de treabă... O azvîrl pe ușă afară dacă nu-și dă osteneala așa cum vreau pentru banii mei ! Eu nu știu decît asta... Dar, scuzați-mă, domnule Mouret, ce doriți ?

Octave îi ceru cheia. Portarul, fără să se grăbească, continuă să-i explice că, dacă ar fi vrut, doamna Gourd și cu el, ar fi trăit ca burghezii la Mort-la-Ville, în casa lor, numai că, doamna Gourd adora Parisul, în ciuda picioarelor sale umflate care o împiedicau să se deplaseze pînă la trotuar ; așteptau să-și rotunjească rentele, cu inima strînsă și dînd înapoi de fiecare dată cînd îi prindea pofta de a trăi, în sfîrșit, din mica lor avere cîștigată ban cu ban.

— Nu trebuie să mă sîcîie nimeni, încheie el îndreptîndu-și talia de om bine făcut. Eu nu mai muncesc ca să am ce mînca... Cheia de la pod, nu-i așa, domnule Mouret ? Unde am pus cheia de la pod, draga mea ?

Așezată comod, doamna Gourd își bea cafeaua cu lapte dintr-o ceașcă de argint, în fața unui foc de lemne, ale cărui flăcări înveseleau marea încăpere luminoasă. Nu mai știa unde e cheia ; poate în fundul comodei. Și, înmuindu-și feliile de pîine prăjită, nu pierdea din ochi ușa dinspre scara de serviciu, aflată la celălalt capăt al curții, mai pustie și mai severă pe vreme de ploaie.

— Atenție, iat-o ! spuse ea dintr-odată, cînd pe ușa aceea ieși o femeie.

Imediat, domnul Gourd se postă în fața lojei sale, pentru a tăia calea femeii, care încetinise pasul, neliniștită.

— De azi-dimineață o tot pîndim, domnule Mouret, reluă el cu voce scăzută. Ieri seară am văzut-o trecînd... Știți, vine de la tîmplarul acela de sus, singurul muncitor pe care-l avem în casă, slavă Domnului ! Și, dacă proprietarul m-ar asculta, ar ține încăperea goală, o odaie de servitori, care nici măcar nu este de închiriat. Pentru o sută treizeci de franci pe an, nu merită, zău, să ai ticăloșie în casă...

Se întrerupse, ca să întrebe, cu asprime, femeia :

— De unde vii ?

— La naiba, de sus ! răspunse ea, continuîndu-și drumul.

Atunci, el izbucni.

— Nu vrem femei, înțelegi ? I-am spus și omului care te aduce... Dacă mai vii să te culci aici, mă duc să chem sergentul de stradă, și vedem noi dacă o să mai continuați porcăriile voastre într-o casă cinstită !

— Oh, mă plictisiți ! spuse femeia. Sînt la casa mea, și am să viu iar, dacă vreau.

Și plecă, urmărită de indignarea domnului Gourd, care declară că va urca să-l caute pe proprietar. S-a mai pomenit una ca asta ? o astfel de creatură printre niște oameni cumsecade, unde nu este îngăduită nici cea mai mică imoralitate ! Părea că acea cameră, locuită de un muncitor ,era cloaca întregii case, un loc periculos, a cărui supraveghere îi revolta pudoarea și-i tulbura nopțile.

— Ce-i cu cheia ? îndrăzni să repete Octave.

Dar portarul, furios că un locatar avusese prilejul să-i vadă încălcată autoritatea, se aruncă asupra bătrînei

Pérou, voind să arate cum știa el să se facă ascultat. Ce, își bătea joc de el? Bătrîna tocmai stropise cu mătura ușa lojei. Dacă o plătea din buzunarul lui, o plătea ca să nu-și murdărească el mîinile, și, cînd colo, trebuia să curețe după ea! Să-l ia dracu, dacă se va mai milostivi s-o primească la lucru! putea să și crape. Fără să răspundă, zdrobită de oboseala muncii grele, bătrîna freca mai departe cu mîinile ei slăbănoage, stăpînindu-se să nu izbucnească în plîns, într-atît acest domn cu umeri largi, cu scufie și papuci, îi inspira o spaimă plină de respect.

— Mi-am adus aminte, dragul meu, strigă doamna Gourd, din fotoliul ei, unde își petrecea toată ziua, ca să-și încălzească persoana rotofee. Eu am ascuns cheia sub cămăși, ca să nu se vîre servitoarele toată ziua bună ziua în pod... Dă-i-o domnului Mouret.

— Nici cu servitoarele astea nu mi-e rușine! murmură domnul Gourd, care păstrase din lunga sa servitute ura față de oamenii de serviciu. Iată, domnule, iată cheia, dar vă rog să mi-o aduceți îndărăt, aici, jos, căci nu poate rămîne nici un colțișor deschis, fără ca servitoarele să se vîre acolo și să-și facă de cap.

Ca să nu traverseze curtea udă, Octave urcă pe scara cea mare. Folosi scara de serviciu numai la etajul patru, trecînd prin ușa de comunicație din apropierea camerei sale. Sus, se afla un coridor lung, întrerupt de două ori în unghi drept, văruit într-un galben deschis și mărginit de o bordură vopsită în ocru întunecat; ca pe un culoar de spital, ușile camerelor de serviciu, tot galbene, se înșirau regulat și uniform. Un frig ca de gheață

se lăsa din tabla de zinc a acoperișului. Coridorul era gol și curat și păstra mirosul searbăd al locuințelor sărace.

Podul era pe partea dinspre curte, în aripa dreaptă, tocmai la capăt. Dar Octave, care nu mai urcase acolo din ziua sosirii sale, o luă spre aripa stîngă, unde, dintr-odată, un spectacol zărit în interiorul unei camere, prin ușa întredeschisă, îl țintui locului de uimire. Un domn, stînd în picioare, dinaintea unei oglinjoare, tocmai își înnoda cravata albă ; era încă în cămașă.

— Cum, dumneata ești ? întrebă el.

Era Trublot. La început rămase și el ca împietrit. Niciodată, la această oră, nu urca nimeni. Octave apucase să intre și îl privea în acea cameră cu un pat îngust de fier, cu o masă de toaletă, unde un mic smoc de păr de femeie plutea în apa amestecată cu săpun ; și în fața hainei negre, încă agățată printre șorțuri, nu putu să-și rețină acest strigăt :

— Prin urmare, te culci cu bucătăreasa !

— Nici pomeneală ! răspunse Trublot năucit.

Apoi, simțind neghiobia acestei minciuni, izbucni în rîs cu aerul lui satisfăcut și sigur de sine.

— Ei, e nostimă !... Te asigur, dragul meu, e grozavă !

Cînd cina în oraș, el o ștergea din salon pentru a se duce să ciupească bucătăresele în fața mașinilor lor de gătit ; și cînd vreuna se învoia să-i înmîneze cheia, el se strecura înainte de miezul nopții, urca să o aștepte răbdător în camera ei, așezat pe un cufăr, în costum negru și cu cravată albă. A doua zi cobora pe scara cea mare, către orele zece, și trecea pe dinaintea portarilor

de parcă ar fi făcut o vizită matinală vreunui locatar. Cu condiția de a fi cît de cît punctual la agentul său de schimb, tatăl său era mulțumit. Dealtfel, acum trebuia să fie la Bursă, de la amiază pînă la ora trei. Duminica, i se întîmpla să rămînă toată ziua într-un pat de slujnică, fericit, pierdut, cu nasul înfundat în pernă.

— Dumneata, care urmează să fii atît de bogat într-o zi ! spuse Octave, pe al cărui chip rămăsese întipărit un profund dezgust.

Atunci, Trublot îi declară cu pedanterie :

— Dragul meu, nu știi ce înseamnă, nu vorbi despre asta.

Și o apăra pe Julie, o burgundă voinică, de patruzeci de ani, cu fața lată, ciupită de vărsat, dar care avea un corp de femeie superbă. Ai putea s-o dezbraci pe oricare dintre doamnele din această casă ; toate sînt ca niște fuse, nici una nu i-ar ajunge pînă la genunchi. Pe cînd asta, este o fată grozav de bine ; și, ca să-i facă dovada, deschise cîteva sertare, îi arătă o pălărie, niște bijuterii, cămăși garnisite cu dantelă, șterpelite fără doar și poate de la doamna Duveyrier. Octave, într-adevăr, remarcă și el eleganța din cameră, cîteva cutii de carton aurit aliniate pe comodă, o draperie persană pictată, întinsă peste fuste, toată fandoseala unei bucătărese care făcea pe femeia distinsă.

— În privința aceasta, vezi bine, nu e nimic de zis, repetă Trublot, poți mărturisi cinstit... Dacă toate ar fi așa !

În acel moment, un zgomot răzbătu dinspre scara de serviciu. Era Adèle, care urca să-și spele urechile, pentru

că doamna Josserand îi interzisese cu străşnicie să se atingă de carne atîta timp cît nu şi le va spăla cu săpun. Trublot întinse capul şi o recunoscu.

— Închide repede uşa ! şopti el agitat. St ! nu mai vorbi.

Ciuli urechile, ascultă pasul greoi al Adèlei străbătînd coridorul.

— Prin urmare, te culci şi cu ea ! întrebă Octave, surprins de paloarea lui Trublot, ghicind că se temea de o scenă.

Dar de data aceasta Trublot se dovedi laş.

— Nu mai spune, cu cîrpa asta !... Drept cine mă iei, dragul meu ?

Se aşezase pe marginea patului, aşteptînd să-şi termine toaleta, implorîndu-l pe Octave să nu se clintească din loc : şi rămaseră amîndoi nemişcaţi, pînă cînd acea îngălată de Adèle îşi curăţi urechile, ceea ce însemnă zece minute nesfîrşite. Ascultară ropotul apei în chiuvetă.

— Se află totuşi o cameră, între aceasta de aici şi a ei, explică în şoaptă Trublot, o cameră locuită de un muncitor, de un tîmplar care împute coridorul cu ciorbele lui de ceapă. Chiar azi dimineaţă m-a făcut să-mi vărs maţele... Acum, ştii şi dumneata că în orice casă pereţii camerelor de servitori sînt subţiri ca foile de hîrtie. Eu nu-i înţeleg pe proprietari. Nu e deloc comod să nu te poţi mişca nici măcar în patul tău... Găsesc că e un lucru tare neplăcut.

După ce Adèle coborî, el îşi reluă înfăţişarea deschisă, îşi isprăvi toaleta, se folosi de pomada şi de pieptenele

Juliei. Cum Octave îi vorbise de podul casei, voi cu tot dinadinsul să-l conducă pînă acolo, pentru că îi erau bine cunoscute și cele mai neînsemnate colțuri ale etajului. Și, trecînd prin fața ușilor, începu, familiar, să numească slujnicele : la capătul coridorului, dincolo de Adèle, locuia Lisa, servitoarea familiei Campardon, o nă-bădăioasă care își făcea mendrele în afara casei ; apoi Victoire, bucătăreasa lor, o balenă eșuată, de șaptezeci de ani, singura pe care o respecta ; apoi, Françoise, angajată abia în ajun la doamna Valérie, și al cărei cufăr avea să rămînă poate douăzeci și patru de ore acolo, în dosul prăpăditului de pat prin care trecuse un asemenea galop de fete, că el trebuia întotdeauna să se informeze bine înainte de a veni să aștepte la căldurică sub cuvertură ; apoi, o căsnicie liniștită, aflată în serviciul celor de la etajul al doilea ; apoi, vizitiul lor, un zdrahon despre care vorbea cu invidie, ca de un mascul chipeș, bănuindu-l că umblă din ușă în ușă ca să facă, pe tăcute, o treabă bună ; în sfîrșit, în celălalt capăt al coridorului, o pomeni pe Clémence, servitoarea doamnei Duveyrier, pe care vecinul ei Hippolyte, intendentul, venea s-o caute în fiece seară ca pe o nevastă, și mica Louise, orfana ținută de probă de doamna Juzeur, o ștrengăriță de cincisprezece ani, care, noaptea, dacă avea somnul ușor, auzea pesemne o sumedenie de minunății.

— Dragul meu, nu încuia ușa, fă asta pentru mine, îi spuse el lui Octave, după ce îl ajută să-și scoată cărțile din cufăr. Pricepi, cînd podul este deschis, poți să te ascunzi în el și să aștepți.

Octave, consimţind să înşele buna credinţă a domnului Gourd, intră din nou în camera Juliei cu Trublot. Acesta din urmă îşi lăsase acolo pardesiul. Pe urmă, nu-şi găsi mănuşile ; scutură fustele, răvăşi cuverturile, stîrni un asemenea nor de praf şi o asemenea acreală de rufărie dubioasă, că însoţitorul lui, sufocat, deschise fereastra. Aceasta dădea înspre strîmta curte interioară, de unde primeau lumină toate bucătăriile casei. Îşi întinse nasul deasupra acelui puţ umed, care răspîndea mirosurile slinoase ale canalului de scurgere prost întreţinut, cînd un zgomot de glasuri îl sili să se tragă repede îndărăt.

— Mica sporovăială de dimineaţă, grăi Trublot vîrît în patru labe sub un pat şi căutînd întruna. Ascultă.

Era Lisa, care, rezemată în coate pe fereastra familiei Campardon, se apleca în afară, ca s-o iscodească pe Julie, la două etaje mai jos.

— Spune-mi, s-a făcut de data asta ?

— Aşa s-ar părea, răspunse Julie, înălţînd capul. Ştii, numai că nu i-a scos pantalonii, încolo, dumneaei i-a făcut totul... Hippolyte s-a întors atît de scîrbit din salon, că era cît pe-aci să aibă o indigestie.

— Dacă noi am face numai pe sfert ! reluă Lisa.

Dar ea dispăru o clipă, ca să înghită un bulion pe care i-l adusese Victoire. Se înţelegeau de minune amîndouă, cocoloşindu-şi viciile, slujnica ascunzînd beţivăniile bucătăresei, iar bucătăreasa înlesnind ieşirile în oraş ale slujnicei, de unde aceasta se întorcea ca moartă, cu şalele frînte şi cu pleoapele învineţite.

— Ah, copilele mele, rosti Victoire, aplecîndu-se la rîndul ei şi stînd cot la cot cu Lisa, voi sînteţi tinere.

Dacă ați fi văzut ce am văzut eu !... Bătrînul Campardon avea în casă o nepoată strașnic de dezvoltată, care se uita la bărbați prin gaura cheii.

— Frumos ! murmură Julie cu mutra ei de femeie de treabă revoltată. Să fi fost eu în locul micuței de la etajul patru, i-aș fi cîrpit niște perechi de palme domnului Auguste, dacă punea mîna pe mine în salon !... Nostim individ !

Un hohot de rîs ascuțit răzbătu din bucătăria doamnei Juzeur, ca răspuns la această declarație. Lisa, aflîndu-se în față, cercetă repede, din ochi, încăperea, și o zări pe Louise, care, precoce, la cincisprezece ani, se înveselea trăgînd cu urechea la celelalte slujnice.

— De dimineața pînă seara ne tot spionează ștrengărița asta, spuse ea. E o prostie să ne lăsăm duse de un copil. În curînd, n-o să mai putem scoate o vorbă...

Nu isprăvi. Zgomotul unei ferestre, care se deschise dintr-odată, le puse pe fugă. Se făcu liniște adîncă. Dar, ele se arătară din nou. Hei, ce s-a întîmplat ? cine-a fost ? Crezuseră că le-a surprins doamna Valérie sau doamna Josserand.

— Nici un pericol ! anunță Lisa. Sînt toate la înmuiat, în ligheane. Pielea lor le dă prea multă bătaie de cap, ca să le mai treacă prin minte să ne sîcîie pe noi... Asta e singura clipă din zi cînd poți să răsufli.

— Va să zică, așa merg treburile la voi ? întrebă Julie curățind un morcov.

— Așa, răspunse Victoire. S-a isprăvit, dumneaei a fost înfundată.

Celelalte două rînjiră, fericite, gîdilate de cuvîntul care dădea, pe şleau, în vileag pe una dintre doamne.

— Dar ce mai face prostănacul vostru de arhitect ?

— Îşi desfundă verişoara, se-nţelege !

Rîseră şi mai tare cînd o văzură, la doamna Valérie, pe noua fată în casă, Françoise. Ea le pusese în stare de alarmă deschizînd fereastra. La început îi vorbiră politicos.

— Ah, dumneata eşti, domnişoară !

— Doamne, da, domnişoară ! Încerc să mă instalez, dar bucătăria asta e atît de scîrboasă !

Apoi, începură oribilele informaţii.

— Eşti o fire statornică, dacă rămîi acolo. Cea dinainte avea braţele pline de zgîrieturi din pricina copilului, şi doamna atîta o sucea şi-o învîrtea, ca pe-o vită, că noi o auzeam de aici cum bocea.

— Ei, lasă, că n-o să fie mereu aşa, spuse Françoise. Îţi mulţumesc mult, domnişoară.

— Şi unde-i stăpîna dumitale ? întrebă curioasă Victoire.

— A plecat să dejuneze la o doamnă.

Lisa şi Julie îşi lungiră gîtul ca să schimbe o privire. O cunoşteau ele pe doamna. Un dejun tare nostim, cu capul în jos şi cu picioarele în aer ? Dacă era posibil să mintă pînă într-atîta ! Nu-i căinau bărbatul, căci el merita mult mai mult ; numai că era o ruşine pentru spiţa omenească, da, ca o femeie să nu se poarte mai bine !

— Uite-o pe îngălata ! le întrerupse Lisa, descoperind-o, mai sus de ele, pe servitoarea familiei Josserand.

Şi atunci, din toate puterile, o salvă de ocări ţîşni din gaura aceea întunecată şi împuţită ca o hazna. Toate, cu capetele înălţate, o interpelau furtunos pe Adèle, ţapul ispăşitor, animalul murdar şi stîngaci, asupra căruia se năpustea, izbind, toată casa.

— Ei, s-a spălat şi ea, se vede !

— Mai încearcă tu să arunci scîrboşeniile de peşte în curte, că urc să te frec pe obraji cu ele.

— Hei, du-te şi înfulecă din mila Domnului, răbdări prăjite, ţiitoare de popă !... Ştiţi, fetelor, ea le ţine între dinţi ca să-i ajungă toată săptămîna.

Năucită, Adèle se uita la ele de sus, cu trupul pe jumătate scos pe fereastră. Într-un tîrziu, răspunse :

— Aveţi de gînd să mă lăsaţi în pace ? sau vă stropesc.

Dar strigătele şi hohotele de rîs se înteţiră.

— Ţ'ai măritat-o pe stăpîn'ta ieri seară ? Ai ? nu-i aşa că tu ai învăţat-o cum se agaţă bărbaţii ?

— Ah, nesimţita rămîne într-o cutie unde nimeni nu mănîncă nimic ! Zău, că asta mă scoate din sărite la ea !.. Neghioabo, dă-i la naiba !

În ochii Adèlei se iviră lacrimi.

— Nu vorbiţi decît prostii ! bolborosi ea. Nu stric eu, dacă nu mănînc.

Şi glasurile crescură, vorbe muşcătoare începură să zboare între Lisa şi noua fată în casă, Françoise, care luă partea Adèlei, pînă cînd aceasta din urmă, uitînd ocările, cedînd instinctual, din spirit de grup, strigă :

— Păzea ! iote-o pe doamna !

Se aşternu o linişte de moarte. Într-o clipă, toate slujnicele se afundară în bucătăriile lor ; şi din intes-

tinul negru al strîmtei curţi nu mai urcară decît miasmele canalului de scurgere prost întreţinut, ca însăşi duhoarea murdăriilor ascunse în acele familii şi vînturată de pizma servitorimii. Era canalul de scurgere al casei care transporta cele mai ruşinoase lucruri, în timp ce stăpînii îşi tîrşîiau încă papucii, şi marea scară îşi desfăşura solemnitatea etajelor sale, în înăbuşeala mută a caloriferului. Octave îşi aduse aminte de răbufnirea gălăgiei pe care-o primise drept în față, la familia Campardon, în ziua sosirii sale.

— Sînt tare drăguţe, spuse el simplu.

Şi se aplecă, la rîndul lui, privi zidurile, inciudat că n-a descifrat din capul locului totul, în dosul imitaţiei de marmură şi a cartonului presat strălucind de poleială.

— Unde naiba le-a vîrît ? repetă Trublot, care scotocise pînă şi în noptieră după mănuşile sale albe.

Pînă la urmă le scoase din chiar adîncul patului, turtite şi calde. Aruncă pentru ultima dată o privire în oglindă şi se duse să ascundă cheia camerei în locul ştiut, la capătul coridorului, sub un vechi bufet lăsat acolo de un locatar, şi coborî primul, însoţit de Octave. Pe scara cea mare, după ce trecu de uşa familiei Josserand, încheiat la nasturi pînă foarte sus, ca să-şi ascundă îmbrăcămintea şi cravata, îşi recăpătă întregul tupeu.

— La revedere, dragul meu, spuse el umflîndu-şi vocea. Eram îngrijorat, am trecut să văd ce mai fac aceste doamne... Am dormit grozav de bine... La revedere.

Octave îl privi cum coboară surîzător. Pe urmă, cum ora prînzului se apropia, hotărî să ducă cheia de la pod

mai tîrziu. În timpul mesei, la familia Campardon, se uită îndeosebi la Lisa, care servea. Avea o înfățișare nevinovată, mina ei plăcută ; și îi auzea încă vocea dogită de cuvinte urîte. Simțul lui asupra femeii nu-l înșelase în legătură cu această fată cu pieptul turtit. Dealtfel, doamna Campardon continua să fie încîntată, mirîndu-se că n-o fura, ceea ce era adevărat, pentru că altul era cusurul fetei. Mai mult, cum ea părea foarte potrivită pentru Angèle, mama se bizuia întru totul pe ea.

Chiar în dimineața aceea Angèle dispăruse în timpul desertului și o auzea rîzînd în bucătărie. Octave îndrăzni să riște o reflecție.

— Poate că faceți rău lăsînd-o atît de liberă cu servitoarele.

— Oh, nu e nici un rău, îi răspunse doamna Campardon cu aerul ei de lîncezeală. Victoire l-a văzut născîndu-se pe soțul meu, și sînt atît de sigură de Lisa... Și-apoi, ce vreți ? această micuță prea mă bate la cap ! Ar însemna să înnebunesc dacă aș auzi-o țopăind mereu pe lîngă mine.

Arhitectul morfolea cu gravitate capătul unei țigări.

— Eu sînt acela, spuse el, care o silesc pe Angèle să-și petreacă, în fiece după-amiază, cîte două ore în bucătărie. Vreau să devină gospodină. Așa învață... Niciodată nu iese nicăieri, dragul meu, se află neîncetat sub aripa noastră. Ai să vezi ce bijuterie vom scoate din ea.

Octave nu stărui. În anumite zile, Campardon îi părea din cale-afară de prost ; și, cum arhitectul insista să meargă împreună, ca să-l asculte la Saint-Roch pe un mare predicator, îl refuză, încăpățînîndu-se să nu iasă cu nici

un preţ. După ce o înştiinţă pe doamna Campardon că nu va veni la masa de seară, porni spre camera sa, cînd simţi cheia de la pod în buzunar. Preferă să coboare numaidecît.

Dar, pe palier, un spectacol neprevăzut îi stîrni interesul. Uşa camerei locuite de domnul acela foarte distins, căruia nimeni nu-i spunea pe nume, era deschisă ; şi era un eveniment, pentru că ea stătea totdeauna încuiată, cufundată într-o tăcere de mormînt. Surpriza lui spori : căută cu privirea biroul domnului și descoperi, într-o parte, colţul unui mare pat, cînd văzu ieșind o doamnă zveltă, îmbrăcată în negru, cu faţa ascunsă sub o voaletă deasă. În spatele ei, uşa se închise fără zgomot.

Atunci, foarte intrigat, coborî pe urmele doamnei, vrînd să știe dacă era drăguţă. Dar ea o şterse cu o sprinteneală neliniștită, abia atingînd mocheta cu ghetuţele, şi nelăsînd nici o altă urmă, în casă, decît un parfum volatilizat de verbină. Cînd ajunse în vestibul, ea pierise, și Octave îl zări numai pe domnul Gourd, în picioare, sub gang, salutînd-o pînă la pămînt, scoţîndu-și scufia.

Cînd tînărul îi dădu cheia portarului, încercă să-l tragă de limbă.

— Pare să fie la locul ei, spuse el. Cine este ?

— O doamnă, răspunse domnul Gourd.

Și nu voi să adauge nimic. Dar se arătă mai comunicativ în legătură cu domnul de la etajul trei. Oh, era un bărbat din cea mai înaltă societate, care închiriase acea cameră pentru a putea veni să lucreze, în tihnă, cîte o noapte pe săptămînă.

— Ah, lucrează ! îl întrerupse Octave. Şi ce anume ?

— A binevoit să-mi încredinţeze gospodăria sa, continuă domnul Gourd, fără să pară că ar fi auzit. Şi, vedeţi dumneavoastră, plăteşte cu bani gheaţă... Ei, domnule, cînd îngrijeşti o gospodărie, ştii numaidecît dacă ai de-a face cu cineva cumsecade. Şi el este tot ce poate fi mai cinştit : îmi dau seama după rufărie.

Fu nevoit să se tragă îndărăt, Octave însuşi intră o clipă în gheretă, pentru a face loc să treacă trăsura locatarilor de la etajul doi, care plecau la Bois. Caii tropăiau, ţinuţi în frîu, de la înălţime, de vizitiu ; şi cînd marele landou închis trecu pe sub boltă, se zăriră, în dosul geamurilor, doi copii frumoşi, ale căror capete surîzătoare ascundeau profilurile nedesluşite ale tatălui şi mamei. Domnul Gourd îşi reveni, curtenitor, dar rece.

— Iată cine nu prea face zgomot în casă, remarcă Octave.

— Nimeni nu face zgomot, spuse cu asprime portarul. Fiecare trăieşte aşa cum înţelege, asta-i tot. Există oameni care ştiu să trăiască, şi oameni care nu ştiu să trăiască.

Cei de la etajul doi erau judecaţi cu severitate pentru că nu se duceau la nimeni în vizită. Cu toate acestea, păreau oameni bogaţi ; dar soţul se ocupa cu cărţile, şi domnul Gourd nu-i acorda nici o încredere, făcea o mutră dispreţuitoare ; cu atît mai mult cu cît nu se ştia ce putea să facă înăuntru această familie, cu ifosele ei că nu are nevoie de nimeni şi că este întotdeauna straşnic de fericită. Asta nu i se părea firesc.

Octave deschidea ușa vestibulului, cînd intră Valérie. Se dădu politicos în lături, ca să o lase să treacă înaintea lui.

— Vă simțiți bine, doamnă ?

— Da, domnule, mulțumesc.

Respira gîfîit și, pe cînd urca, el îi privea ghetuțele murdare de noroi, gîndindu-se la acel dejun cu capul în jos și cu picioarele în aer de care vorbiseră slujnicele. Fără îndoială, se întorsese pe jos, negăsind nici o trăsură. Din fustele sale umede se răspîndea un miros searbăd și încins. Oboseala, o epuizare apatică a întregului ei corp, o silea în unele momente, în ciuda efortului, să se sprijine cu mîna de balustradă.

— Urîtă zi, nu-i așa, doamnă ?

— Groaznică, domnule... Și pe deasupra e o vreme apăsătoare.

Ea ajunse la primul etaj, se salutară. Dar, dintr-o privire, el îi văzuse chipul descompus, pleoapele îngreunate de somn, părul nepieptănat sub pălăria legată în grabă ; și, continuînd să urce, se gîndea, ofensat, aprins de mînie. Atunci, de ce nu cu el ? Nu era nici mai prost, nici mai slut decît alții.

La etajul al treilea, în fața ușii doamnei Juzeur, își aduse aminte de făgăduiala făcută în ajun. Îl cuprinse curiozitate în legătură cu această mică femeie atît de discretă, cu ochi de brebenoc. Sună. Îi deschise chiar doamna Juzeur.

— Ah, dragă domnule, sînteți prea amabil !... Vă rog, intrați !

În locuință se simțea o toropeală blîndă de aer stătut : tapete și draperii peste tot, mobilier de-o moliciune ca de puf, ambianța călduță și inertă a unui sipet capitonat cu satin vechi de culoarea stînjenelului. În salonul unde perdelele duble te îndemnau la o reculegere de sacristie, Octave trebui să se așeze pe o canapea lată și foarte joasă.

— Iată dantela, reluă doamna Juzeur reapărînd cu o cutie de santal plină de zorzoane femeiești. Vreau s-o dăruiesc cuiva și sînt curioasă să-i cunosc valoarea.

Era o bucată de dantelă veche englezească, deosebit de frumoasă. Octave o cercetă cu un ochi de cunoscător și o prețui la trei sute de franci. Pe urmă, fără să aștepte mai mult, cum mîinile amîndorura pipăiau dantela, el se aplecă și îi sărută degetele, degetele ei subțiri de fetiță.

— Oh, domnule Octave, la vîrsta mea să nu vă gîndiți la asta ! susură cu drăgălășenie doamna Juzeur, fără să se supere.

Avea treizeci și doi de ani și se socotea foarte bătrînă. Și făcu obișnuita aluzie la nenorocirile ei : Dumnezeule ! da, după numai zece zile de căsnicie, crudul soț plecase într-o dimineață și nu se mai întorsese, nimeni nu avea să știe vreodată pentru ce motiv.

— Înțelegeți, continuă ea ridicîndu-și ochii în tavan, după asemenea lovituri, totul s-a sfîrșit pentru o femeie.

Octave îi păstrase mîna mică și caldă, care se cuibărea într-a lui, și, cu ușoare atingeri îi săruta mereu degetele. Ea își întoarse ochii către el, privindu-l nesigur și drăgăstos ; apoi, ca o mamă, îi spuse acest singur cuvînt :

— Copil !

Crezîndu-se încurajat, el vru s-o cuprindă de mijloc, s-o atragă spre canapea ; dar ea se desprinse fără violență, îi alunecă din brațe, rîzînd, avînd aerul că se gîndește pur și simplu că el se joacă.

— Nu, lăsați-mă, nu mă atingeți, dacă doriți să rămînem buni prieteni.

— Prin urmare, nu ? întrebă el cu vocea stinsă.

— Ce, nu ? Ce vreți să spuneți ?... Oh, mîna, oricît vă face plăcere.

El îi prinse din nou mîna. Dar, de data aceasta, i-o deschise, o sărută pe palmă ; și, cu ochii pe jumătate închiși, întorcînd jocul în glumă, ea depărtă degetele, ca o pisicuță care își deschide ghearele pentru a fi gîdilată pe lăbuțe. Nu-i îngădui să treacă mai sus de încheietura mîinii. Din prima zi se afla acolo o linie sacră, de unde începea păcatul.

— Urcă domnul preot, spuse deodată Louise, întorcîndu-se dintr-un drum făcut în oraș și dînd buzna peste ei.

Orfana avea culoarea galbenă și expresia copleșită a fetelor uitate pe pragul ușilor. Izbucni într-un rîs idiot, cînd îl văzu pe domnul mîncînd din mîna doamnei. Dar, la o privire a acesteia, își luă tălpășița...

— Tare mă tem că n-am să scot nimic bun din ea, reluă doamna Juzeur. Mă rog, trebuie să încerci să călăuzești pe calea cea dreaptă un astfel de suflet sărman... Poftiți, domnule Mouret, treceți aici.

Îl duse în sufragerie, pentru a lăsa salonul preotului, pe care Louise îl introducea. Acolo, ea îl invită să vină și altădată, ca să mai stea de vorbă. Asta o să-i țină

puţin de urît ; era întotdeauna atît de singură, atît de tristă ! Din fericire, religia o consola.

Seara, pe la ora cinci, cînd se aşeză confortabil la familia Pichon, în aşteptarea cinei, Octave se bucură de cîteva minute bune de răgaz. Casa îl buimăcea întrucîtva ; după ce se lăsase copleşit de un respect provincial în faţa aspectului plin de gravitate al scării, el aluneca spre un dispreţ exagerat pentru ceea ce credea că ghiceşte în dosul înaltelor uşi de acaju. Nu mai ştia ce să creadă : aceste burgheze, a căror virtute îl îngheţa la început, îi păreau acum gata să cedeze la un semn ; şi cînd una dintre ele rezista, el rămînea cu adevărat surprins şi înciudat.

Marie se împurpurase de bucurie văzîndu-l că aşază pe bufet pachetul cu cărţile pe care urcase să le caute pentru ea, dimineaţa. Repeta :

— Sînteţi amabil, domnule Octave ! Oh, mulţumesc, mulţumesc !... Şi ce bine îmi pare că aţi venit devreme ! Doriţi un pahar cu apă îndulcită şi nişte coniac ? Deschide pofta de mîncare.

El primi, ca să-i facă plăcere. Totul îi părea drăguţ, pînă şi Pichon şi familia Vuillaume, care flecăreau în jurul mesei, rumegîndu-şi domol conversaţia din fiecare duminică. Marie alerga din cînd în cînd la bucătărie, unde avea grijă să învîrtească o ciozvîrtă de berbec ; şi el îndrăzni s-o urmeze în glumă, o cuprinse în braţe lîngă maşina de gătit, o sărută pe ceafă. Fără să scoată un sunet, fără să tresară, ea se întoarse şi îl sărută, la rîndul ei, pe gură, cu buzele-i veşnic reci. Tînărului, această senzaţie de răcoare îi păru delicioasă.

— Ei, cum e cu noul dumneavoastră ministru? îl întrebă el pe Pichon întorcîndu-se.

Funcționarul tresări. Cum, urmau să aibă un nou ministru la Învățămîntul public? El habar nu avea; la birou, nimeni nu se ocupa niciodată cu de-alde astea.

— Vremurile sînt atît de grele! continuă el fără nici o legătură. E peste putință să ai un pantalon decent!

Doamna Vuillaume vorbea de o fată care sfîrșise rău, la Batignolles.

— N-o să mă credeți, domnule, spuse. Era admirabil crescută; dar se plictisea atît de cumplit la părinții ei, că de două ori a vrut să se azvîrle în stradă... Nemaipomenit!

— Să-i fi pus zăbrele la ferestre, rosti cu simplitate domnul Vuillaume.

Cina fu încîntătoare. Conversația continuă, în jurul modestei mese, luminată de o mică lampă. Pichon și domnul Vuillaume se năpustiseră asupra personalului din minister, nemaiieșind din șefi și din subșefi; socrul se înverșuna împotriva celor de pe vremea lui, apoi își aducea aminte că erau morți; pe cînd, în ceea ce îl privea, ginerele vorbea numai despre cei noi, într-o incredibilă confuzie de nume. Cu toate acestea, amîndoi bărbații, ca și doamna Vuillaume căzură de acord asupra unui punct: preamăritul Chavignat, cel a cărui nevastă era atît de slută, făcuse mult prea mulți copii. Era un smintit, avînd în vedere starea averii lui. Și Octave surîdea, destins, fericit; de multă vreme nu petrecuse o seară atît de plăcută; ba chiar îl condamnă și el, cu toată con-

vingerea, pe Chavignat. Marie îl liniştea cu privirea ei limpede de femeie naivă, fără să se tulbure văzîndu-l aşezat în preajma bărbatului ei, servindu-i pe amîndoi după placul fiecăruia, cu aerul ei puţin obosit, de supunere pasivă.

La ora zece, familia Vuillaume se ridică, punctuală. Pichon îşi puse pălăria. În fiecare duminică îi însoţea pînă la omnibus. Era o deprindere respectuoasă, căpătată de a doua zi după căsătorie, şi familia Vuillaume ar fi fost foarte jignită dacă Pichon ar fi crezut că este cu putinţă să se lipsească de acest drum. Toţi trei ajungeau în strada Richelieu, apoi o urcau cu paşi mărunţi, căutînd din priviri omnibusul de Batignolles, care pleca întotdeauna plin ; astfel că, de cele mai multe ori, Pichon mergea aşa pînă în Montmartre, căci nu şi-ar fi îngăduit să-şi părăsească socrul şi soacra înainte de a-i fi urcat în omnibus. Cum ei păşeau foarte încet, îi trebuiau aproape două ore pentru a se duce şi a se întoarce.

Se schimbară strîngeri prieteneşti de mînă pe palier. Întorcîndu-se împreună cu Marie, Octave îi spuse cu seninătate :

— Plouă, Jules nu se va întoarce înainte de miezul nopţii.

Şi, pentru că Lilitte fusese culcată devreme, el o luă imediat pe Marie pe genunchi, bău cu ea o rămăşiţă de cafea, din aceeaşi ceşcuţă, ca un soţ încîntat de plecarea invitaţilor, ce se simte, în sfîrşit, acasă la el, aţîţat de o mică petrecere în familie şi putînd să-şi îmbrăţişeze nevasta în voie, cu uşile închise. O căldură moleşitoare cuprindea camera strîmtă, unde laptele de pasăre lăsase

o mireasmă de vanilie. El depunea uşoare sărutări pe bărbia tinerei femei, cînd cineva bătu la uşă. Marie nu avu nici măcar o tresărire de teamă. Era Josserand-fiul, cel căruia îi lipsea o doagă. De cîte ori izbutea să scape din apartamentul de la stradă, venea să stea de vorbă cu Marie, atras de blîndeţea ei ; şi amîndoi se înţelegeau de minune, rămînînd cîte zece minute fără să scoată un cuvînt, schimbînd din cînd în cînd fraze lipsite de legătură.

Octave, foarte contrariat, rămase tăcut.

— Au lume, bîigui Saturnin. Pe mine mă doare-n cot că nu mă primesc la masă !... Am stricat încuietoarea de la uşă şi am şters-o. Aşa-i păcălesc.

— Vor fi îngrijoraţi, trebuie să te întorci, spuse Marie, văzînd nerăbdarea lui Octave.

Dar nebunul rîdea, încîntat. Pe urmă, cu vorba lui încurcată, povesti ce se petrecea în casa lor. Părea că vine de fiecare dată mai ales ca să-şi uşureze memoria.

— Tata iar a lucrat toată noaptea... Mama i-a cîrpit o palmă Berthei... Spuneţi-mi, cînd cineva se mărită, înseamnă că i se face un lucru rău ?

Şi, cum Marie nu-i răspundea, el continuă însufleţindu-se :

— Nu vreau să mă duc la ţară... Numai s-o atingă, şi-i strîng pe toţi de gît ; în timpul nopţii, e treabă uşoară, cînd ei dorm... Ea are palma moale ca hîrtia de scrisori. Dar, ştiţi, celalată este o stricată...

O luă de la început, se încurcă, nu izbuti să exprime ceea ce venise să spună. În sfîrşit, Marie îl sili să se

întoarcă la părinţii lui, fără ca el să fi observat măcar prezenţa lui Octave.

Atunci, acesta, de teamă că va fi din nou deranjat, vru s-o ducă pe tînăra femeie în camera lui. Dar ea nu acceptă, şi în obraji îi năvăli dintr-odată un val de sînge. El, neînţelegîndu-i sfiala, repetă că-l vor auzi pe Jules urcînd, că va avea destul timp să se strecoare în camera ei ; şi, cum o trăgea după sine, ea se supără de-a binelea, cu o revoltă de femeie violentată.

— Nu, nu în camera dumneavoastră, niciodată ! E prea necinstit... Rămînem la mine.

Şi se grăbi să se retragă în locuinţa sa. Octave se afla încă pe palier, surprins de rezistenţa ei neaşteptată, cînd un zgomot puternic, de ceartă, urcă din curte. Hotărît, totul se încurca, ar fi făcut mai bine să se ducă la culcare. O astfel de hărmălaie era atît de neobişnuită, la această oră, că pînă la urmă deschise fereastra ca să asculte. Jos, domnul Gourd striga :

— Îţi spun că n-ai să treci !... Proprietarul este înştiinţat. Va coborî să vă azvîrle chiar el pe uşă afară.

— De ce, pe uşă afară ? ! răspunse o voce groasă. N-am plătit la timp ?... Treci, Amélie, şi dacă domnul te atinge, o să avem de ce să rîdem !

Era lucrătorul de sus, care se întorcea cu femeia alungată de dimineaţă. Octave se aplecă în afară ; dar, în groapa neagră a curţii, vedea numai uriaşele umbre plutitoare trecînd printr-o rază a luminii de gaz venită din vestibul.

— Domnule Vabre ! domnule Vabre ! chema cu o voce grăbită portarul, înghesuit de tîmplar. Repede, repede, vrea să intre !

În ciuda picioarelor sale bolnave, doamna Gourd pornise să-l caute pe proprietar, care tocmai lucra la marea sa operă. Cobora. Octave îl auzi repetînd cu furie :

— Este un adevărat scandal ! este un lucru îngrozitor !... Niciodată n-am să permit una ca asta în casa mea !

Şi, adresîndu-se lucrătorului, a cărui prezenţă păruse să-l sperie la început :

— Dă-o afară pe această femeie, imediat, imediat... Dumneata înţelegi ? nu vrem femei în casă.

— Dar e a mea ! răspunse lucrătorul buimăcit. Are slujbă, vine o dată pe lună, cînd îi dau liber stăpînii ei... Ia uite ce comedie ! Ori poate nu mi-oţi da voie să mă culc cu nevastă-mea !

Dintr-odată, portarul şi proprietarul îşi pierdură capul.

— Vă dau afară, bîigui domnul Vabre. Şi, pînă atunci, nu vă îngădui să luaţi imobilul meu drept o casă rău-famată... Gourd, aruncă această creatură pe trotuar... Da, domnule, mie nu-mi plac glumele proaste. Cînd eşti însurat, o spui... Taci, nu mă sili să fiu şi mai puţin respectuos !

Tîmplarul, băiat bun, fiind şi puţin afumat, izbucni în rîs.

— Cu toate astea e ciudat... În sfîrşit, pentru că domnul nu vrea, întoarce-te la stăpînii tăi, Amèlie. O să facem un copil altă dată. E adevărat, voiam să facem un copil... Ei bine, primesc bucuros să mă dai afară ! Vezi să nu

mai rămîn în baraca asta! Dacă aici se petrec lucruri cinstite, atunci și bălegarul e frumos. Asta nu vrea femei în casa lui, dar îngăduie, la fiecare etaj, niște tîrîturi suspuse care trăiesc o viață de cîine, în dosul ușilor!...: Grămadă de mîrlani! grămadă de burghezi!

Amèlie plecase, pentru a nu pricinui o și mai mare neplăcere omului ei; în timp ce el, mucalit, continua fără mînie, să-i ia în zeflemea. Între timp, domnul Gourd apăra retragerea domnului Vabre, luîndu-și libertatea de a face reflecții cu glas tare. Ce lucru murdar este poporul! E de ajuns un lucrător ca să infecteze o casă!

Octave închise fereastra. Dar, cînd se întorcea la Marie, îl izbi un individ care se furișa tiptil pe coridor.

— Cum, iar dumneata? spuse el recunoscîndu-l pe Trublot.

Acesta rămase o clipă fără glas. Apoi, încercă să-și explice prezența...

— Da, eu sînt... Am cinat la familia Josserand, și urc...:

Octave se revoltă.

— Oh, cu îngălata de Adèle!... Și te jurai că nu.

Atunci, Trublot redeveni semeț, își reluă înfățișarea de om încîntat.

— Te asigur, dragul meu, că e grozavă... Are o piele, nici nu-ți trece prin minte!

Pe urmă, se înfurie pe lucrător, căci din pricina murdarelor lui aventuri cu femei era gata-gata să fie surprins pe scara de serviciu. Fusese nevoit să se întoarcă pe scara cea mare. Și schimbă vorba:

— Ține minte că joia viitoare te duc la amanta lui Duveyrier... Vom cina împreună.

Casa recădea iar în meditarea ei, în acea religioasă tăcere care părea să iasă din alcovurile neprihănite. Octave o regăsi pe Marie în cameră, la marginea patului conjugal căruia îi pregătea pernele. Deasupra, pentru că scaunul era ocupat de un lighean şi o pereche de pantofi, Trublot se aşezase pe patul îngust al Adèlei ; şi, în costum de seară, cu cravată albă, el aştepta. Cînd recunoscu pasul Juliei care urca să se culce, îşi ţinu răsuflarea, temîndu-se, ca întotdeauna, de scandalurile femeilor. În sfîrşit, Adèle apăru. Era supărată, îl luă la zor.

— Ia ascultă ! ai putea să nu mă mai calci pe bătături cînd servesc la masă !

— Cum, să te calc pe bătături ?

— Sigur, nici măcar nu te uiţi la mine, n-ai zice o dată „vă rog", cînd îmi ceri pîine... Uite-aşa, astă seară cînd am servit viţelul, păreai că te lepezi de mine... M-am săturat, înţelegi ! Toată casa mă împroaşcă cu ocări. La urma-urmei, e prea de tot, dacă şi tu te dai de partea celorlalţi !

Se dezbrăcă furioasă ; apoi, azvîrlindu-se pe vechea somieră care trosni, se întoarse cu spatele. El trebui să se umilească.

Şi, în tot acest timp, în camera vecină, lucrătorul încă afumat, vorbea singur, cu un glas atît de puternic, că tot coridorul îl auzea.

— Hai ? e cît se poate de curios să nu-ţi îngăduie să te culci cu femeia ta !... Nici o femeie în casa ta, ticălos ramolit ! Du-te acuma şi vîră-ţi un pic nasul pe sub aşternuturi, şi ai să vezi !

VII

De cincisprezece zile, ca să-l determine pe unchiul Bachelard să-i dea zestrea Berthei, familia Josserand îl invita aproape în fiecare seară, în ciuda murdăriei lui.

Cînd i se adusese la cunoştinţă căsătoria, el se mulţumise să-i dea o uşoară lovitură cu palma peste obraz nepoatei sale, spunîndu-i :

— Cum, te măriţi ! Ah, e un lucru plăcut, fetiţo !

Şi rămînea surd la toate aluziile, exagerîndu-şi mutra de chefliu ramolit, pătimaş după băutură, ori de cîte ori se aducea vorba despre bani în faţa lui.

Doamna Josserand avu ideea să-l invite într-o seară împreună cu Auguste, viitorul soţ. Poate că văzîndu-l pe tînăr, vor izbuti să-l decidă. Procedeul era eroic, pentru că familia n-ar fi dorit să-şi arate unchiul, temîndu-se grozav să nu facă impresie proastă oamenilor. Dealtfel, se purtase destul de bine ; doar jiletca lui avea o pată mare de sirop, căzută, fără îndoială, în timpul desertului.

Dar cînd sora sa, după plecarea lui Auguste, îl întrebă, cerîndu-i să-şi spună părerea, el răspunse fără a se expune vreunui pericol :

— Încîntător, încîntător !

Trebuia să se isprăvească odată. Lucrurile se precipitau. Şi atunci doamna Josserand luă hotărîrea să pună fără înconjur chestiunea.

— Pentru că ne aflăm în familie, începu ea, să profităm de... Lăsaţi-ne singuri, dragele mele ; avem de discutat cu unchiul vostru... Berthe, supraveghează-l tu pe Saturnin, să nu strice iar încuietorile de la uşi.

De cînd toată lumea se interesa de căsătoria sorei sale, ferindu-se de el, Saturnin dădea tîrcoale prin camere, cu privirea neliniştită, adulmecînd mereu ceva : şi îi veneau tot idei drăceşti, de care familia rămînea înmărmurită.

— Mi-am cules toate informaţiile, spuse mama, după ce se închise cu tatăl şi cu unchiul. Iată care este situaţia Vabre-ilor.

Ea înşiră pe larg cifrele. Bătrînul Vabre adusese de la Versailles o jumătate de milion. Dacă, într-adevăr, casa îl costase trei sute de mii de franci, îi rămăseseră două sute de mii, care de doisprezece ani aduceau dobînzi. Mai mult, el încasa în fiece an douăzeci şi două de mii de franci din chirii ; şi, cum trăia la familia Duveyrier aproape fără să cheltuiască un ban, trebuia, prin urmare, să aibă un total de cinci sau şase sute de mii de franci ; la care se mai adăuga valoarea casei. În privinţa asta erau, aşadar, speranţe nespus de frumoase.

— Nu are nici un fel de viciu ? întrebă unchiul Bachelard. Eu credeam că joacă la bursă.

Doamna Josserand protestă. Un bătrîn atît de paşnic, absorbit de o muncă atît de importantă ! Măcar se dovedise în stare să pună deoparte o avere ; şi surîdea cu amărăciune, privindu-şi bărbatul, care lăsă capul în jos.

Cît despre cei trei copii ai domnului Vabre, Auguste, Clotilde şi Théophile, aceştia primiseră la moartea mamei lor cîte o sută de mii de franci fiecare. Théophile, după cîteva antreprize ruinătoare, abia trăia din rămăşiţele moştenirii. Clotilde, lipsită de orice pasiune, în afară de pianul ei, trebuie să-şi fi plasat în ceva partea ei de avere. În sfîrşit, Auguste se încumetase să cumpere magazinul de la parter şi să-şi încerce norocul în comerţul de mătăsuri cu cei o sută de mii de franci, ţinuţi multă vreme deoparte.

— Bineînţeles, spuse unchiul, bătrînul nu le dă nimic copiilor cînd se căsătoresc.

Ei, Doamne ! nu era cîtuşi de puţin dispus să dea, faptul, din nenorocire, părea sigur. Măritînd-o pe Clotilde, se legase să plătească o dotă de optzeci de mii de franci : dar Duveyrier nu văzuse niciodată decît zece mii de franci, şi nu cerea restul, ba chiar îşi întreţinea socrul, măgulindu-i zgîrcenia, nici vorbă, ca să pună într-o bună zi mîna pe averea lui. Tot astfel, după ce-i făgăduise cincizeci de mii de franci lui Théophile în momentul căsătoriei cu Valérie, se mulţumise la început să-i sprijine interesele, apoi nu mai ieşise nici măcar un ban din casa lui, împingînd lucrurile pînă acolo încît să pretindă chirie, pe care ei i-o plătesc, de teamă să nu fie şterşi din

testament. Aşadar, nu trebuia să se bizuie prea mult pe cei cincizeci de mii de franci pe care Auguste urmează să-i primească, la rîndul lui, în ziua semnării contractului ; ar fi grozav chiar şi numai dacă tatăl său l-ar ierta de scadenţele magazinului pentru cîţiva ani.

— Vezi bine ! declară Bachelard ; totdeauna e greu pentru neamuri... Dota nu se plăteşte niciodată.

— Să revenim la Auguste, îşi continuă vorba doamna Josserand. Ţi-am arătat ce intenţii are, şi singura primejdie îl pîndeşte din partea acestor Duveyrier-i, pe care Berthe ar face bine să-i supravegheze îndeaproape, dacă intră în familie... În clipa de faţă, Auguste, după ce şi-a cumpărat magazinul cu şaizeci de mii de franci, s-a lansat în afaceri cu celelalte patruzeci de mii. Numai că suma a devenit insuficientă ; pe de altă parte, este un bărbat singur, îi trebuie o nevastă ; de aceea vrea să se însoare... Berthe este o fată drăguţă, el o şi vede la tejgheaua lui ; cît despre dotă, cincizeci de mii de franci reprezintă o sumă apreciabilă, care l-ar decide să facă pasul.

Unchiul Bachelard nici măcar nu clipi. În cele din urmă spuse, întrucîtva înduioşat, că sperase mai mult. Şi se năpusti asupra viitorului ginere : un băiat fermecător, nimic de zis ; dar prea bătrîn, mult prea bătrîn, trecut de treizeci şi trei de ani ; pe deasupra, era mereu bolnav, cu mutra chinuită de migrenă ; în sfîrşit, înfăţişarea lui plouată, nu era îndeajuns de veselă pentru comerţ.

— Ai tu pe altul ? întrebă doamna Josserand, a cărei răbdare ajungea la capăt. Am răscolit tot Parisul pînă să-l găsesc.

Dealtfel, nu-și făcea prea mari iluzii. Îl luă și ea la puricat.

— Oh ! nu e deloc un vultur, îl cred chiar destul de prost... Apoi, nu pot să mă încred în oamenii lipsiți cu totul de tinerețe și care n-ar cuteza să facă un salt în existența lor fără să se gîndească ani în șir. Ăsta, după ce a plecat din colegiu, unde durerile de cap l-au împiedicat să-și termine studiile, a rămas cincisprezece ani un mărunt funcționar în comerț, înainte de-a îndrăzni să se atingă de cei o sută de mii de franci ai lui, de la care taică-su, așa se pare, îi șterpelea dobînzile. Nu, nu, nu e un om grozav.

Pînă aici, domnul Josserand tăcuse. Acum, își luă inima în dinți.

— Atunci, draga mea, de ce ne încăpățînăm pentru această căsătorie ? Dacă tînărul nu stă bine cu sănătatea...

— Oh, nu stă bine cu sănătatea ! îl întrerupse Bachelard ; nu aici ar fi deocamdată piedica... Berthei nu i-ar fi greu, după aceea, să se recăsătorească.

— În sfîrșit, dacă e un om incapabil, reluă tatăl, dacă ar face-o nefericită pe fiica noastră...

— Nefericită ? strigă doamna Josserand. Spune mai degrabă că-mi arunc copila de gîtul primului venit !... Sîntem în familie, îl discutăm : este așa, este pe dincolo, nici tînăr, nici arătos, nici deștept. Vorbim, nu-i așa ? e

normal... Numai că el e un băiat foarte bun, şi niciodată nu vom găsi unul mai bun ; şi — vreţi să vă spun drept ? — e o partidă nesperată pentru Berthe. Eu, una, pun mîna în foc pentru asta, pe cuvîntul meu de onoare !

Se ridicase în picioare. Domnul Josserand, redus la tăcere, îşi trase scaunul înapoi.

— De un singur lucru mă tem, reluă ea proţăpindu-se hotărîtă în faţa fratelui său, şi anume că n-o să mai vrea el, dacă nu-i va fi numărată zestrea, în ziua contractului... Lucru lesne de înţeles, pentru că băiatul are nevoie de bani...

În acel moment, o răsuflare fierbinte, pe care o auzi în spatele ei, o sili să se întoarcă. Saturnin era de faţă, cu capul trecut prin deschizătura uşii, ascultînd cu nişte ochi de lup. Se produse o mare panică, pentru că furase o frigare din bucătărie, ca să străpungă gîştele, spunea el. Unchiul Bachelard, foarte îngrijorat de întorsătura pe care o lua discuţia, profită numaidecît de această alarmă.

— Nu vă deranjaţi, strigă el din anticameră. Eu plec, am o întîlnire la miezul nopţii cu unul dintre clienţii mei, care vine anume din Brazilia.

Cînd izbutiră să-l culce pe Saturnin, doamna Josserand, exasperată, declară că era imposibil să-l supravegheze mai mult. Pînă la urmă, el va săvîrşi un rău ireparabil, dacă nu-l vor închide într-o casă de nebuni. Asta nu mai era viaţă, să-l ţină mereu ascuns. Surorile lui nu se vor mărita atîta timp cît el va sta aici, dezgustînd şi speriind lumea.

— Să mai aşteptăm, murmură domnul Josserand, a cărui inimă sîngera la ideea acestei despărţiri.

— Nu, nu, declară mama, nu am deloc poftă să mă străpungă pînă la urmă cu frigarea !... Îl prinsesem pe fratele meu, era cît pe-aci să-l dau gata. N-are a face ! ne vom duce mîine cu Berthe să ne ţinem scai de el, în propria-i casă, şi-o să vedem dacă are curajul să nu-şi ţină făgăduiala... Dealtfel, Berthe îi datorează o vizită naşului ei. O face la momentul potrivit.

A doua zi, toţi trei, mama, tatăl şi fiica, se duseră cu toată solemnitatea la magazinul unchiului, care ocupa subsolul și parterul unei case mari din strada Enghien. Cîteva camioane blocau poarta. În curtea cu multe geamuri, o echipă de ambalatori băteau în cuie mai multe lăzi ; prin spațiile dintre scînduri se vedeau unele mărfuri, legume uscate, cupoane de mătase, papetărie și bucăți de seu, toată învălmășeala miilor de comisioane încredințate de clienți și de cumpărături făcute la întîmplare, dinainte, în perioadele de scăderi de prețuri. Bachelard era acolo, cu imensul lui nas roșu, cu ochiul încă aprins de beția din ajun, dar cu mintea limpezită, regăsindu-și perspicacitatea și norocul, de îndată ce ajungea iar în fața registrelor sale.

— A, voi sînteți ! spuse el plictisit.

Și îi primi într-o mică încăpere, de unde își supraveghea oamenii printr-un geamlîc.

— Ți-am adus-o pe Berthe, îi explică doamna Josserand. Ea știe ce-ți datorează.

Pe urmă, după ce tînăra își sărută unchiul și — la o privire aruncată de mama sa — se reîntoarse în curte, ca să se uite la mărfuri, doamna Josserand atacă din nou, cu dîrzenie, problema.

— Ascultă, Narcisse, iată în ce situaţie ne aflăm... Bizuindu-mă pe inima ta bună şi pe făgăduielile tale, m-am angajat pentru o dotă de cincizeci de mii de franci. Dacă n-o dau, căsătoria nu va mai avea loc... Ar fi ruşinos, dacă ne gîndim cît de departe au ajuns lucrurile. Nu poţi să ne laşi într-o asemenea încurcătură.

Dar ochii lui Bachelard îşi pierduseră strălucirea ; şi el bîigui, ca un om beat.

— Ce ? cum ? ai făgăduit... Nu trebuia să făgăduieşti ; e rău să făgăduieşti...

Îşi deplîngea necazurile. Astfel, cumpărase o cantitate de păr de cal, un întreg sold, închipuindu-şi că preţul părului de cal va urca ; dar de unde, preţul scăzuse, era silit să se descotorosească de el în pierdere. Şi se repezi să deschidă registrele, voind neapărat să arate facturile. Era ruinat.

— Haida de ! spuse într-un tîrziu domnul Josserand scos din răbdări. Îţi cunosc afacerile, cîştigi la fel de gras pe cît eşti, şi te-ai scălda în aur, dacă nu l-ai zvîrli pe fereastră... Eu nu-ţi cer nimic. Eléonore a ţinut să fac acest demers. Dar îngăduie-mi să-ţi spun, Bachelard, că-ţi baţi joc de noi. De cincisprezece ani, în fiecare sîmbătă, cînd vin să-mi arunc ochii în registrele tale, întotdeauna doar îmi făgăduieşti...

Unchiul îl întrerupse, bătîndu-se năprasnic cu pumnii în piept.

— Eu, doar făgăduiesc ! nici pomeneală !... Nu, nu, lasă totul în seama mea, şi ai să vezi. Nu-mi place să mi

se ceară, asta mă jignește, mă îmbolnăvește... Ai să vezi, într-o zi.

Nici chiar doamna Josserand nu izbuti să scoată mai mult. El le strînse mîinile, își șterse o lacrimă, le vorbi de sufletul lui, de dragostea pentru familie, rugîndu-i să nu-și mai facă griji, jurîndu-se în fața lui Dumnezeu că n-o să le pară rău. Își cunoștea datoria, și o va îndeplini pînă la capăt. Mai tîrziu, Berthe avea să cunoască inima unchiului ei.

— Și asigurarea dotală, întrebă el cu voce firească, cele cincizeci de mii de franci pe care i-ai pus pe numele fetiței ?

Doamna Josserand săltă din umeri.

— După paisprezece ani, s-a înmormîntat. Ți-am spus de mii de ori că, de la cea de-a patra primă, n-am mai putut să depunem cei două mii de franci.

— Asta n-are nici o importanță, mormăi el făcînd cu ochiul, i se vorbește familiei de această asigurare, și se cîștigă timp pentru plata dotei. O dotă nu se plătește niciodată.

Revoltat, domnul Josserand se ridică.

— Cum, deci asta-i tot ce găsești să ne spui !

Unchiul îl înțelegea greșit și insista asupra acestui obicei.

— Niciodată, pricepeți voi ! Se dă un aconto, se oferă o rentă. Uitați-vă chiar la domnul Vabre... Oare tata Bachelard i-a plătit vreo dotă Eléonorei ? Nu, nu-i așa ? Fiecare își păstrează banii, zău !

— În sfîrşit, e un lucru murdar ceea ce mă sfătuieşti ! strigă domnul Josserand. Ar însemna să mint, să comit un fals prezentînd poliţa de asigurare...

Doamna Josserand îl opri. Ideea sugerată de fratele său o primise cu toată seriozitatea. Se miră că nu se gîndise ea însăşi la asta.

— Dumnezeule ! cum mai iei foc, prietene... Narcisse nu-ţi spune să comiţi un fals.

— Bineînţeles, bodogăni unchiul. Nici nu-i nevoie să arăţi hîrtiile.

— E vorba, pur şi simplu, să se cîştige timp, continuă ea. Promiţi dota, şi apoi o s-o tot amînăm.

Atunci, conştiinţa acestui om cumsecade se revoltă. Nu ! refuza, nu voia să alunece încă o dată pe asemenea povîrnişuri primejdioase. Întotdeauna s-a abuzat de îngăduinţa lui, pentru a-l sili să accepte puţin cîte puţin anumite lucruri după care, pe urmă, cădea bolnav, într-atîta îi frîngeau inima. Pentru că nu avea zestre de dat, el nu putea s-o făgăduiască.

Bachelard se dusese să bată cu buricele degetelor în geamlîc, fluierînd un cîntec de trompetă, ca pentru a-şi arăta profundul dispreţ faţă de asemenea scrupule. Doamna Josserand îşi ascultase bărbatul, pălind de o furie adunată încetul cu încetul, şi care brusc făcu explozie.

— Ei, bine, domnule, pentru că aşa stau lucrurile, această căsătorie se va încheia... E ultima şansă a fiicei mele. Mi-aş tăia mai degrabă mîna, decît s-o las să scape. Cu atît mai rău pentru ceilalţi. La urma urmei, cînd te împinge nevoia, eşti în stare de orice.

— Va să zică, doamnă, ai ucide ca să-ţi măriţi fiica ?

Doamna Josserand se ridică țeapănă.

— Da ! spuse ea furioasă.

Apoi, zîmbi. Unchiul trebui să domolească furtuna. La ce bun să se ciondănească ? Era mult mai bine să se ajungă la o înțelegere. Și tremurînd încă, din pricina scandalului, pierdut și istovit, domnul Josserand primi să discute chestiunea cu Duveyrier, de care depindea totul, după părerea doamnei Josserand. Atîta doar că, pentru a-l prinde pe consilier într-un moment de bună dispoziție, unchiul îi făgădui cumnatului că-l va ajuta să-l întîlnească într-o casă unde acesta nu știa să refuze nimic.

— E vorba de o simplă întîlnire, declară domnul Josserand încă luptînd. Îți jur că n-am să mă angajez defel.

— Nici vorbă, nici vorbă ! spuse Bachelard. Eléonore nu-ți cere nimic împotriva onoarei.

Berthe se întoarse. Văzuse mai multe cutii cu fructe zaharisite și încercă să-l înduplece, prin îndelungi dezmierdări, să-i dăruiască una. Dar unchiul începu să se bîlbîie ; nu era cu putință, fuseseră numărate, trebuiau expediate chiar în seara aceea la Sanct-Petersburg. Îi împingea ușurel spre stradă, în timp ce sora sa, în fața activității vastelor magazine, încărcate pînă la grinzi cu toate mărfurile imaginabile, zăbovea, suferind din pricina acestei averi cîștigate de un om fără principii, și făcînd un examen dureros al onestității neputincioase a soțului ei.

— Așadar, pe mîine seară, în jurul orei nouă, la cafeneaua Mulhouse, spuse Bachelard în stradă, strîngînd mîna domnului Josserand.

Chiar a doua zi, Octave și Trublot, după ce luaseră împreună masa de seară, înainte de a se duce la Clarisse, amanta lui Duveyrier, intrară în cafeneaua Mulhouse, pentru a nu apărea la ea prea devreme, cu toate că locuia tocmai la naiba, în strada Cerisaie. Era abia ora opt. Cînd intrară, un zgomot violent, de ceartă, îi atrase spre fundul cafenelei, într-o sală ferită. Și acolo îl zăriră pe Bachelard, cam cherchelit, cu obrajii sîngerii, enorm, certîndu-se cu un domn scund, alb ca varul la față și mînios.

— Iar ai scuipat în țapul meu ! striga bătrînul cu glasul tunător. Eu nu îngădui una ca asta, domnule !

— Slăbește-mă, auzi, sau îți ard o palmă ! răspunse omul cel scund, înălțat pe vîrful picioarelor.

Atunci, Bachelard ridică tonul, provocator, fără să dea îndărăt cu un pas.

— Dacă vrei, domnule !... Cum îți face plăcere !

Și cum celălalt îi zbură cu o scatoalcă pălăria pe care o ținea fudul pe-o ureche, chiar și în cafenele, el repetă cu și mai multă energie :

— Cum îți face plăcere, domnule !... Dacă vrei !

Pe urmă, după ce își adună de pe jos pălăria, se așeză cu un aer impunător și strigă chelnerul :

— Alfred, schimbă-mi țapul.

Octave și Trublot, uimiți, îl zăriră la masa unchiului pe Gueulin, cu spatele sprijinit de bancheta din fund și fumînd cu o liniște plină de indiferență. Cum ei îl întrebară de pricinile gîlcevii :

— Nu ştiu, răspunse el, privind cum se ridică fumul ţigării. Întotdeauna încurcături ! Oh, e un act de vitejie să primeşti o scatoalcă ! Nu trebuie s-o dai niciodată înapoi.

Bachelard strînse mîna noilor veniţi. Adora tinereţea. Cînd află că se duceau la Clarisse, fu încîntat, pentru că şi el mergea tot acolo. împreună cu Gueulin ; numai că el trebuia să-l aştepte pe cumnatul său Josserand, căruia îi dăduse întîlnire. Şi umplu mica sală cu bubuiturile vocii sale, încărcînd masa cu toate felurile imaginabile, pentru a-i cinsti cum se cuvine pe tinerii lui prieteni, cu pătimaşa risipă a unui om care nu mai socotea cît costă atunci cînd voia să-şi satisfacă o plăcere. Deşelat, lihnit şi cu nasul în flăcări, sub tichia căruntă a părului tuns scurt, el tutuia chelnerii, îi izbea peste picioare, devenind atît de insuportabil pentru vecini, încît patronul veni de două ori să-l roage să părăsească localul, dacă mai continuă. În ajun fusese izgonit din cafeneaua Madrid.

Dar cînd apăru o fată, care apoi ieşi, după ce făcu înconjurul sălii cu un aer istovit, Octave începu să vorbească despre femei. Bachelard scuipă într-o parte, îl nimeri pe Trublot, fără ca măcar să-şi ceară iertare. Pe el femeile îl costaseră mulţi bani ; se lăuda că le cumpărase pe cele mai frumoase din Paris. Cînd te ocupi de negoţ, nu te tocmeşti prea mult : tocmai ca să arăţi că te ridici deasupra afacerilor tale. Acum se cuminţea, voia să fie iubit. Şi Octave, în faţa acestui om zgomotos, care azvîrlea în foc biletele de bancă, se gîndea cu uimire la unchiul care îşi exagera beţia gîngavă, ca să scape de atacurile familiei.

— Nu-ţi mai da aere, unchiule, spuse Gueulin. Oricine are întotdeauna mai multe femei decît îşi doreşte.

— Atunci, pocitanie proastă, îl întrebă unchiul Bachelard, tu de ce nu ai niciodată ?

Gueulin săltă din umeri, cu un profund dispreţ.

— De ce ?... Ascultă ! nu mai tîrziu decît ieri am cinat cu un prieten şi cu amanta lui. Numaidecît femeia a început să-mi facă semne cu picioarele pe sub masă. Era un prilej, nu-i aşa ? Ei bine, cînd mi-a cerut s-o conduc, am luat-o la sănătoasa, şi mai fug şi acuma... Oh, pe moment, nu zic nu, n-ar fi avut nimic neplăcut. Dar pe urmă, pe urmă, dragă unchiule ! Poate că e o femeie crampon, care mi-ar fi căzut în spinare... Nu se prinde !

Trublot îl aproba, cu o clătinare a capului, pentru că şi el renunţase la femeile de societate, de teama necazurilor viitoare. Şi Gueulin, părăsindu-şi atitudinea flegmatică, dădu şi alte exemple. Odată, în tren, o brunetă superbă, pe care n-o cunoştea, adormise pe umărul lui ; dar el se gîndise ce va face cînd vor ajunge în gară ? Altădată, după o nuntă, găsise în patul lui pe nevasta unui vecin ; ei ? asta cam întrecea măsura, şi ar fi comis prostia, dacă nu s-ar fi gîndit că, mai mult ca sigur, femeia i-ar fi cerut după aceea o pereche de cizmuliţe.

— Prilejuri, dragă unchiule, spuse el în încheiere, nimeni nu are mai multe prilejuri ca mine ! Dar mă stăpînesc... Toată lumea, dealtfel, se stăpîneşte ; tuturor le e teamă de urmări. Fără ele, zău, ar fi foarte plăcut ! Bună ziua, bună seara, n-ai vedea decît asta pe străzi.

Bachelard, devenit visător, nu-l mai asculta. Gălăgia lui se stinsese, avea ochii umezi.

— Dacă sînteți cuminți, glăsui el pe neașteptate, am să vă arăt ceva.

Și, după ce plăti, îi luă cu sine. Octave îi aminti de bătrînul Josserand. Nu avea nici o importanță, se va întoarce să-l întîlnească. Pe urmă, înainte de a părăsi sala, unchiul, aruncînd o privire furișă de jur împrejur, șterpeli zahărul lăsat de un consumator pe o masă vecină.

— Urmați-mă, spuse el cînd ajunseră afară. E la doi pași de-aici.

Mergea grav, recules, fără să scoată un cuvînt. În strada Saint-Marc se opri în fața unei intrări. Cei trei tineri veneau în urma lui, cînd păru cuprins de o neașteptată șovăială.

— Nu, hai să plecăm, nu mai vreau.

Dar tinerii protestară. Își bătea joc de ei ?

— Ei bine ! Gueulin nu va urca, și nici dumneata, domnule Trublot... Nu sînteți destul de gentili, nu respectați nimic, luați totul peste picior... Vino, domnule Octave, dumneata ești băiat serios.

Îl îndemnă să urce înaintea lui, pe cînd ceilalți doi, rîzînd, îi strigau de pe trotuar să le transmită femeilor dinăuntru o sumedenie de lucruri din partea lor. La etajul patru, el bătu, și o femeie bătrînă veni să deschidă.

— Cum, dumneavoastră sînteți, domnule Narcisse? Fifi nu vă aștepta astă-seară.

Surîdea, grasă, cu fața albă și odihnită de călugăriță-portăreasă. În sufrageria îngustă unde-i introduse, o tînără

blondă, frumoasă, cu o înfățișare simplă, broda în fața unui altar.

— Bine-ați venit, unchiule, spuse ea ridicîndu-se să-și apropie fruntea de buzele groase și tremurătoare ale lui Bachelard.

Cînd acesta din urmă îl prezentă pe domnul Octave Mouret, un tînăr distins, prieten de al său, cele două femei făcură o reverență ca pe vremuri, și se așezară cu toții în jurul mesei luminate de o lampă cu petrol. Era un interior liniștit, de provincie, două existențe cuminți, pierdute, trăind din nimic. Cum încăperea dădea într-o curte interioară, nu se auzea nici măcar zgomotul trăsurilor.

Și, în vreme ce Bachelard o întreba părintește pe fată despre preocupările și impresiile ei din ajun, mătușa, domnișoara Menu, îi spunea lui Octave povestea lor, cu naivitatea familiară a unei femei de treabă, convinsă că nu are nimic de ascuns.

— Da, domnule, sînt din Villeneuve, în apropiere de Lille. Sînt bine cunoscută în casa fraților Mardienne, din strada Saint-Suplice, unde am lucrat treizeci de ani broderii. După aceea, cînd o verișoară mi-a lăsat o casă la țară, am avut norocul s-o închiriez sub formă de rentă viageră, cu o mie de franci pe an, domnule, unor oameni care credeau că or să mă îngroape a doua zi, și care sînt din greu pedepsiți pentru gîndurile lor urîte, fiindcă eu încă mă țin bine, în ciuda celor șaptezeci și cinci de ani ai mei.

Rîdea, arătîndu-și dinții albi ca de femeie tînără.

— Nu mai făceam nimic, stăteam cu ochii în gol, continuă ea, cînd a picat la mine nepoată-mea Fanny. Taică-su, căpitanul Menu, murise fără să-i lase un ban, şi nu avea nici o rubedenie, domnule... Atunci, am fost nevoită să retrag copila de la pension, am făcut-o brodeză ; o meserie din care nu scoţi nici cît să bei apă ; dar, ce vreţi ? cu meseria asta sau cu alta, femeile tot crapă de foame... Din fericire l-a întîlnit pe domnul Narcisse. De acum încolo pot să mor.

Şi, cu mîinile împreunate peste pîntec, în lenevia ei de fostă lucrătoare care s-a jurat să nu mai pună mîna pe ac, ea îi învăluia pe Bachelard şi pe Fifi într-o privire umedă. Chiar atunci, bătrînul îi spunea micuţei :

— Adevărat, te-ai gîndit la mine !... Şi ce ţi-ai spus ?

Fifi îşi ridică ochii limpezi, fără a uita să tragă de firişorul de aur.

— Că sînteţi un prieten de nădejde şi că vă iubesc mult.

Abia se uită la Octave, părînd nepăsătoare în faţa acestei tinereţi de băiat frumos. El îi zîmbi totuşi, surprins, atins de graţia ei, neştiind ce trebuia să creadă ; pe cînd mătuşa, îmbătrînită într-un celibat şi într-o castitate care n-o costau nimic, urmă, coborîndu-şi vocea :

— Aş fi putut s-o mărit, nu-i aşa ? Un muncitor ar bate-o, un funcţionar s-ar apuca să-i facă o droaie de copii... E mult mai bine să fie drăguţă cu domnul Narcisse, care pare un om tare de treabă.

Şi, ridicînd vocea :

— Ei, domnule Narcisse, nu sînt eu vinovată dacă o să fiţi nemulţumit de ea... Mereu îi spun : fă-i pe plac,

fii recunoscătoare... E lucru firesc, aş fi tare mulţumită s-o ştiu la adăpost. E atît de greu să căpătuieşti o fată, cînd nu ai relaţii !

Octave se lăsă pradă fericitei simplităţi a acelui interior. În aerul încremenit al încăperii plutea o mireasmă de fructe. Doar acul lui Fifi, împungînd mătasea, făcea un zgomot regulat, ca tic-tacul unui ceasornic care orînduise îmburghezirea relaţiilor amoroase ale unchiului. Dealtfel, bătrîna domnişoară era cinstea întruchipată : trăia din renta ei de o mie de franci, nu se atingea niciodată de banii lui Fifi, care îi cheltuia după bunul ei plac. Scrupulele bătrînei cedau numai în faţa vinului alb şi a castanelor, plătite uneori de nepoata sa, cînd îşi deşerta puşculiţa unde strîngea piesele de cîte douăzeci de centime, dăruite ca talismane de bunul ei prieten.

— Puişorul meu, declară la sfîrşit Bachelard ridicîndu-se, noi avem nişte treburi... Pe mîine. Să fii fată cuminte.

Depuse o sărutare pe fruntea ei. Pe urmă, după ce o privi îndelung cu emoţie, îi spuse lui Octave :

— Poţi s-o săruţi şi dumneata, e un copil.

Tînărul îşi apăsă buzele pe pielea ei fragedă. Ea zîmbi, era foarte modestă ; în sfîrşit, totul se petrecea în familie, niciodată nu văzuse persoane atît de cumsecade. Unchiul plecase, cînd deodată se întoarse, strigînd :

— Uitasem, ţi-am adus un mic dar.

Şi, golindu-şi buzunarul, îi dădu lui Fifi zahărul şterpelit din cafenea. Ea manifestă o vie recunoştinţă, ronţăi o bucată, înroşindu-se toată de plăcere. Apoi, prinse curaj.

— Nu aveţi, întîmplător, cîteva piese de douăzeci de centime ?

Bachelard se scotoci zadarnic. Octave avea una, pe care tînăra o primi ca amintire. Nu-i însoţi, fără îndoială din decenţă ; şi ei o auziră trăgînd cu acul, de îndată ce îşi reluase locul în faţa altarului, în timp ce domnişoara Menu îi conduse, cu amabilitatea ei de bătrînă cumsecade.

— Ei ? merită să fie văzută, grăi Bachelard oprindu-se pe scară. Ştii, nu mă costă nici măcar cinci ludovici pe lună... Am avut destule, nişte ticăloase care mă jecmăneau. Pe cuvîntul meu, aveam nevoie de o inimă !

Dar, pentru că Octave rîdea, îl cuprinse bănuiala :

— Dumneata eşti un băiat prea cinstit, n-ai să-ţi baţi joc de bunăvoinţa mea... Nici o vorbă lui Gueulin, îmi juri pe onoarea dumitale ? Aştept să ajungă demn de încredere, ca să i-o arăt... Un înger, dragul meu ! Orice s-ar spune, virtutea e bună, te înviorează... Eu întotdeauna am fost pentru ideal.

Glasul lui de beţivan bătrîn tremura, lacrimile îi umezeau pleoapele grele. Jos, în stradă, Trublot glumea, prefăcîndu-se că notează numărul casei ; pe cînd Gueulin ridica din umeri, întrebîndu-l cu interes pe Octave cum i se păruse micuţa. Cînd era înduioşat, după cîte un chef, unchiul nu se putea abţine să nu ducă bărbaţii la aceste femei, împărţindu-se între vanitatea de a-şi arăta comoara şi teama de a nu-i fi răpită ; pe urmă, a doua zi, el uita totul, şi se întorcea în strada Saint-Marc cu o înfăţişare misterioasă.

— Toată lumea o cunoștea pe Fifi, spuse liniștit Gueulin.

Între timp, Bachelard căuta o trăsură, cînd Octave strigă :

— Și domnul Josserand așteaptă la cafenea !

Ceilalți nu se mai gîndeau la el. Domnul Josserand, nemulțumit la culme că-și pierdea seara, se plictisea în fața ușii, pentru că el nu lua niciodată nimic într-un local. În sfîrșit, porniră spre strada Cerisaie. Dar le trebuiră două trăsuri, comisionarul și casierul într-una, cei trei tineri în cealaltă.

Gueulin, cu glasul acoperit de zdrăngăneala de fier vechi a bătrînei birje, vorbi mai întîi de compania de asigurări unde era funcționar. Asigurările, bursa, erau tot un drac în privința necazurilor, afirma Trublot. Apoi discuția se năpusti asupra lui Duveyrier. Era demn de compătimit, un om bogat, un magistrat să se lase tras pe sfoară de femei în felul acesta ! Întotdeauna simțise nevoia să frecventeze prin cartierele mărginașe, la capătul liniilor de omnibus, femeiuști fără căpătîi, modeste și jucînd roluri de vădane ; lenjerese sau obscure negustorese de mărunțișuri, ținînd magazine fără clientelă ; fete pe care le scotea din mocirlă, le înțolea, le ținea sub cheie, și la care se ducea o dată pe săptămînă, cu regularitate, așa cum se duce un funcționar la birou. Trublot îl scuza totuși : mai întîi, de vină era temperamentul lui, și apoi, nu exista o femeie mai sfîntă ca nevastă-sa. Din prima noapte, zice-se, pe ea o prinsese scîrba, dezgustată de petele lui roșii. Așa că-i tolera bucuroasă aman-

tele, ale căror dezmierdări o scuteau pe ea; deşi uneori mai accepta încă ticăloasa corvoadă, cu o resemnare de femeie cinstită care îşi îndeplinea toate îndatoririle.

— Aşadar, ea e o femeie cinstită? întrebă Octave interesat.

— Oh, da, cinstită, dragul meu!... Toate calităţile: frumoasă, serioasă, bine crescută, instruită, plină de gust, castă şi insuportabilă!

În josul străzii Montmartre, o învălmăşeală de trăsuri opri birja. Tinerii, coborînd geamul, auziră glasul mînios al lui Bachelard certîndu-se cu birjarii. Mai tîrziu, cînd vehiculul se puse iar în mişcare, Gueulin dădu amănunte despre Clarisse. Se numea Clarisse Bocquet, şi era fiica unui vînzător ambulant, un vechi negustoraş de jucării, care acum profita de pe urma petrecăreţilor împreună cu nevastă-sa şi cu o întreagă bandă de copii murdari. Duveyrier o întîlnise într-o seară de dezgheţ, pe cînd un amant tocmai o dăduse afară. Nu încape îndoială că această namilă de femeie răspundea unui ideal îndelung căutat, pentru că de a doua zi el era prins în laţ, plîngea sărutîndu-i pleoapele, scuturat de nevoia de a cultiva floricica albastră a romanţelor, în poftele lui grosolane de mascul viguros. Clarisse primise să locuiască în strada Cerisaie, pentru a nu se afişa cu el; dar îl luase din scurt, îl pusese să-i cumpere mobilă de douăzeci şi cinci de mii de franci, îl jupuia bine împreună cu actorii teatrului din Montmartre.

— Pe mine mă doare-n cot! spuse Trublot; cu condiţia să te distrezi. Cel puţin ea nu te sileşte să cînţi, nu bate toată ziua în clapele pianului, ca cealaltă... Oh,

pianul ăsta ! Ştii, cînd te plictiseşti de moarte acasă, cînd ai avut ghinionul să te însori cu un pian mecanic care pune lumea pe fugă, ar însemna să fii un prost fără pereche dacă nu ţi-ai aranja aiurea un interior nostimior unde să-ţi poţi primi prietenii în papuci.

— Duminică, începu să povestească Gueulin, Clarisse voia să prînzim împreună, numai eu cu ea. Am refuzat. După aceste prînzuri, se ajunge la prostii ; şi m-am temut că am s-o văd instalîndu-se la mine, în ziua cînd îi va da cu piciorul lui Duveyrier... Ştiţi că ea îl detestă. Oh, o repulsie, ca un fel de boală ! Păi ce, nici ei nu-i plac coşurile de pe faţă ! Dar nu-i e la îndemînă să-l dea pe uşă afară, ca nevastă-sa ; altminteri, dacă ar putea să i-l treacă slujnicei, vă asigur că s-ar descotorosi repede de corvoadă.

Birja se opri. Coborîră în faţa unei case tăcute şi negre de pe strada Cerisaie. Dar trebuiră să aştepte cealaltă birje vreo zece minute nesfîrşite, pentru că Bachelard, după cearta din strada Montmartre, îşi luase birjarul ca să bea un grog. Pe scara de o severitate burgheză, cum domnul Josserand îi pusese noi întrebări despre prietena lui Duveyrier, unchiul repetă cu simplitate :

— O femeie de lume, o fată de treabă... N-o să te mănînce.

Veni să deschidă o mică fată în casă, cu obraji trandafirii. Ea-i scăpă de paltoane pe toţi aceşti domni, cu nişte rîsete familiare şi copilăroase. Un moment, Trublot o reţinu într-un colţ al anticamerei spunîndu-i la ureche cîteva lucruri care o făcură să rîdă înăbuşit, ca gîdilată. Dar Bachelard împinsese uşa salonului, şi îl

prezentă de îndată pe domnul Josserand. Acesta rămase o clipă stînjenit, găsind-o pe Clarisse urîtă, neînţelegînd cum putea consilierul să prefere în locul soţiei sale, una dintre cele mai frumoase persoane ale societăţii, pe această copilă vagabondă, neagră şi jigărită, cu capul zbîrlit ca de pudel. Altminteri, Clarisse fu încîntătoare. Avea limbuţia pariziană, un spirit de suprafaţă şi de împrumut, o persoană cu caracter îndoielnic, posnaş, format în relaţiile cu bărbaţii. La urma urmelor, cînd voia, părea o aristocrată.

— Domnule, sînt prea fericită... Prietenii lui Alphonse sînt şi ai mei. Iată-vă de-al nostru, casa este la dispoziţia dumneavoastră.

Duveyrier, înştiinţat printr-o scrisoare de Bachelard, îi făcu, la rîndul lui, o primire binevoitoare domnului Josserand. Octave rămase surprins de înfăţişarea lui tinerească. Nu mai era omul aspru şi stingherit, care părea să nu se simtă acasă în salonul din strada Choiseul. Petele sîngerii de pe fruntea lui deveneau trandafirii, ochii lui oblici străluceau de o bucurie de copil, cînd Clarisse povestea, în mijlocul unui grup, cum el evada uneori ca să vină s-o vadă, în timpul suspendării unei audieri ; exact răgazul cît să se azvîrle într-o birjă, s-o îmbrăţişeze şi să se întoarcă. În clipa aceea i se plîngea că este copleşit : patru audieri pe săptămînă, de la ora unsprezece pînă la cinci ; mereu aceleaşi iţe de descurcat în procese ; toate astea îi uscau încetul cu încetul inima.

— E drept, spuse el rîzînd, trebuie să ai grijă şi să pui în ea cîţiva trandafiri. După aceea, mă simt mult mai bine.

Nu purta panglica roşie, căci şi-o scotea cînd venea la amantă ; un ultim scrupul, o distincţie delicată, în care pudoarea sa se încăpăţîna. Clarisse, fără să spună lucrurilor pe nume, se simţea foarte ofensată.

Octave, care numaidecît strînsese cu prietenie mîna tinerei femei, asculta, privea. Salonul, cu tapetul încărcat de flori mari, cu mobila şi draperiile de atlaz roşu-închis, semăna mult cu salonul din strada Choiseul ; şi, ca pentru a desăvîrşi asemănarea, cei mai mulţi dintre prietenii consilierului, pe care-i văzuse acolo în seara concertului, se regăseau aici, formînd aceleaşi grupuri. Se fuma, se vorbea tare, o nestăpînită veselie zbura în strălucirea vie a lumînărilor. Doi domni, lungiţi unul lîngă celălalt, ocupau lărgimea unui divan ; altul, călare pe un scaun, îşi încălzea spatele în faţa şemineului. Era o prietenoasă dezinvoltură, o libertate care, dealtfel, nu mergea prea departe. Niciodată Clarisse nu primea femei, din motive de curăţenie, spunea ea. Cînd obişnuiţii casei se plîngeau că din salonul ei lipsesc femeile, răspundea rîzînd :

— Ei, cum, eu nu sînt de-ajuns ?

Rînduise pentru Alphonse un interior decent, în realitate foarte burghez, pasionîndu-se după ceea ce e cuviincios, datorită neîncetatelor răsturnări din viaţa ei. Cînd primea invitaţi, nu voia să fie tutuită. Pe urmă, după ce lumea pleca şi uşile se închideau, toţi prietenii lui Alphonse treceau pe acolo, fără să-i mai punem la socoteală pe ai ei, actori bărbieriţi, pictori cu bărbi respectabile. Era un vechi obicei, nevoia de a se reface puţin, în spatele omului care plătea. Din tot salonul ei, numai doi nu

vruseseră : Gueulin, torturat de teama urmărilor, şi Trublot, ale cărui simpatii înclinau în altă parte.

Mica fată în casă, cu înfăţişarea ei plăcută, tocmai trecea de la unul la altul cu pahare de punci. Octave îşi luă unul ; şi aplecîndu-se la urechea prietenului său :

— Servitoarea arată mai bine decît stăpîna.

— Zău! fără discuţie! spuse Trublot ridicînd din umeri, cu o convingere orgolioasă.

Clarisse veni să stea o clipă de vorbă. Ea se multiplica, alerga de la unii la alţii, arunca un cuvînt, un zîmbet, un gest. Cum fiecare nou-venit aprindea o ţigară de foi, în curînd salonul se umplu de fum.

— Oh, ce oameni păcătoşi ! strigă ea cu drăgălăşenie, ducîndu-se să deschidă o fereastră.

Fără să mai aştepte, Bachelard îl instală pe domnul Josserand lîngă pervazul acelei ferestre, ca să respire, spunea el ; apoi, printr-o manevră dibace, îl aduse acolo pe Duveyrier ; şi atinse cu vioiciune chestiunea. Cele două familii se uneau, aşadar, printr-o legătură strînsă : el se simţea foarte onorat. Apoi, întrebă de ziua semnării contractului de căsătorie, ceea ce îi servi ca punct de legătură.

— Ne gîndim să vă facem o vizită mîine, Josserand şi cu mine, ca să punem totul la punct, ştiind prea bine că domnul Auguste nu face nimic fără dumneavoastră... E vorba de plata dotei, şi, pentru că sîntem aici...

Domnul Josserand, cuprins din nou de spaimă, privea adîncul întunecat care era strada Cerisaie cu trotuarele pustii şi faţadele înalte. Regreta că venise. Acum se vor folosi iar de slăbiciunea lui, ca să-l atragă în vreo istorie

murdară, de pe urma căreia avea să sufere. Revolta îl făcu să-şi întrerupă cumnatul.

— Mai tîrziu. Aici nu e locul, zău !

— Dar de ce ? strigă Duveyrier, foarte amabil. Aici e mai bine decît în orice alt loc... Spuneaţi, domnule ?

— Noi îi dăm cincizeci de mii de franci Berthei, continuă unchiul. Numai că aceşti cincizeci de mii de franci sînt reprezentaţi printr-o asigurare dotală cu termen de douăzeci de ani, pe care Josserand a pus-o pe numele fiicei sale cînd fata avea patru ani. Ea nu trebuie să se atingă de sumă decît peste trei ani...

— Daţi-mi voie ! întrerupse din nou casierul buimăcit.

— Nu, lasă-mă să termin, domnul Duveyrier înţelege perfect... Nu vrem ca tînăra căsnicie să aştepte timp de trei ani nişte bani de care poate avea nevoie imediat, şi ne angajăm să plătim dota în vărsăminte de cîte zece mii de franci, din şase în şase luni, chiar dacă ni se va rambursa mai tîrziu, atingîndu-se capitalul asigurat.

Urmă o clipă de tăcere. Domnul Josserand, îngheţat, sugrumat, privea din nou strada neagră. Consilierul păru să reflecteze un timp ; poate că mirosise toată afacerea şi-l încînta să-i lase traşi pe sfoară pe alde Vabre, de care avea oroare din pricina soţiei sale.

— Totul îmi pare foarte rezonabil, spuse el, în sfîrşit. E rîndul nostru să vă mulţumim... Rareori o dotă se plăteşte integral.

— Niciodată, domnule ! afirmă unchiul cu putere. Asta nu se obişnuieşte.

Şi cei trei bărbaţi îşi strînseră mîna, dîndu-şi întîlnire la notar pentru joia viitoare. Cînd domnul Josserand

apăru din nou în lumină, arăta atît de palid, că fu întrebat dacă era bolnav. Nu se simţea prea bine, într-adevăr, şi plecă, fără să-l mai aştepte pe cumnatul său, care tocmai trecea în sufragerie, unde clasicul ceai fusese înlocuit cu şampanie.

Atunci, Gueulin, întins pe o canapea din apropierea ferestrei, şopti :

— Ticălosul ăsta de unchi !

Surprinsese o frază despre asigurare, şi rînjea destăinuind adevărul lui Octave şi lui Trublot. Treaba se petrecuse în prezenţa sa ; nu se va pune mîna pe nici o leţcaie, Vabre va fi păcălit. Pe urmă, cum ceilalţi doi făceau haz de această farsă, ţinîndu-se cu mîinile de pîntece, el adăugă, cu o violenţă comică :

— Am nevoie de o sută de franci... Dacă unchiul nu-mi dă suta de franci, îi trădez secretul.

Glasurile se ridicau, şampania punea în pericol convenţia de decenţă stabilită de Clarisse. În salonul ei, fiecare sfîrşit de serată devenea întotdeauna puţin prea viu. Ea însăşi uita uneori de sine. Trublot i-o arătă lui Octave, în dosul unei uşi, atîrnată de gîtul unui zdrahon cu aspect de ţăran, un tăietor de piatră nou-sosit din Sud, şi din care oraşul lui natal urma să facă un artist. Dar Duveyrier împinse uşa, ea îşi desfăcu prompt braţele şi i-l recomandă pe tînărul bărbat : domnul Payan, un sculptor de cel mai graţios talent ; şi Duveyrier, încîntat, făgădui că-l va ajuta să capete de lucru.

— De lucru, de lucru, repetă Gueulin cu voce scăzută, are aici cît pofteşte, nătărăule !

Către ora două, cînd cei trei tineri și unchiul plecară din strada Cerisaie, acesta din urmă era cu desăvîrșire beat. Ar fi vrut să-l urce într-o birje ; dar cartierul dormea într-o tăcere solemnă, fără să fie tulburată de vreun zgomot de roată, sau măcar de un pas întîrziat. Atunci, hotărîră să-l ducă de subțiori. Luna se ridicase, o lună foarte luminoasă care înălbea trotuarele. Pe străzile pustii, glasurile lor căpătau sonorități grave.

— Pentru Dumnezeu, unchiule, ține-te, hai ! Ne frîngi brațele !

Unchiul, cu gîtlejul plin de lacrimi, devenise nespus de duios și de moral.

— Pleacă, Gueulin, bîiguia, pleacă de-aici !... Nu vreau să-l vezi pe unchiul tău într-un asemenea hal... Nu, băiete, nu e cuviincios, pleacă !

Și, cum nepotul său îl făcea pungaș bătrîn, continuă :

— Pungaș, asta nu spune nimic. Trebuie să te faci respectat... Eu stimez femeile... Pe femeile cinstite întotdeauna, și cînd nu există sentiment, mă apucă scîrba. Hai, Gueulin, pleacă, îl faci pe unchiul tău să roșească ! Domnii ăștia îmi sînt de-ajuns.

— Atunci, declară Gueulin, dă-mi o sută de franci. Zău, îmi trebuie să-mi plătesc chiria. Vor să mă dea afară din casă.

La această cerere neașteptată, beția lui Bachelard spori într-atît, că fu nevoit să se proptească de oblonul unui magazin. Gîngăvi :

— Hai ? ce ! o sută de franci... Nu mă buzunări. N-am decît niște gologani... Ca să te duci și să-i faci praf în

cine ştie ce casă deocheată ! Nu, niciodată n-am să-ţi încurajez apucăturile rele. Îmi ştiu menirea, maică-ta mi te-a lăsat în grijă, cînd a murit... Ştii că eu strig dacă sînt buzunărit.

Continuă astfel, înfuriindu-se pe viaţa dezmăţată a tinereţii şi revenind la necesitatea cuminţeniei.

— Ia ascultă, începu să strige Gueulin, eu încă n-am prins în capcană familiile... Hei, dumneata auzi ? Dacă mă apuc să vorbesc, să vezi ce repede îmi dai suta de franci !

Dintr-odată, unchiul asurzise. Mormăia, se scormonea prin buzunare. În strada îngustă unde se aflau atunci, în spatele bisericii Saint-Gervais, un singur felinar alb răspîndea o lumină ştearsă, de candelă, dînd la iveală pe geamurile lui fără luciu un număr gigantic. O trepidaţie surdă venea din casa ale cărei jaluzele închise lăsau să treacă firişoare subţiri de lumină.

— M-am săturat, declară Gueulin pe neaşteptate. Iartă-mă unchiule, mi-am uitat acolo, sus, umbrela.

Şi intră în casă. Bachelard se revoltă, păru scîrbit : cerea măcar o fărîmă de respect faţă de femei ; cu astfel de moravuri, Franţa se ducea de rîpă. În piaţa Primăriei, Octave şi Trublot găsiră, în sfîrşit, o trăsură, în care îl împinseră ca pe un pachet.

— Strada Enghien, îi spuseră ei vizitiului. Îţi vei lua plata... Caută-l prin buzunare.

Joi, se iscăli contractul de căsătorie în faţa maestrului Renaudin, notarul din strada Grammont. Cînd trebuiau

să plece de acasă, încă o scenă izbucnise în familia Josserand, tatăl, într-o supremă revoltă, făcînd-o pe mamă răspunzătoare de minciuna care i se impunea; şi îşi aruncaseră încă o dată unul celuilalt familiile în cap. De unde voia să facă el rost de zece mii de franci din şase în şase luni ? Acest angajament îl înnebunea. Unchiul Bachelard, aflat de faţă, se bătea cu pumnii în piept, într-un iureş de noi făgăduieli, după ce luase măsuri să nu scoată un ban din buzunar, înduioşîndu-se şi jurîndu-se că n-o va lăsa niciodată pe mica lui Berthe la ananghie. Dar tatăl, scos din minţi, ridicase din umeri, întrebîndu-l dacă fără doar şi poate îl crede imbecil.

Cu toate acestea, la notar, lectura contractului, redactat după notele furnizate de Duveyrier, îl linişti întrucîtva pe domnul Josserand. În el nu era vorba de asigurare ; mai mult, primul vărsămînt de zece mii de franci trebuia făcut la şase luni după căsătorie. În sfîrşit, avea timp să răsufle. Auguste, care asculta cu mare atenţie, dădu unele semne de nelinişte ; o privi pe Berthe surîzătoare, privi familia Josserand, îl privi pe Duveyrier şi în cele din urmă îndrăzni să vorbească de asigurare, ca de o garanţie, părîndu-i-se logic să fie cel puţin menţionată. Atunci, cu toţii făcură gesturi de uimire : la ce bun ? Treaba mergea de la sine ; şi se iscăliră cu vioiciune, pe cînd maestrul Renaudin, un tînăr îndatoritor, tăcea trecînd pana doamnelor. Afară, doamna Duveyrier îşi îngădui doar să-şi mărturisească surpriza : nu se rostise un singur cuvînt despre asigurare, dota de cincizeci de

mii de franci trebuia să fie plătită de unchiul Bachelard. Dar doamna Josserand, făcînd pe naiva, tăgădui că ar fi cerut ajutorul fratelui său pentru o sumă atît de neînsemnată. Aceasta era averea pe care unchiul o va da mai tîrziu Berthei.

În seara aceleiaşi zile, o birjă veni după Saturnin. Maică-sa declarase că băiatul era prea primejdios pentru a rămîne la ceremonie ; nu putea fi lăsat în mijlocul nunţii un nebun care spunea că trece lumea prin frigare ; şi domnul Josserand, cu inima sfîşiată, trebuise să ceară admiterea sărmanei făpturi în azilul Moulineaux, la doctorul Chassagne. Birja intră în gang, la vremea amurgului. Saturnin coborî, ţinînd-o pe Berthe de mînă, crezînd că pleacă împreună cu ea la ţară. Dar cînd se văzu în trăsură, începu să se zbată cu furie, sparse geamurile. îşi agită prin portiere pumnii însîngeraţi. Şi domnul Josserand urcă plîngînd, tulburat pînă în străfunduri de această despărţire, păstrînd neîncetat în urechi urletele nenorocitului, amestecate cu pocnetele biciului şi cu galopul calului.

În timpul cinei, cum lacrimile îi umezeau încă ochii, văzînd de acum înainte gol locul lui Saturnin, o scoase din răbdări pe nevastă-sa care, fără să înţeleagă, strigă :

— Destul, nu-i aşa, domnule ? Bănuiesc că n-ai să-ţi măriţi fata cu mutra asta de înmormîntare... Uite, pe ce am mai sfînt, pe mormîntul tatălui meu, unchiul are să plătească primele zece mii de franci, răspund eu pentru asta ! Mi-a jurat solemn cînd a ieşit de la notar.

Domnul Josserand nici măcar nu răspunse. Își petrecu noaptea făcînd ștraifuri. În zorii zilei, în înfiorarea dimineții, termina cea de-a doua mie și cîștiga șase franci. De nenumărate ori ridicase capul, ca de obicei, ca să asculte dacă Saturnin nu se mișca alături. Apoi, gîndul la Berthe îi dădea un nou imbold de muncă. Biata fetiță, ar fi vrut să se îmbrace în moar alb. În sfîrșit, cu cei șase franci putea să adauge ceva la buchetul ei de mireasă.

VIII

Căsătoria civilă avea loc într-o joi. Sîmbătă dimineața, mai multe doamne începură să aștepte de la zece și un sfert, în salonul familiei Josserand, ceremonia religioasă urmînd să se oficieze la ora unsprezece, la Saint-Roch. Erau acolo doamna Juzeur, mereu în mătase neagră, doamna Dambreville, parcă însîngerată într-o rochie de culoarea frunzei ruginite, doamna Duveyrier foarte simplă, îmbrăcată în albastru-deschis. Toate trei discutau încet, printre fotoliile aflate în dezordine; în timp ce, în camera învecinată, doamna Josserand isprăvea îmbrăcatul Berthei, ajutată de fata în casă și de două domnișoare de onoare, Hortense și micuța Campardon.

— Oh, nu din pricina asta! spunea în șoaptă doamna Duveyrier; familia este onorabilă... Dar, mărturisesc, mă temeam puțin pentru fratele meu Auguste, de spiritul dominator al mamei... Trebuie prevăzut totul, nu-i așa?

— Fără îndoială, spuse doamna Juzeur, nu se mărită numai fiica, adeseori se mărită şi mama, şi este cît se poate de neplăcut cînd aceasta se impune în căsnicie.

În clipa aceea uşa camerei se deschise, Angèle dădu buzna strigînd :

— O agrafă, în fundul sertarului din stînga... Aşteptaţi.

Traversă salonul, apăru iar şi năvăli în cameră, lăsînd în urma ei, ca o dîră, zborul alb al fustei prinse în talie într-o panglică lată albastră.

— Cred că vă înşelaţi, reluă doamna Dambreville. Mama e nespus de fericită să scape de fiică-sa... Ea are o singură pasiune, aceea a zilelor de marţi. Şi-apoi, îi rămîne o victimă.

Dar intră Valérie, într-o toaletă roşie, de o originalitate provocatoare. Urcase foarte repede, temîndu-se că a întîrziat.

— Théophile nu e gata, îi spuse ea cumnatei sale. Ştii că am învoit-o pe Françoise azi-dimineaţă, şi el caută peste tot o cravată... L-am lăsat într-o dezordine !

— Problema sănătăţii e la fel de serioasă, urmă doamna Dambreville.

— Fără îndoială, răspunse doamna Duveyrier. Noi l-am consultat, discret, pe doctorul Juillerat... Pare-se că tînăra e bine alcătuită în toate privinţele. Cît despre mamă, ea are una dintre acele structuri extraordinare ; vă jur că şi asta ne-a hotărît întrucîtva, pentru că nimic nu este mai plictisitor decît nişte părinţi infirmi, care îţi cad pe cap... Întotdeauna e preferabil să ai părinţi robuşti.

— Mai ales, spuse doamna Juzeur cu vocea ei blîndă, cînd nu lasă nimic.

Valérie se aşezase ; dar, neştiind bine despre ce se discuta, cu răsuflarea încă tăiată, întrebă :

— Ce ? Despre cine vorbiţi ?

Uşa se deschise din nou, pe neaşteptate, şi o adevărată hărmălaie năvăli din cameră.

— Cutia, îţi spun încă o dată, a rămas pe masă.

— Nu-i adevărat, am văzut-o aici adineauri.

— Oh, pocitanie încăpăţînată !... Du-te imediat.

Hortense străbătu salonul, îmbrăcată toată în alb, strînsă într-un cordon albastru ; şi ea părea îmbătrînită, cu trăsăturile înăsprite, gălbejită, în paloarea transparentă a muselinei. Se întoarse furioasă cu buchetul de nuntă pe care de cinci minute îl căutau cu înverşunare prin tot apartamentul întors cu susul în jos.

— În sfîrşit, ce vreţi ? spuse în încheiere doamna Dambreville, niciodată nu te măriţi cum ai dori... Cel mai înţelept lucru este să te aranjezi pe urmă, şi cît mai bine posibil.

De data aceasta, Angèle şi Hortense deschiseră cele două canaturi ale uşii, pentru ca mireasa să nu-şi agaţe voalul ; şi Berthe apăru în rochie de mătase albă, împodobită cu flori albe, cu o cunună albă, buchetul alb, cu o ghirlandă albă prinsă de-a curmezişul fustei şi pierzîndu-se în trenă, într-o ploaie de năsturaşi albi. Era fermecătoare în această albeaţă, cu tenul ei proaspăt. părul auriu, ochii surîzători, gura nevinovată de fată de pe acum atoateştiutoare.

— Oh, delicioasă ! strigară doamnele.

Toate o îmbrățișară cu un aer extaziat. Familia Josserand, la ananghie, neștiind de unde să ia cele două mii de franci cît trebuia să coste nunta, cinci sute de franci toaleta și o mie cinci sute de franci partea lor la cină și la bal, se văzuse silită s-o trimită pe Berthe la doctorul Chassagne, după Saturnin, căruia o mătușă îi lăsase trei mii de franci ; și Berthe, obținînd permisiunea de a ieși cu fratele ei în trăsură, ca să-l distreze puțin, îl amețise cu dezmierdări, apoi urcase o clipă cu el la notarul care nu cunoștea starea sărmanei făpturi, și unde nu se aștepta nimic altceva decît semnătura lui. De asemenea, rochia de mătase și risipa de flori le uimi pe aceste doamne, care le evaluau cu coada ochiului, exclamînd :

— Admirabil ! un gust desăvîrșit !

Doamna Josserand, strălucitoare, etala o rochie mov, de un mov ucigător, care o înălța și o rotunjea mai mult, într-o maiestate de farsă. Ea tuna și fulgera împotriva domnului Josserand, o chema pe Hortense să-i aducă șalul, o oprea cu străşnicie pe Berthe să se așeze.

— Ferește-te, îți turtești florile !

— Nu vă agitați, spuse Clotilde cu vocea ei liniștită. Avem tot timpul... Auguste trebuie să urce aici ca să ne ia.

Așteptau în salon, cînd Théophile intră cu brutalitate, fără pălărie, cu îmbrăcămintea strîmbă, cu cravata albă înnodată ca o funie. Fața lui cu peri rari, cu dinți uriți, era lividă ; membrele-i de copil bolnav tremurau de furie.

— Ce ai ? îl întrebă sora sa uimită.

— Ce am, ce am...

Dar un acces de tuse îi tăie vorba, şi el rămase aşa o vreme, ca sugrumat, scuipînd în batistă, turbat că nu poate să dea drumul mîniei. Valérie îl privea, tulburată, pusă în gardă de un instinct. În sfîrşit, el o ameninţă cu pumnul, fără ca măcar să vadă mireasa sau doamnele din jurul lui.

— Da, căutîndu-mi peste tot cravata, am găsit o scrisoare în faţa şifonierului...

Mototolea o hîrtie între degetele-i febrile. Nevastă-sa pălise. Cîntărea situaţia ; şi, ca să evite scandalul unei explicaţii în public, trecu în camera pe care o părăsise Berthe.

— A, spuse ea simplu, dacă-şi pierde minţile, prefer să plec !

— Lasă-mă ! strigă Théophile la doamna Duveyrier, care încerca să-l facă să tacă. Vreau s-o demasc... De data aceasta am o dovadă, şi nu e nici cea mai mică îndoială, oh, nu... Asta n-o las eu aşa, pentru că o cunosc...

Soră-sa îl apucase de braţ, îl strîngea, îl scutura cu putere.

— Taci odată ! nu-ţi dai seama unde te afli ?... Nu e momentul, înţelege !

Dar el o luă de la început.

— Ba e momentul !... Puţin îmi pasă de ceilalţi. Cu atît mai rău, dacă se întîmplă astăzi ! Va servi drept lecţie tuturor.

Cu toate acestea el coborî tonul, se prăbuşi pe un scaun, sleit de puteri, gata să izbucnească în lacrimi. O mare stînjeneală cuprinse întregul salon. Din politeţe, doamna Dambreville şi doamna Juzeur se îndepărtară, făcîndu-se

că nu înţeleg despre ce e vorba. Doamna Josserand, foarte necăjită de această întîmplare neprevăzută, al cărei scandal era gata să arunce doliul peste nuntă, se repezi în camera alăturată pentru a-i da curaj Valériei. Cît despre Berthe, care îşi studia cununa în faţa geamului, ea nu auzise bine. Aşa că o descosea pe Hortense, cu voce înceată. Avu loc o şuşoteală, aceasta i-l arătă din ochi pe Théophile, îi dădu toate lămuririle, făcîndu-se că-i potriveşte cutele voalului.

— Ah ! spuse simplu mireasa, cu aerul neprihănit şi amuzat, aţintindu-şi privirile asupra soţului, fără ca vreo tulburare s-o emoţioneze, în aureola ei de flori albe.

Clotilde îl întreba în şoaptă pe fratele său. Doamna Josserand reapăru, schimbă cîteva cuvinte cu ea, apoi se întoarse în camera vecină. Fu ca un schimb de tratative diplomatice. Soţul îl învinuia pe Octave, acest băiat de prăvălie pe care îl va pălmui în biserică dacă va îndrăzni să vină acolo. Tocmai se jura că-l văzuse în ajun pe treptele de la Saint-Roch, alături de nevastă-sa ; la început se îndoise, dar acum era sigur : toate se potriveau, statura, mersul. Da, doamna inventa dejunuri la nişte prietene, sau intra cu Camille la Saint-Roch prin poarta unde intra toată lumea, ca pentru a se împărtăşi, lăsa copilul în grija celei ce închiria scaunele, apoi se furişa împreună cu domnul pe vechiul coridor, un loc murdar, unde nimeni nu s-ar fi dus s-o caute. Totuşi, auzind numele lui Octave, Valérie zîmbi ; niciodată, nu cu el, se jură în faţa doamnei Josserand ; cu nimeni dealtfel, adăugă ea, dar cu acesta şi mai puţin decît cu alţii ; şi

sigură acum de adevăr, spuse la rîndul ei că-l poate reduce la tăcere pe bărbatul său dovedindu-i că biletul nu era scris de Octave, așa cum acesta din urmă nu era nici domnul de la Saint-Roch. Doamna Josserand o asculta, o studia cu privirea ei experimentată, preocupată numai să găsească un expedient pentru a o ajuta să-l păcălească pe Théophile. Și îi dădu cele mai înțelepte sfaturi.

— Lăsați totul în seama mea, nu vă amestecați... Pentru că vrea să fie domnul Mouret, ei bine, va fi domnul Mouret. Nu e nici un rău — așa-i ? — că ați fost văzută pe treptele unei biserici alături de domnul Mouret... Singură scrisoarea e compromițătoare. Veți triumfa atunci cînd tînărul nostru îi va arăta două rînduri scrise de mîna lui... Și, mai ales, să spuneți mereu ca mine. Înțelegeți, nu-i voi permite să ne strice o astfel de zi.

Pe cînd ea o readucea pe Valérie, foarte emoționată, Théophile, din locul unde se afla, îi spunea sorei sale cu vocea sugrumată :

— Fac asta pentru tine, îți făgăduiesc să n-o desfigurez aici, de vreme ce tu mă încredințezi că n-ar fi deloc potrivit, din cauza acestei căsătorii... Dar, la biserică, nu mai răspund de nimic. Dacă băiatul de prăvălie vine să mă sfideze în biserică, în mijlocul familiei mele, îi extermin unul după altul.

Auguste, foarte corect în costumul lui negru, cu ochiul stîng micșorat, suferind de o migrenă de care se temea de trei zile, urcă în clipa aceea să-și ia logodnica, însoțit de tatăl și de cumnatul său, amîndoi ceremonioși. Avu loc o oarecare îmbulzeală, pentru că întîrziaseră. Două dintre doamne, doamna Duveyrier și doamna Dambre-

vile, trebuiră s-o ajute pe doamna Josserand să-și pună șalul ; era un șal-covor, uriaș, pe fond galben, cu care ieșea mereu la marile ocazii, cu toate că-i trecuse moda, și care o acoperea cu o tapițerie de o amploare și strălucire ce revoluționau străzile. Trebuiră să-l mai aștepte și pe domnul Josserand, care își căuta pe sub mobile un buton de manșetă măturat, în ajun, odată cu gunoiul. În sfîrșit, apăru, bolborosind cîteva scuze, tulburat, deși fericit, și coborî primul, strîngînd cu putere brațul Berthei sub al său. În spatele lor, trecură Auguste și doamna Josserand. Veneau apoi ceilalți, ieșind la întîmplare, tulburînd cu murmurul lor liniștea gravă a vestibulului. Théophile pusese stăpînire pe Duveyrier, stînjenindu-i demnitatea cu povestea lui ; și i se văicărea la ureche, îi cerea sfaturi, în timp ce, înaintea lor, Valérie, restabilită, într-o atitudine modestă, primea duioasele încurajări ale doamnei Juzeur, fără a părea că bagă de seamă privirile ucigătoare ale soțului.

— Și cartea ta de rugăciuni ? strigă deodată doamna Josserand disperată.

Erau acum în trăsuri. Angèle fu nevoită să urce pentru a căuta cartea de rugăciuni îmbrăcată în catifea albă. În cele din urmă plecară. Toată casa se afla jos, slujnicele, portarii. Marie Pichon coborîse cu Lilitte, îmbrăcată ca pentru a ieși în oraș ; și la vederea miresei, atît de frumoasă și de bine îmbrăcată, se emoționă pînă la lacrimi. Domnul Gourd făcu remarca importantă că numai cei de la etajul doi nu se clintiseră din casă : afurișiți locatari, care fac întotdeauna altfel decît ceilalți !

La Saint-Roch, marea uşă îşi deschisese amîndouă batantele. Un covor roşu cobora pînă la trotuar. Ploua, dimineaţa de mai era foarte rece.

— Treisprezece trepte, spuse încet doamna Juzeur către Valérie, cînd intrară pe uşă. Nu e semn bun.

Îndată ce cortegiul pătrunse între cele două rînduri de scaune, înaintînd către strana unde lumînările altarului străluceau ca nişte stele, orgile izbucniră, deasupra perechilor, într-un cîntec de bucurie. Era o biserică înstărită, veselă, cu mari ferestre albe, încadrate de borduri galbene şi albastru-deschis, cu temelii de marmură roşie, îmbrăcînd zidurile şi coloanele, cu amvon aurit, susţinut de cei patru evanghelişti, cu capele laterale sclipind de argint lucrat. Cîteva picturi de un roşu-aprins înveseleau bolta. Policandre de cristal spînzurau la capătul unor lungi fire de metal. Cînd trecură peste largile guri ale caloriferului, doamnele primiră în cutele fustelor o răsuflare caldă.

— Eşti sigur că ai verigheta ? îl întrebă domna Josserand pe Auguste, care se aşezase cu Berthe pe fotoliile rînduite în faţa altarului.

El rămase ca împietrit, crezînd că o uitase, apoi o simţi în buzunarul jiletcei. Dealtfel, ea nu-i aşteptă răspunsul. De la intrare, se tot înălţa pe vîrfuri şi cerceta cu de-amănuntul lumea : Trublot şi Gueulin, amîndoi cavaleri de onoare, unchiul Bachelard şi Campardon, martorii miresei, Duveyrier şi doctorul Juillerat, martorii ginerelui, apoi toată mulţimea cunoştinţelor cu care se mîndrea. Dar îl zărise pe Octave, care-i deschidea cu amabilitate o trecere doamnei Hédouin, şi îl trăsese în dosul unui stîlp, unde îi vorbise cu voce scăzută şi repezită. Tînărul

părea să nu înțeleagă, făcea o figură uluită. Pe urmă, se înclină, cu o înfățișare de îndatoritoare supunere.

— Ne-am înțeles, spuse la urechea Valériei doamna Josserand, întorcîndu-se să se așeze pe unul dintre fotoliile destinate familiei, în spatele celor ale lui Auguste și Berthe.

Tot acolo se aflau domnul Josserand, familiile Vabre și Duveyrier. În clipa aceea orgile răsfirau gamele unor mici note limpezi, întrerupte de largi respirații. Lumea se așeza, corul se aduna, cîțiva bărbați rămîneau în naosul lateral. Abatele Mauduit își rezervase bucuria de a binecuvînta căsătoria uneia dintre scumpele sale penitente. Cînd apăru în stiharul alb, el schimbă un surîs prietenesc cu publicul în rîndurile căruia recunoștea toate chipurile. Cîteva voci intonară *Veni Creator*, orgile își reluară cîntarea triumfală, și în clipa aceea Théophile îl descoperi pe Octave, în partea stîngă a corului, în fața capelei Saint-Joseph.

Soră-sa Clotilde încercă să-l oprească.

— Nu pot, bolborosi el, în ruptul capului n-am să-i îngădui.

Și îl sili pe Duveyrier să-l însoțească, pentru a reprezenta familia. Melodia *Veni Creator* continua. Cîteva capete se întoarseră.

Théophile, care pomenise de pălmuire, se simți străbătut de-o asemenea emoție acostîndu-l pe Octave, că, la început, nu fu în stare să scoată nici un cuvînt și, înciudat că era atît de scund, se ridică în vîrful picioarelor.

— Domnule, spuse el în cele din urmă, v-am văzut ieri cu soția mea...

Dar *Veni Creator* se sfîrşi, şi el se înspăimîntă cînd îşi auzi sunetul glasului. Dealtfel, Duveyrier, foarte necăjit de această întîmplare, încerca să-l facă să priceapă cît de prost ales era locul. În faţa altarului, ceremonia începea. După ce le adresase mirilor un îndemn emoţionat, preotul le luase verighetele pentru a le binecuvînta.

— *Benedic, Domine Deus noster, annulum nuptialem hunc, quem nos in tuo nomine benedicimus* [1]...

Atunci, Théophile îndrăzni să repete, destul de încet :

— Domnule, eraţi ieri cu nevasta mea în această biserică.

Octave, încă năucit de recomandările doamnei Josserand, neînţelegînd-o prea bine, povesti totuşi întîmplarea, cu degajare.

— Într-adevăr, am întîlnit-o pe doamna Vabre şi ne-am dus împreună să vedem reparaţiile Calvarului, de care se ocupă prietenul meu Campardon.

— Mărturisiţi, bîigui soţul cuprins din nou de furie, măsturisiţi...

Duveyrier crezu că trebuie să-l bată pe umăr, ca să-l domolească. Un glas pătrunzător de copil din cor, răspundea :

— *Amen.*

— Şi recunoaşteţi desigur această scrisoare, urmă Théophile, întinzîndu-i o hîrtie lui Octave.

— Haide, nu aici ! spuse consilierul complet scandalizat. Îţi pierzi judecata, dragul meu.

---

[1] Binecuvîntează, Doamne Dumnezeul nostru, aceste verighete, pe care noi le binecuvîntăm în numele tău (lat.).

Octave deschise scrisoarea. Emoţia crescuse în preajma lor. Se auzeau şuşoteli, mulţi îşi dădeau coate şi se uitau pe deasupra cărţilor de rugăciuni ; nimeni nu mai acorda vreo atenţie ceremoniei. Singuri mirii rămîneau gravi şi ţepeni înaintea preotului. Apoi, însăşi Berthe întoarse capul şi îl zări pe Théophile pălind în faţa lui Octave ; din clipa aceea ea deveni neatentă, începu să arunce mereu priviri licăritoare spre capela Saint-Joseph.

Între timp, tînărul citea cu glasul stins :

— „Pisica mea, ce fericit am fost ieri ! Pe marţi, la capela Saints-Anges, în confesional."

Preotul, după ce primise din partea ginerelui un „da" de om serios care nu semnează nimic fără să citească, se întoarse către mireasă.

— Făgăduiţi şi juraţi să-i păstraţi credinţă domnului Vabre în toate privinţele, aşa cum o soţie credincioasă îi datorează soţului ei, după porunca lui Dumnezeu ?

Dar Berthe, văzînd scrisoarea şi înflăcărîndu-se la ideea pălmuirilor la care se aştepta, nu mai asculta, ci trăgea cu ochiul printr-un colţ al voalului. Urmă o tăcere stînjenitoare. Pînă la urmă îşi dădu seama că i se aştepta cuvîntul.

— Da, da, răspunse ea grăbită, la întîmplare.

Abatele Mauduit, uimit, urmase direcţia privirilor ei ; şi bănuind că o scenă neobişnuită se petrece într-unul din naosurile laterale, se lăsă furat la rîndul lui de un ciudat amuzament. În răstimp, povestea circulase, toată lumea o cunoştea. Doamnele, palide şi grave, nu-şi mai luau ochii de la Octave. Bărbaţii zîmbeau cu o veselie reţinută. Şi, pe cînd doamna Josserand o liniştea pe

doamna Duveyrier prin ușoare ridicări din umeri, singură Valérie părea să se intereseze de cununie, nevăzînd nimic altceva, în deplina ei înduioșare.

— „Pisica mea, ce fericit am fost ieri...“, citi din nou Octave, prefăcîndu-se profund uluit.

Apoi, după ce înapoie scrisoarea soțului :

— Nu înțeleg, domnule, spuse el. Acest scris nu e al meu... Uitați-vă bine.

Și, scoțînd un carnețel unde își nota cheltuielile ca un băiat grijuliu, i-l arătă lui Théophile.

— Cum ? nu e scrisul dumneavoastră ! bolborosi acesta. Vă bateți joc de mine, acesta trebuie să fie scrisul dumneavoastră.

Preotul urma să facă semnul crucii peste mîna stîngă a Berthei. Cu ochii aiurea, el se înșelă, și-l făcu deasupra mîinii drepte.

— *In nomine Patris, et Filli, et Spiritus Sancti.*

— *Amen*, răspunse copilul din cor, care se asemenea se ridica pe vîrful picioarelor ca să vadă.

În sfîrșit, scandalul era evitat. Duveyrier îi dovedise lui Théophile, buimăcit, că scrisoarea nu putea să fie a domnului Mouret. Asta fu aproape o decepție pentru asistență. Se auziră suspine, se schimbară cuvinte repezite. Și cînd toată lumea, încă zgomotoasă, se reîntoarse către altar, Berthe și Auguste erau cununați, ea fără să fi părut că și-a dat seama, el fără să fi pierdut un singur cuvînt de-al preotului, pătruns de importanța momentului, sîcîit doar de migrena care-i închidea ochiul stîng.

— Dragii copii ! spuse doamna Josserand, absorbită, cu glas tremurător, către domnul Vabre care, de la înce-

putul ceremoniei, se chinuia să numere luminările aprinse, greșea mereu, și relua numărătoarea.

Dar din nou orgile sforăiră în naos, abatele Mauduit apăru îmbrăcat în patrafir, cantorii începură slujba. Era o slujbă însoțită de muzică, de o mare pompă. Unchiul Bachelard făcea înconjurul capelelor, citind inscripțiile latinești ale mormintelor, fără să le înțeleagă ; cel al ducelui de Créquy îl interesa în mod deosebit. Trublot și Gueulin se întîlniseră cu Octave, ca să afle amănunte ; și tustrei, ascunși în dosul amvonului, rînjeau. Cîntecele se umflau dintr-odată, ca vînturile furtunoase, copiii din cor mișcau într-o parte și în alta cădelnițele ; apoi răsună clopoțelul, urmă o pauză în care se auziră gîngăvelile preotului în altar. Dar Théophile nu-și găsea astîmpărul ; nu-l slăbea pe Duveyrier, copleșindu-l cu reflecțiile lui înnebunite, șovăind, neputînd înțelege cum domnul de la întîlnire nu era domnul din scrisoare. Asistența îi supraveghea în continuare fiecare gest ; biserica toată, cu defilările-i de preoți, cu latina, cu muzica și cu tămîia ei, comenta cu pasiune întîmplarea. Cînd abatele Mauduit, după ce rostise *Pater*, coborî să dea o ultimă binecuvîntare soților, scrută dintr-o privire larma ușor de înțeles a credincioșilor, chipurile excitate ale femeilor, rîsetele ascunse ale bărbaților, în lumina vie și veselă a ferestrelor, în bogăția strălucitoare a naosului și a capelelor.

— Nu mărturisiți nimic, îi șopti doamna Josserand Valériei cînd familia se îndrepta către sacristie, după slujbă.

În sacristie, mirii și martorii mai întîi semnară. După aceea trebuiră să-l aștepte pe Campardon, care le dusese pe doamne să vadă cum înainta lucrul la Calvar, în spatele stranei, într-o împrejmuire de scînduri. El sosi, în sfîrșit, își ceru scuze și acoperi registrul cu o semnătură imensă. Pentru a onora cele două familii, abatele Mauduit ţinu să le înmîneze el însuși pana, arătînd cu degetul locul unde trebuiau să semneze; și surîdea cu binevoitoarea lui îngăduință lumească, în mijlocul încăperii grave, ale cărei lambriuri păstrau un statornic miros de tămîie.

— Ei bine, domnișoară, o întrebă Campardon pe Hortense, asta nu vă trezește dorinţa de a face la fel ?

Apoi, își regretă lipsa de tact. Hortense, care era mai în vîrstă decît sora sa, strînsese din buze. Totuși, ea socotea să primească chiar în seara aceea, la bal, un răspuns decisiv din partea lui Verdier, pe care îl presa să aleagă între ea și individa lui. Așa că-i răspunse cu asprime în glas :

— Am destulă vreme... Cînd o să vreau.

Și-i întoarse spatele arhitectului, dădu peste fratele său Léon, care venea singur, întîrziind, ca de obicei.

— Ești foarte drăguţ, tata și mama sînt mulţumiţi !... Nu puteai să fii de faţă cînd se mărită una dintre surorile tale !... Noi te așteptam măcar împreună cu doamna Dambreville.

— Doamna Dambreville face ce-i place, spuse sec tînărul, iar în ceea ce mă privește, eu fac ce pot.

Relațiile dintre ei se răciseră. Léon găsea că îl păstra prea mult pentru ea însăși, era obosit de o legătură căreia

îi acceptase neplăcerile cu singura speranță a vreunei căsătorii avantajoase ; și de cincisprezece zile o soma să-și țină făgăduielile. Doamna Dambreville, cu inima turbată de iubire, chiar se plînsese doamnei Josserand de ceea ce numea toanele fiului ei. Și aceasta din urmă vru să-l dojenească, reproșîndu-i că este lipsit de afecțiune și de grijă față de familie, pentru că nu fusese prezent la cele mai solemne ceremonii. Dar, cu vocea lui arogantă de tînăr democrat, el îi spuse motivele : o chestiune neprevăzută la deputatul al cărui secretar era, pregătirea unei conferințe, tot soiul de treburi și de alergături de cea mai mare importanță.

— Atît de repede se încheie totuși o căsătorie ! spuse doamna Dambreville, fără să se gîndească la fraza ce o rostește, implorîndu-l cu privirea ca să-l înduioșeze.

— Nu totdeauna ! răspunse el cu asprime.

Și se duse s-o îmbrățișeze pe Berthe, apoi să-i strîngă mîna noului său cumnat, pe cînd doamna Dambreville pălea, torturată, ridicîndu-se în toaleta ei de culoarea frunzelor veștede și surîzînd vag celor ce intrau.

Avea loc defilarea prietenilor, a simplelor cunoștințe, a tuturor invitaților înghesuiți în biserică, defilare a cărei coadă traversa acum sacristia. Mirii, în picioare, împărțeau fără încetare strîngeri de mînă, cu aceeași înfățișare încîntată și stînjenită. Familiile Josserand și Duveyrier nu făceau față tuturor prezentărilor. O clipă se priviră cu uimire, căci Bachelard adusese cîțiva oameni pe care nu-i cunoștea nimeni și care vorbeau foarte tare. Încetul cu încetul se produse o înghesuială, o strivire, brațe se întindeau pe deasupra capetelor, tinere fete erau

strînse între domni cu pîntece mari, lăsîndu-şi cîte un capăt din poalele fustelor pe picioarele acestor părinţi, fraţi, unchi care musteau încă de vicii, îmburgheziţi într-un cartier liniştit. Ţinîndu-se deoparte, Gueulin şi Trublot povesteau în faţa lui Octave că, în ajun, Clarisse era cît pe-aci să fie surprinsă de Duveyrier şi se resemnase să-l copleşească cu bunăvoinţa ei, ca să închidă ochii.

— Iată ! şopti Gueulin ; o sărută pe mireasă, trebuie să aibă gust bun.

Pînă la urmă, lumea se scurse. Nu mai rămaseră decît familia şi intimii. Ghinionul lui Théophile continuase să circule printre strîngerile de mînă şi complimente ; ba nici nu se vorbea despre altceva, sub frazele obişnuite, schimbate de circumstanţă. Doamna Hédouin, aflînd aventura, se uita la Valérie cu uluirea unei femei pentru care cinstea însemna însăşi sănătatea. Fără îndoială că abatele Mauduit primise, la rîndul lui, cîteva destăinuiri, deoarece curiozitatea lui părea satisfăcută, şi se arăta mai insinuant ca de obicei cu nimicniciile ascunse ale turmei sale. Încă o rană vie, sîngerînd dintr-odată, şi asupra căreia trebuia să arunce mantia religiei ! Şi ţinu să discute o clipă cu Théophile, îi vorbi cu discreţie de iertarea jignirilor, despre intenţiile nepătrunse ale lui Dumnezeu, dîndu-şi înainte de orice osteneala să înăbuşe scandalul, învăluind asistenţa într-un gest de milă şi deznădejde, ca pentru a ascunde ocările cerului însuşi.

— E om bun părintele, el nu ştie despre ce-i vorba ! murmură Théophile, căruia această predică îi ameţea capul.

Valérie, păstrînd-o pe doamna Juzeur în preajma ei, ca să-i ridice moralul, ascultă cu emoție cuvintele împăciuitoare pe care abatele Mauduit crezu în egală măsură că trebuie să i le adreseze. Apoi, în clipa cînd lumea ieşea, în sfîrşit, din biserică, ea se opri în fața celor doi tați, pentru a-i îngădui Berthei să păşească la brațul soțului ei.

— Trebuie să fiți mulțumit, îi spuse ea domnului Josserand, vrînd să-şi arate libertatea de spirit. Vă felicit.

— Da, da, declară domnul Vabre cu glasul lui cleios, a scăpat de-o mare răspundere.

Şi, pe cînd Trublot şi Gueulin se împărțeau pentru a instala toate doamnele în trăsuri, doamna Josserand, al cărei şal stînjenea circulația, se încăpățîna să rămînă ultima pe trotuar, ca să-şi etaleze în public triumful său de mamă.

Seara, ospățul care avu loc la restaurantul Louvre, fu şi el stricat de accidentul atît de neplăcut al lui Théophile. Era ca o obsesie, se vorbise despre el toată după-amiaza, în trăsuri, cînd se duseseră la Bois de Boulogne ; şi doamnele conchideau întruna pe ideea că soțul ar fi trebuit să aştepte ziua următoare pentru a găsi scrisoarea. Dealtfel, la masă nu erau decît prietenii cei mai apropiați ai celor două familii. Singurul moment vesel fu un toast al unchiului Bachelard, pe care familia Josserand, deşi era terorizată de spaimă, nu putuse să nu-l invite. Beat criță încă de la friptură, el îşi ridica paharul şi se angaja într-o frază : „Sînt fericit de bucuria pe care-o încerc", repetînd-o întruna, dar fără a o duce la

bun sfîrşit. Toată lumea se sili să rîdă cu bunăvoinţă. Auguste şi Berthe, zdrobiţi de pe acuma de oboseală, se priveau din cînd în cînd, miraţi că se văd unul în faţa celuilalt ; şi, cînd îşi aduceau aminte, îşi comtemplau farfuriile cu sfială.

Aproape două sute de invitaţii fuseseră trimise pentru bal. Pe la ora nouă şi jumătate lumea începu să sosească. Trei candelabre luminau marele salon roşu, unde se lăsase numai un şir de scaune de-a lungul pereţilor, rezervîndu-se, la unul dintre capete, în faţa şemineului, locul micii orchestre ; în plus, fusese aranjat un bufet în fundul unei săli vecine, iar cele două familii îşi reţinuseră o cameră unde puteau să se retragă.

Tocmai cînd doamna Duveyrier şi doamna Josserand îi primeau pe cei dintîi invitaţi, bietul Théophile, cu toate că purtarea îi era supravegheată, săvîrşi o grosolănie regretabilă. Campardon o ruga pe Valérie să-i acorde primul vals. Ea rîdea, şi soţul văzu în asta o provocare.

— Rîzi, rîzi, bolborosi el. Spune-mi, de la cine e scrisoarea ?... E totuşi de la cineva, nu ?

El încercase toată după-amiaza să iasă din încurcătura în care îl aruncaseră răspunsurile lui Octave. Acum se încăpăţîna asupra acestei idei : dacă nu era domnul Mouret, atunci era un altul ? şi cerea un nume. Cum Valérie se îndepărtă fără a-i răspunde, el o apucă de braţ, i-l răsuci, plin de răutate, cu o furie de copil scos din minţi, repetînd :

— Ţi-l rup... Spune-mi, de la cine e scrisoarea ?

Înspăimîntată, înăbuşindu-şi un strigăt de durere, tînăra femeie se făcuse albă ca varul. Campardon o simţi

cum se sprijină de umărul său, în prada uneia dintre acele crize de nervi ce o scuturau cîte două ceasuri. Abia avu timp s-o conducă în încăperea rezervată celor două familii, unde o ajută să se întindă pe o canapea. Cîteva doamne o urmaseră, doamna Juzeur, doamna Dambreville, care îi desfăcură şireturile corsetului, în timp ce el se retrase cu discreţie.

Totuşi, în salon, trei sau patru persoane, dacă nu mai multe, observaseră această scurtă scenă de violenţă. Doamna Duveyrier şi doamna Josserand continuau să primească invitaţii, al căror val umplea încetul cu încetul uriaşa încăpere cu toalete strălucitoare şi costume negre. Se auzea un susur de cuvinte binevoitoare, feţe surîdeau neîncetat împrejurul miresei : chipuri greoaie de taţi şi de mame, profiluri uscăţive de fetiţe, capete fine şi compătimitoare de tinere femei. În fund, un violonist îşi acorda cea mai subţire coardă, care scotea uşoare scîncete.

— Domnule, vă cer iertare, spuse Théophile ieşind în calea lui Octave, căruia-i întîlnise privirile pe cînd îi răsucea braţul soţiei sale. Oricine în locul meu v-ar fi bănuit, nu-i aşa ?... Şi ţin să vă strîng mîna, ca să vă dovedesc că mi-am recunoscut greşeala.

Îi strînse mîna, îl trase într-un colţ, chinuit de nevoia de a-şi descărca sufletul, de a găsi un om de încredere căruia să-i spună tot ce are pe inimă.

— Ah, domnule, dacă v-aş povesti...

Şi îi vorbi multă vreme despre nevastă-sa. Ca fată era plăpîndă, se spunea în glumă că măritişul o va în-

trema. Nu avea destul aer în dugheana părinților, unde timp de trei luni de zile el o văzuse seară de seară, foarte drăguță, ascultătoare, avînd o fire tristă, dar fermecătoare.

— Ei bine, domnule, măritișul n-a întremat-o nici pe departe... În numai cîteva săptămîni devenise groaznică, nu mai era chip să ne înțelegem. Certuri din nimica toată. Schimbări de dispoziție la fiecare minut, rîdea, plîngea, fără să știu de ce. Și păreri absurde, idei care te înmărmureau, o veșnică și arzătoare dorință de a scoate lumea din sărite... În sfîrșit, domnule, căminul meu a devenit un infern.

— E foarte curios, murmură Octave, simțind nevoia să spună și el ceva.

Atunci, soțul, alb ca varul la față și înălțîndu-se pe scurtele lui picioare, pentru a-și domina ridicolul, reveni la ceea ce numea urîta purtare a acestei nenorocite. O bănuise în două rînduri ; dar era prea cinstit, o asemenea idee nu putea să-i intre în cap. De data aceasta, însă, trebuia să se plece în fața evidenței. Peste putință să se mai îndoiască, nu-i așa ? Și, cu degetele tremurătoare, își pipăi buzunarul jiletcei unde se afla scrisoarea.

— Și dacă ar fi făcut asta pentru bani, aș mai înțelege, adăugă el. Dar nu i se dă nimic, sînt sigur, o știu... Atunci, spuneți-mi, ce fel de pasiune poate face pentru cineva ? Eu mă port nespus de frumos, are tot ce-i trebuie în casă, nu înțeleg... Dacă dumneavoastră înțelegeți, domnule, spuneți-mi, vă rog.

— E foarte curios, foarte curios, repetă Octave, stînjenit de toate aceste destăinuiri și căutînd să scape de el.

Dar soțul nu-l mai lăsa, înfierbîntat, chinuit de nevoia certitudinii. În clipa aceea, doamna Juzeur reapăru, se duse să-i spună un cuvînt la ureche doamnei Josserand, care saluta cu o reverență intrarea unui vestit bijutier de la Palais-Royal; și aceasta, răsucindu-se pe călcîie, se grăbi s-o urmeze.

— Cred că soția dumneavoastră are o criză violentă, îi atrase Octave atenția lui Théophile.

— Lăsați-o-n pace! răspunse acesta din urmă furios, disperat că nu este el însuși bolnav pentru a i se purta la fel de grijă; e grozav de mulțumită că are o criză! Așa adună mereu lumea în preajmă... Eu nu mă simt deloc mai bine decît ea, și n-am înșelat-o niciodată!

Doamna Josserand nu se mai întorcea. Printre cei mai apropiați circula zvonul că Valérie se zbătea în niște spasme înspăimîntătoare. Ar fi fost nevoie de cîțiva bărbați ca s-o țină; dar, cum trebuiseră s-o dezbrace pe jumătate, refuzară serviciile lui Trublot și ale lui Gueulin. În acest timp, orchestra începu să cînte un cadril, Berthe deschise balul cu Duveyrier, care dansa în veșminte de magistrat, pe cînd Auguste, neputînd s-o găsească pe doamna Josserand, le forma vizaviul cu Hortense. Mirilor li se ascundea criza Valériei, pentru a-i feri de emoții periculoase. Balul se însuflețea, rîsetele răsunau în strălucitoarea lumină a candelabrelor. O polcă, a cărei cadență săltăreață era sporită de viori, împingea cuplurile de jur împrejurul salonului, desfășurînd o imensă coadă de trene lungi.

— Doctorul Juillerat, unde este doctorul Juillerat? întrebă doamna Josserand reapărînd ca o furtună.

Doctorul fusese invitat, dar nimeni nu-l zărise încă. Atunci ea nu-şi mai stăpîni surda mînie pe care-o tot aduna de dimineaţă. Îşi dădu drumul la gură în faţa lui Octave şi a lui Campardon fără să-şi mai măsoare vorbele.

— Încep să mă satur... Nu-i deloc amuzantă pentru fiică-mea povestea asta cu încornorarea care nu se mai termină odată !

O căută pe Hortense, o zări pînă la urmă vorbind cu un domn, căruia-i vedea numai spatele, dar pe care îl recunoscu după umerii lui largi. Era Verdier. Asta îi mări proasta dispoziţie. Îşi chemă cu asprime fiica, şi îi spuse, coborînd vocea, că ar face mai bine dacă ar sta la dispoziţia mamei sale într-o asemenea zi. Hortense nu primi dojana. Era triumfătoare, Verdier venise să fixeze căsătoria lor, peste două luni, în iunie.

— Lasă-mă-n pace ! spuse mama.

— Te asigur, mamă... Nu doarme acasă de trei ori pe săptămînă, ca s-o obişnuiască pe cealaltă, şi peste cincisprezece zile nu se va mai întoarce deloc. Atunci, se va sfîrşi, va fi al meu.

— Lasă-mă-n pace ! M-am săturat pînă peste cap de romanul vostru !... Ai să-mi faci plăcerea să-l aştepţi la uşă pe doctorul Juillerat şi să mi-l trimiţi de îndată ce soseşte... Şi, mai ales — nici un cuvînt surorii tale !

Se întoarse în camera vecină, lăsînd-o pe Hortense să murmure că, slavă Domnului ! ea nu cerea încuviinţarea nimănui, şi că pe mulţi o să-i ducă ea de nas, cînd avea să fie văzută într-o bună zi măritîndu-se mai bine

decît altele. Totuși, se duse să pîndească sosirea doctorului.

Acum, orchestra cînta un vals. Berthe dansa cu un mic verișor de-al soțului ei, pentru a isprăvi cu lista membrilor de familie. Doamna Duveyrier nu-l putuse refuza pe unchiul Bachelard, care o agasa suflîndu-i în față. Căldura creștea, bufetul se înțesa de domni care își ștergeau fruntea de sudoare. Cîteva fetițe țopăiau într-un colț ; pe cînd mamele, visătoare, stînd deoparte, se gîndeau la căsătoriile veșnic nereușite ale fiicelor lor. Cel mai mult felicitați erau cei doi tați, domnul Vabre și domnul Josserand, care nu se mai despărțeau, deși nu schimbau nici un cuvînt. Toată lumea părea să se distreze, manifestîndu-se zgomotos în fața lor despre veselia balului. Era, după expresia lui Campardon, o veselie de bun-gust.

Dar arhitectul, dintr-o efuziune galantă, se neliniștea de starea Valériei, fără să piardă însă nici un dans. Îi veni ideea să o trimită pe fiica sa Angèle să afle noutăți în numele său. Micuța, cu toți cei patrusprezece ani ai ei, de dimineață ardea de curiozitate să știe ce s-a întîmplat cu doamna despre care se vorbea atîta, și fu încîntată să poată pătrunde în salonul vecin. Dar cum ea nu se mai întorcea, arhitectul își permise să între-deschidă ușa și să vîre capul înăuntru. Își zări fiica stînd în picioare, dinaintea canapelei, întru totul absorbită de priveliștea Valériei, al cărei gît umflat, scuturat de spasme, țîșnise din corsajul descopciat. Se auziră proteste, i se strigă să nu intre ; și el se retrase, jurîndu-se că dorea numai să afle cum se simte.

— Nu se poate, nu se poate! spuse el melancolic către cei ce se găseau în preajma uşii. Patru persoane o ţin... Trebuie să fii o femeie bine clădită ca să te zbaţi aşa, fără să te desfaci în bucăţi!

Acolo se alcătuise un grup. Erau comentate în şoaptă cele mai mici faze ale crizei. Unele dintre doamne, prevenite, se apropiau cu un aer înduioşat, între două cadriluri, pătrundeau în salonaş, apoi dădeau amănunte bărbaţilor şi se întorceau la dans. Era un colţişor al tainelor, al vorbelor spuse la ureche, al privirilor schimbate în mijlocul vacarmului care creştea. Iar Théophile, singur, părăsit, se plimba prin faţa uşii, bolnav de ideea lui fixă că-şi băteau joc de el şi că nu trebuia să permită una ca asta.

Dar doctorul Juillerat străbătu în grabă sala de bal, însoţit de Hortense, care îi dădea explicaţii. Doamna Duveyrier îi urma. Cîteva persoane se mirau, zgomotele se risipeau. Abia dispăruse doctorul, că doamna Josserand ieşi din încăpere împreună cu doamna Dambreville. Furia ei creştea; voia să deşerte două garafe de apă în capul Valériei; niciodată nu văzuse o femeie într-un asemenea hal de nervi. În clipa aceea se hotărîse să facă înconjurul balului, pentru a curma indiscreţiile prin prezenţa sa. Numai că ea mărşăluia cu un pas atît de înspăimîntător, împărţea nişte surîsuri atît de înţepătoare, încît toată lumea, în spatele ei, începu să şuşotească tainic.

Doamna Dambreville n-o părăsea. Încă de dimineaţă, ea îi vorbea despre Léon, cu uşoare văicăreli, străduin-

du-se să o determine să intervină pe lîngă fiul ei, pentru a cîrpi iar legătura lor. I-l arătă conducînd la locul ei o fată vlăguită, pe lîngă care părea să se arate foarte insistent.

— Ne părăsește, spuse ea cu un rîs anemic, în care tremurau lacrimi abia reținute. Dojeniți-l, măcar să nu ne mai privească.

— Léon ! chemă doamna Josserand.

Cînd el se apropie, maică-sa adăugă cu brutalitate, nefiind dispusă deloc să învăluiască lucrurile :

— De ce te-ai certat cu doamna ?... Ea nu-ți poartă nici o pică. Explicați-vă ! Nu realizezi nimic, comportîndu-te atît de urît.

Și-i lăsă pe unul în fața celuilalt, zăpăciți. Doamna Dambreville îl luă pe Léon de braț și amîndoi se duseră să stea de vorbă lîngă pervazul unei ferestre ; apoi, părăsiră balul împreună, ca doi îndrăgostiți. Ea îi jurase că-l va căsători la toamnă.

Între timp, doamna Josserand, care continua să împartă surîsuri în stînga și în dreapta, încercă o puternică emoție cînd se află în fața Berthei, respirînd greu de cît dansase, roșie toată în rochia ei albă, cam boțită. O cuprinse în brațe, și, gata să leșine din pricina unei vagi asociații de idei, amintindu-și fără doar și poate de cealaltă, al cărei obraz se schimonosea îngrozitor :

— Sărmana mea dragă, sărmana mea dragă ! murmură ea, sărutînd-o zgomotos de două ori.

Atunci, Berthe, liniștită, întrebă :

— Cum se simte ?

Dintr-odată, doamna Josserand redeveni foarte acră. Cum, Berthe ştia ! Nici vorbă, ştia, toată lumea ştia ! Singur bărbatul său, pe care îl arătă conducînd la bufet o doamnă bătrînă, habar n-avea încă de toată povestea. Chiar ea însărcină pe cineva să-l pună la curent, căci îi dădea un aer prostesc faptul de a fi mereu aşa, în urma celorlalţi, nebănuind niciodată nimic.

— Şi eu care mă spetesc vrînd să ascund catastrofa lor ! spuse doamna Josserand exasperată. Ei bine, n-am să mă mai sfiesc, trebuie să se isprăvească odată cu povestea asta ! Nu voi mai îngădui să-şi bată joc de tine.

Într-adevăr, toată lumea ştia. Atîta doar că, pentru a nu întrista balul, nu se vorbea cîtuşi de puţin. Orchestra acoperise primele înduioşări ; apoi, la ora aceea se împărţeau zîmbete, în îmbrăţişările mai libere ale perechilor. Era foarte cald, noaptea înainta. Servitorii aduceau băuturi răcoritoare. Pe o canapea, două fetiţe, doborîte de oboseală, adormiseră una în braţele celeilalte, obraz lîngă obraz. Aproape de orchestră, în hîrîitul unui contrabas, domnul Vabre se hotărîse să stea de vorbă cu domnul Josserand despre marea sa lucrare, în legătură cu o îndoială a sa, care, de cincisprezece zile, îl făcea să zăbovească asupra operelor autentice a doi pictori cu acelaşi nume ; în timp ce, nu departe de ei, Duveyrier, în mijlocul unui grup, îl condamna cu vehemenţă pe împărat pentru că autorizase, la Comedia Franceză, o piesă care ataca societatea. Dar, cînd reîncepu un vals sau o polcă, oamenii trebuiră să elibereze locul, perechile dezlănţuiră dansul, fustele începură să şteargă

parchetul, ridicînd în căldura lumînărilor colbul fin și mireasma de mosc a toaletelor.

— Se simte mai bine, dădu fuga să spună Campardon, după ce aruncase iar o privire în cameră. Se poate intra.

Cîțiva prieteni îndrăzniră. Valérie era tot întinsă ; dar criza se potolea ; și, din decență, i se acoperise gîtul cu un șervet găsit pe o consolă. Lîngă fereastră, doamna Juzeur și doamna Duveyrier îl ascultau pe doctorul Juillerat, care le explica încet că accesele cedează uneori la comprese cu apă caldă aplicate în jurul gîtului. Dar bolnava, zărindu-l pe Octave intrînd cu Campardon, îl chemă cu un semn și îi adresă mai întîi cîteva cuvinte incoerente, într-o ultimă halucinație. El fu nevoit să se așeze alături de ea, chiar la porunca medicului, doritor înainte de orice să n-o supere ; și-i ascultă astfel destăinuirile, el care, în aceeași seară, le ascultase și pe ale soțului. Tremura de spaimă, îl lua drept amantul ei și îl implora s-o ascundă. Apoi, îl recunoscu și izbucni în lacrimi, mulțumindu-i pentru minciuna lui de azi-dimineață, din timpul slujbei. Octave se gîndea la această nouă criză, de pe urma căreia ar fi vrut să tragă foloase, cu lacoma dorință a unui școlar. Acum era prietenul ei, ea avea să-i spună tot, și ar fi poate cel mai bine.

În clipa aceea, Théophile, care dădea mereu tîrcoale prin fața ușii, vru să intre. Înăuntru se aflau și alți bărbați, putea să fie și el printre ei. Dar acest lucru pricinui o adevărată panică. Auzindu-i glasul, Valérie fu cuprinsă iar de un tremur, toți crezură că se va declanșa

o altă criză. El, implorînd, luptînd cu doamnele, ale căror brațe îl respingeau, repeta cu îndărătnicie :

— Nu-i cer decît numele... Să-mi spună numele.

Atunci, doamna Josserand, care tocmai sosea, izbucni. Îl tîrî pe Théophile în salonul cel mic, pentru a înăbuși scandalul. Și-i spuse furioasă.

— Ah, drăcia dracului ! aveți de gînd să ne lăsați în pace ? De azi-dimineață ne ucideți cu prostiile dumneavoastră... Sînteți lipsit de tact, domnule, da, sînteți cu totul lipsit de tact ! Nu se tot bate apa-n piuă cu asemenea lucruri într-o zi de nuntă !

— Îngăduiți-mi, doamnă bolborosi el, astea-s treburile mele, asta nu vă privește pe dumneavoastră !

— Cum, asta nu mă privește ? Dar acum fac și eu parte din familia dumneavoastră, domnule, credeți că povestea dumneavoastră mă amuză, gîndindu-mă la fiica mea ? Ah, frumoasă nuntă i-ați mai făcut ! Nici o vorbă mai mult, domnule, n-aveți pic de tact !

El era îngrozit, se uita de jur împrejur, căutînd un ajutor. Dar, prin răceala lor, toate doamnele dovedeau că-l judecau cu egală severitate. Acesta era cuvîntul, nu avea tact ; pentru că sînt împrejurări cînd trebuie să ai putere să-ți înfrînezi pasiunile. Pînă și sora sa stătea îmbufnată. Și cum el încă protesta, ridică împotrivă-i o revoltă generală. Nu, nu, nu avea nimic de răspuns, nu trebuie să te porți astfel.

Strigătul acesta îi închise gura. Era atît de năuc, atît de nenorocit, cu membrele lui slăbănoage și cu chipul lui de călugăriță ratată, că doamnele scoaseră ușoare suspine. Cînd îți lipsește ceea ce trebuie pentru a face o fe-

meie fericită, să nu te însori. Hortense îl măsura cu o privire plină de dispreț ; mica Angèle, care fusese uitată, îi dădea ocol, cu mutra ei vicleană, de parcă ar fi căutat ceva ; și el dădu înapoi încurcat, începu să roșească, văzîndu-le pe toate atît de mari, atît de voinice, împresurîndu-l cu șoldurile lor puternice. Dar ele voiau să pună capăt întregii chestiuni. Valérie începuse să plîngă cu sughițuri, în timp ce doctorul Juillerat îi tampona din nou tîmplele. Atunci, ele se înțeleseră dintr-o singură privire, un spirit comun de apărare le apropia. Căutau, își dădeau toată silința să explice soțului scrisoarea.

— Zău ! murmură Trublot, apropiindu-se de Octave, nu mai e nici o primejdie : se zice că scrisoarea este a slujnicei.

Doamna Josserand îl auzi. Ea se întoarse, îl privi cu toată admirația. Apoi, revenind lîngă Théophile :

— Credeți că o femeie nevinovată se înjosește pînă la a da explicații, atunci cînd este acuzată cu brutalitatea dumneavoastră ? Dar eu, una, pot să vorbesc... Scrisoarea a fost pierdută de Françoise, slujnica aceea pe care soția dumneavoastră a alungat-o din pricina urîtelor ei purtări... Poftim, sînteți mulțumit ? Nu vă este rușine să dați ochi cu dînsa ?

La început, soțul ridică din umeri. Dar toate doamnele rămîneau serioase, răspundeau la obiecțiile lui cu o mare putere de logică. Fu zdruncinat cînd doamna Duveyrier, pentru a-l da gata, strigă la el, spunîndu-i că purtarea lui devenea oribilă și că-l reneagă. Atunci, învins, simțind nevoia de a fi îmbrățișat, se aruncă de gîtul

Valériei, cerîndu-i iertare. Avu loc o scenă emoționantă. Însăși doamna Josserand se arătă mișcată.

— Întotdeauna e de preferat să se ajungă la o înțelegere, spuse ea răsuflînd ușurată. Pînă la urmă, ziua nu se va încheia deloc rău.

Cînd Valérie fu din nou îmbrăcată și se arătă la bal, de braț cu Théophile, păru că izbucnește o veselie fără de margini. Era aproape ora trei, lumea începea să plece ; dar orchestra execută cadrilurile cu o ultimă încordare. Bărbații surîdeau în spatele căsniciei împăcate. Un cuvînt medical al lui Campardon în legătură cu sărmanul Théophile o înveseli peste măsură pe doamna Juzeur. Fetele se înghesuiau, privind-o cu insistență pe Valérie ; pentru ca, apoi, să ia niște figuri nătînge, sub privirile scandalizate ale mamelor. Totuși, Berthe, care, în sfîrșit, dansa și cu soțul ei, fu nevoită să-i spună un cuvînt șoptit ; căci Auguste, informat de toată povestea, întoarse capul ; și, fără a pierde măsura, îl privi pe fratele său Théophile cu uimirea și cu superioritatea omului căruia astfel de lucruri nu i se pot întîmpla. Urmă un galop final, societatea se destinse în căldura înăbușitoare, în lumina roșiatică a lumînărilor ale căror flăcări tremurătoare făceau să sclipească sfeșnicele.

— Sînteți în relații amicale cu ea ? întrebă doamna Hédouin, întorcîndu-se la brațul lui Octave, căruia îi acceptase o invitație.

Tînărul avu impresia că simte o ușoară înfiorare în trupul ei atît de drept și de liniștit.

— Nicidecum, spuse el. M-au vîrît ei în treaba asta, sînt foarte plictisit de toată întîmplarea... Nenorocitul, a înghițit tot.

— E cît se poate de rău, declară doamna Hédouin cu vocea ei gravă.

Fără îndoială, Octave se înșelase. Cînd își desfăcu brațul, doamna Hédouin nu răsufla deloc agitat, avea ochii senini, pieptănătura corectă. Dar un scandal tulbură sfîrșitul balului. Unchiului Bachelard, care se făcuse praf la bufet, îi veni o idee năstrușnică. Deodată fu văzut dansînd în fața lui Gueulin cu o totală indecență. Cîteva șervete vîrîte sub haina sa încheiată cu nasturi îi făceau un piept de doică ; două portocale mari așezate peste șervete, ieșind din revere, își arătau rotunzimea, de un roșu sîngeriu ca pielea jupuită. De data aceasta, toată lumea protestă : poți să te scalzi în bani, sînt însă limite pe care un om cuviincios nu trebuie să le depășească niciodată, mai cu seamă în fața celor tineri. Domnul Josserand, zdrobit de rușine și disperat, grăbi plecarea cumnatului său. Duveyrier manifesta cel mai profund dezgust.

La ora patru, mirii se întoarseră în strada Choiseul. Îi aduceau pe Théophile și pe Valérie în trăsura lor. Pe cînd urcau la etajul doi, unde li se pregătise un apartament, îl întîlniră pe Octave, care, de asemenea, se ducea și el la culcare. Din politețe, tînărul vru să se dea la o parte, dar Berthe făcu aceeași mișcare, și se ciocniră.

— Oh, iertați-mă, domnișoară ! spuse el.

Cuvîntul „domnișoară“ îi amuză. Ea îl privi, și Octave își aduse aminte de cea dintîi privire schimbată tot pe această scară, o privire veselă și îndrăzneață, al cărei

farmec binevoitor îl regăsea acum. Se înțeleseră poate, căci Berthe se înroși, în timp ce el urcă singur spre camera lui, în liniștea încremenită a etajelor de sus.

Auguste, cu ochiul stîng închis, înnebunit de migrena pe care de dimineață o tot plimba, ajunsese dinainte în apartamentul unde sosea și familia. Atunci, în clipa cînd o părăsea pe Berthe, Valérie se lăsă în voia unei bruște emoții și, strîngînd-o în brațe, mototolindu-i complet rochia albă, o sărută și-i șopti :

— Ah, draga mea, îți doresc mai mult noroc decît am avut eu !

IX

Peste două zile, pe la ora şapte, cînd Octave sosea la familia Campardon ca să cineze, o găsi pe Rose singură, îmbrăcată într-un capot de mătase alb-gălbui, garnisit cu dantelă albă.

— Aşteptaţi pe cineva ? întrebă el.

— O, nu, răspunse ea puţin stînjenită. Ne vom aşeza la masă, îndată ce va sosi Achille.

Arhitectul îşi întrerupea lucrul, nu ajungea niciodată la ora mesei, venea foarte aprins, tulburat, blestemînd afacerile. Apoi, o ştergea în fiecare seară, epuiza pretextele, vorbind de întîlniri în cafenele, născocind reuniuni îndepărtate. Deseori, Octave îi ţinea de urît Rosei pînă la orele unsprezece, înţelegînd că soţul îl păstra în pensiune ca să se ocupe de nevastă-sa ; şi ea se plîngea cu delicateţe, îşi spunea temerile : Dumnezeule, îi lăsa toată libertatea lui Achille, numai că era atît de neliniştită cînd el se întorcea acasă după miezul nopţii !

— Nu ţi se pare cam trist de la o vreme ? întrebă ea cu o voce în mod tandru speriată.

Tînărul nu băgase de seamă.

— Îmi pare poate cam preocupat... Lucrările de la Saint-Roch îi dau multă bătaie de cap.

Ea clătină din cap, fără să insiste mai mult. Apoi se arătă foarte prietenoasă cu Octave, îl întrebă, ca de-obicei, cum își petrecuse ziua, cu o afecţiune de mamă sau de soră. După aproape nouă luni de cînd lua masa la ei, îl trata ca pe un copil de-al casei.

În sfîrşit, arhitectul apăru.

— Bună seara, pisicuţa mea, bună seara păpuşica mea, spuse el sărutînd-o cu aerul drăgăstos al unui soţ bun. Încă un imbecil, care m-a reţinut un ceas întreg pe trotuar !

Octave se trăsese deoparte şi-i auzi schimbînd cîteva cuvinte în şoaptă.

— Vine şi ea ?

— Nu, la ce bun ? şi mai ales nu te frămînta.

— Mi-ai jurat că are să vină.

— Ei bine, da, are să vină. Eşti mulţumită ? Numai pentru tine am făcut-o.

Se aşezară la masă. Tot timpul se vorbi despre limba engleză, pe care mica Angéle începuse s-o înveţe de cincisprezece zile. Campardon susţinuse dintr-odată necesitatea cunoaşterii limbii engleze pentru o domnişoară ; şi pentru că Lisa ieşea din serviciul unei actriţe reîntoarse de la Londra, la fiecare masă discutau despre denumirile felurilor de mîncare aduse de ea. În seara aceasta, după

îndelungate și inutile încercări de a pronunța cuvîntul *rumsteack*, trebui să ia îndărăt friptura, uitată pe foc de Victoire, și tare ca talpa de cizmă.

Ajunseseră la desert, cînd sunetul clopoțelului o făcu pe doamna Campardon să tresară.

— E verișoara doamnei, se întoarse să spună Lisa cu tonul ofensat al unei slujnice pe care neglijaseră s-o pună la curent cu un secret de familie.

Și, într-adevăr, intră Gasparine. Era îmbrăcată într-o rochie de lînă neagră, foarte simplă, cu fața uscățivă și cu aerul ei nefericit de vînzătoare de magazin. Rose, înfășurată cu gingășie în capotul de mătase albgălbuie, durdulie și fragedă, se ridică atît de emoționată, că i se iviră lacrimi la colțurile pleoapelor.

— Ah, draga mea, susură ea, ești nespus de drăguță... Uităm tot, nu-i așa ?

O cuprinse în brațe și o sărută zgomotos de două ori. Octave, din discreție, vru să plece. Dar ceilalți se supărară : putea să rămînă, făcea parte din familie. Atunci, el se desfătă privind scena. Campardon, foarte încurcat la început, întorcea ochii de la cele două femei, suflînd greu, căutînd o țigară ; pe cînd Lisa, care luă fața de masă aproape smulgînd-o, schimba priviri cu Angèle uluită.

— E verișoara ta, spuse în cele din urmă arhitectul către fiica sa. Ne-ai auzit vorbind despre ea... Îmbrățișeaz-o !

Fata o îmbrățișă, cu mutra ei posacă, neliniștită de privirea de institutoare cu care Gasparine o măsură, după

ce îi pusese unele întrebări în legătură cu vîrsta şi cu educaţia ei. Apoi, cînd trecură în salon, fata preferă s-o urmeze pe Lisa, care închise cu violenţă uşa, spunînd fără nici o teamă de a fi auzită :

— Ei bine, are să fie vesel aici !

În salon, Campardon, mereu agitat, începu să se apere.

— Pe cuvînt de onoare ! ideea asta nu-mi aparţine... Rose este aceea care a vrut să se împace. În fiecare dimineaţă, iată, sînt acum peste opt zile, îmi tot repeta : „Du-te şi caut-o"... Şi-atunci, n-am avut încotro, am pornit să te caut.

Şi, ca şi cum ar fi simţit nevoia să-l convingă pe Octave, îl duse la fereastră.

— Ei ? Femeile sînt femei... Pe mine toată treaba asta mă plictisea, pentru că mă tem de încurcături. Una la dreapta, alta la stînga, nu era posibilă o ciocnire... Dar am fost nevoit să cedez, Rose mă asigură că o să fim cu toţii mai mulţumiţi. În sfîrşit, vom încerca. De acum încolo, stă în puterea lor să-mi orînduiască viaţa.

Între timp, Rose şi Gasparine se aşezaseră una lîngă alta pe canapea. Vorbeau despre trecut, de zilele trăite la Plassans, la bunul moş Domergue. Pe atunci, Rose avea o culoare plumburie, membre slăbănoage de fetiţă bolnavă din pricina creşterii, pe cînd Gasparine, femeie la cincisprezece ani, era mare şi dorită, cu frumoşii ei ochi ; şi se priveau astăzi, şi nu se mai recunoşteau, una atît de fragedă şi de grasă în castitatea ei silită, cealaltă uscată de viaţa plină de o nervoasă pasiune de care

ardea. O clipă, Gasparine suferi din pricina tenului galben şi a rochiei sale strîmte, uitîndu-se la Rose, înveşmîntată în mătase şi înecîndu-şi sub dantele delicateţea gingaşă a gîtului alb. Dar ea îşi stăpîni fiorul geloziei, acceptă pe loc situaţia de rudă săracă, umilindu-se în faţa toaletelor şi a graţiilor verişoarei sale.

— Şi sănătatea ? întrebă ea cu voce scăzută. Achille mi-a vorbit... Nu-ţi merge mai bine ?

— Nu, nu, răspunse Rose melancolică. Vezi şi tu, mănînc, arăt foarte bine... Şi totuşi nu se vindecă, nu se va vindeca niciodată.

Şi cum izbucni în plîns, Gasparine o cuprinse la rîndu-i în braţe, o ţinu la pieptul ei turtit şi dogoritor, în timp ce Campardon alerga să le consoleze.

— De ce plîngi ? întrebă ea matern. Important e ca tu să nu suferi... Ce rost are, din moment ce ai mereu în jurul tău oameni care te iubesc ?

Rose se linişti, chiar surîse printre lacrimi. Atunci, arhitectul, împins de emoţie, le cuprinse pe amîndouă într-o unică îmbrăţişare, le sărută de mai multe ori, bolborosind :

— Da, da, o să ne iubim, o să ne iubim mult, sărmana mea păpuşică... Ai să vezi cum se vor aranja toate, acuma, cînd sîntem reuniţi.

Şi, întorcîndu-se către Octave :

— Ah, dragul meu, pe bună dreptate s-a spus : nimic nu e ca familia !

Sfîrşitul serii a fost încîntător. Campardon, care de obicei adormea cînd se ridica de la masă, dacă rămînea

acasă, îşi regăsi veselia de artist, vechile farse şi faimoasele cîntece de la Şcoala de arte frumoase. Cînd Gasparine plecă, pe la ora unsprezece, Rose ţinu s-o conducă, în ciuda dificultăţii pe care o avusese la mers în ziua aceea ; şi, aplecată spre balustradă, în liniştea gravă a scării :

— Să vii cît mai des, strigă ea.

A doua zi, Octave, curios, încercă s-o tragă de limbă pe verişoară, la „Paradisul femeilor“, pe cînd primeau împreună un transport de lenjerie. Dar ea îi răspunse tăios, o simţi duşmănoasă, supărată că-l avusese martor, în ajun. Dealtfel, nu-i plăcea de el, îi păstra, în raporturile lor inevitabile, un soi de ură. De multă vreme îi înţelegea jocul în preajma patroanei, şi asista la curtea lui insistentă, cu nişte priviri întunecate, cu o strîngere dispreţuitoare din buze, care uneori îl tulburau. Cînd această diavoliţă de fată îşi întindea mîinile uscate între ei doi, îl încerca senzaţia clară şi neplăcută că n-o va avea niciodată pe doamna Hédouin.

Cu toate acestea, Octave îşi acordase şase luni. Patru dintre ele aproape se scurseseră, şi îl prindea îngrijorarea. În fiecare dimineaţă se întreba dacă nu trebuie să forţeze lucrurile, văzînd neînsemnatul progres realizat în afecţiunea acestei femei, veşnic atît de insensibilă şi atît de blîndă. În cele din urmă ea îi arătase, totuşi, o veritabilă stimă, cîştigată de ideile lui largi, de visurile pentru nişte mari stabilimente de comerţ moderne, care ar desface mărfuri de milioane pe trotuarele Parisului.

Adesea, cînd bărbatul său nu era acolo, şi cînd deschidea corespondenţa împreună cu tînărul, dimineaţa, ea îl reţinea, îl consulta, aprecia ca foarte bune părerile lui ; şi un soi de intimitate comercială se stabilea între ei. Mîinile lor se întîlneau deasupra unor teancuri de facturi, îşi simţeau adierea răsuflării stînd în faţa unor cifre, îşi uitau de sine dinaintea casei de bani, în urma unor reţete norocoase. El profita de aceste momente, tactica lui ajungînd să fie aceea de a o atinge în natura ei de bună comerciantă şi de a o învinge, într-o zi de slăbiciune, într-un moment de mare emoţie pricinuită de cine ştie ce vînzare neaşteptată. Căuta, de asemenea, să dea o lovitură extraordinară, care i-ar fi împins-o în braţe. Dealtfel, cînd nu mai vorbeau despre afaceri, numaidecît ea îşi relua autoritatea calmă, dîndu-i politicos ordine, cum dădea băieţilor de prăvălie ; şi conducea magazinul cu obişnuita-i răceală de femeie frumoasă, care purta cravată bărbătească pe gîtul ei de statuie antică, închingată în severitatea unui corsaj întotdeauna negru.

Cam în această perioadă, domnul Hédouin, căzînd bolnav, se duse să facă o cură de apă de Vichy. Octave, sincer vorbind, se bucura. Degeaba era doamna Hédouin de marmură, se va înmuia în timpul văduviei. Dar el aşteptă zadarnic un fior, moleşeala unei dorinţe. Niciodată nu se arătase atît de activă, cu mintea atît de limpede şi ochiul atît de clarvăzător. Trează dis-de-dimineaţă, primea ea însăşi mărfurile în subsol, cu pana după ureche, activă ca un vînzător. Era văzută pretutindeni, jos şi

sus, la raioanele de mătăsuri și de albituri, veghind la expunere şi vînzare ; şi umbla liniştită, fără să prindă un fir de praf în această îngrămădeală de baloturi care abia încăpeau în magazinul prea strîmt. Cînd o întîlnea în vreo trecere îngustă, între un perete de ţesături de lînă şi un morman de prosoape, Octave se aşeza cu stîngăcie, ca s-o păstreze o clipă pentru sine, la pieptul lui ; dar ea trecea atît de ocupată, că abia îi simţea uşoara atingere a rochiei. Era foarte stînjenit, dealtfel, de ochii domnişoarei Gasparine, căreia, în acele împrejurări, îi surprindea mereu privirea aspră pironită asupra lor.

La urma urmelor, tînărul nu dispera. Uneori se credea ajuns la ţintă şi se grăbea să-şi orînduiască viaţa pentru ziua de mîine, cînd va fi amantul patroanei. Ca să poată aştepta, o păstra pe Marie ; numai că ea, dacă era comodă şi nu-l costa nimic, ar fi devenit poate stînjenitoare cu fidelitatea-i de cîine bătut. De asemenea, reîntorcîndu-se la ea, în serile de plictiseală, el se şi gîndea în ce fel avea s-o părăsească. S-o lase dintr-odată, i se părea un lucru lipsit de tact. Într-o dimineaţă de sărbătoare, cînd se duse s-o găsească în pat pe vecină, în timpul unui drum matinal al vecinului, îi veni în sfîrşit ideea de a i-o reda pe Marie lui Jules, de a-i împinge pe unul în braţele celuilalt, atît de îndrăgostiţi, că el se va putea retrage, cu conştiinţa liniştită. Era dealtfel o faptă bună, a cărei parte înduioşătoare l-ar fi scăpat de toate remuşcările. Cu toate acestea zăbovea, nu voia cîtuşi de puţin să se trezească fără femeie.

În familia Campardon, o altă complicaţie îl preocupa pe Octave. Simţea apropiindu-se clipa cînd va fi nevoit să ia masa în altă parte. De trei săptămîni, Gasparine se instala în casă, cu o autoritate crescîndă. Ea revenise mai întîi în fiecare seară ; apoi o văzuse în timpul mesei de prînz ; şi, în ciuda muncii de la magazin, începea să se ocupe de toate, de educaţia Angèlei şi de cumpărăturile casei. Rose repeta fără încetare în faţa lui Campardon :

— Ah, dacă Gasparine ar locui la noi !

Dar de fiecare dată arhitectul striga, înroşindu-se, făcîndu-şi scrupule, chinuit de ruşine :

— Nu, nu, asta nu se poate... Şi-apoi, unde ai s-o culci ?

Şi spunea că ar trebui să-i dea domnişoarei cabinetul lui drept cameră, iar el să-şi mute masa şi planurile în salon. Desigur, acest lucru nu l-ar fi deranjat nicidecum ; se va hotărî poate într-o zi să facă mutarea aceasta, întrucît nu avea nevoie de un salon, şi se simţea tot mai strîmtorat, din pricina lucrului care îi venea din toate părţile. Dar Gasparine putea foarte bine să stea la casa ei. Ce rost avea să se înghesuie ?

— Cînd îţi e bine, îi repeta el lui Octave, greşeşti dacă vrei să-ţi fie şi mai bine.

Cam pe vremea aceea, fu nevoit să plece la Evreux pentru două zile. Lucrările la arhiepiscopie îl neliniştea. Cedase în faţa unei dorinţe a monseniorului fără să fi avut creditul deschis, şi construcţia maşinii de gătit din

noile bucătării şi a caloriferului ameninţa să se ridice la o cifră nespus de mare, ce i-ar fi fost imposibil s-o treacă la cheltuielile de întreţinere. Pe de altă parte, amvonul, pentru care i se acordaseră trei mii de franci, se urca la cel puţin zece mii. Dorea să ajungă la o înţelegere cu monseniorul, ca să-şi ia anumite măsuri de precauţie.

Rose îl aştepta abia duminică seara. El sosi în timpul mesei de prînz, şi intrarea lui inopinată îi ului. Gasparine se afla la masă, între Octave şi Angèle. Simulau că se simt la largul lor ; dar domnea un aer misterios. Lisa tocmai închisese uşa salonului, la un semn disperat al stăpînei casei ; în timp ce verişoara împinse cu piciorul, sub mobilă, nişte capete de hîrtie care zăceau pe jos. Cînd el spuse că se duce să se dezbrace, toţi îl opriră.

— Aşteaptă o clipă. Ia o ceaşcă de cafea, dacă ai mîncat la Evreux.

În sfîrşit, pentru că el observă o anumită stînjeneală la Rose, aceasta se aruncă de gîtul lui.

— Dragul meu, nu trebuie să mă dojeneşti... Dacă nu te-ai fi întors decît diseară, ai fi găsit totul pus în ordine.

Tremurînd, ea deschise uşile, îl conduse în salon şi în cabinet. Un pat de acaju, adus dimineaţa de un negustor de mobilă, ocupa locul mesei de desen, care fusese transportată în mijlocul camerei vecine ; dar nimic nu era încă aranjat, mai multe cutii de carton dispăruseră sub veşmintele Gasparinei, Fecioara cu inima însîngerată zăcea lîngă perete, blocată de un lighean nou.

— Voiam să-ți facem o surpriză, susură doamna Campardon, necăjită, ascunzîndu-și obrazul în jiletca soțului.

El privea, din cale-afară de emoționat. Nu spunea nimic, se ferea să întîlnească ochii lui Octave. Atunci, Gasparine întrebă cu vocea ei aspră :

— Dragul meu văr, te supără oare acest lucru ?... Rose m-a tot pisat. Dar dacă socoți că sînt de prisos, eu pot încă să plec.

— O, verișoară ! strigă, în sfîrșit, arhitectul. Tot ce face Rose, e bine făcut.

Și, cum aceasta izbucnise în hohote de plîns la pieptul lui :

— Haide, păpușica mea, spuse, ești o prostuță dacă plîngi !... Sînt foarte mulțumit. Vrei s-o ai pe verișoara ta alături de tine, ei bine, ia-ți verișoara în casă ! Mie îmi convine orice... Nu mai plînge ! Iată, te îmbrățișez așa cum te iubesc : foarte tare !

O acoperea cu mîngîieri. Atunci, Rose, care era gata să plîngă pentru un cuvînt, deși peste o clipă surîdea printre lacrimi, se liniști. Îl sărută, la rîndul ei, pe barbă și îi spuse cu blîndețe :

— Ai fost aspru. Îmbrățișeaz-o și pe ea.

Campardon o îmbrățișă pe Gasparine. O chemară și pe Angèle, care, din sufragerie, privea cu gura căscată și cu ochii strălucitori ; trebui și ea s-o îmbrățișeze. Octave se trăsese deoparte, găsind că în această casă deveniseră pînă la urmă prea drăgăstoși. El observase cu mirare atitudinea respectuoasă, atenția surîzătoare a Lisei față de Gasparine. O fată cu adevărat deșteaptă, această destrăbălată cu pleoape vinete !

Între timp, arhitectul rămăsese în cămaşă şi, fluierînd, cîntînd, cuprins de o veselie ştrengărească, îşi folosi după-amiaza ca să aranjeze camera verişoarei. Aceasta îl ajuta, împingea mobilele împreună cu el, despacheta rufăria, scutura veşmintele ; pe cînd Rose, stînd jos, ca să nu obosească, le dădea sfaturi, să aşeze toaleta aici şi patul acolo, pentru confortul tuturor. Atunci, Octave îşi dădu seama că le stinghereşte vioiciunea ; se simţea de prisos într-o căsnicie atît de unită, şi-i anunţă că în seara aceea va lua masa în oraş. Dealtminteri, se hotărîse : a doua zi îi va mulţumi doamnei Campardon pentru deosebita ei ospitalitate, născocind un motiv oarecare.

Către ora cinci, pe cînd regreta că nu ştie unde să dea de Trublot, îi veni ideea să ia masa la familia Pichon, ca să nu-şi petreacă seara de unul singur. Dar, intrînd la ei, nimeri peste o jalnică scenă de familie. Cei doi Vuillaume erau acolo, revoltaţi, fremătători.

— E o faptă josnică, domnule ! spunea mama, stînd în picioare, cu braţul întins spre ginerele ei, care stătea zdrobit pe scaun. Îmi dăduseşi cuvîntul dumitale de onoare.

— Şi tu, adăugă tatăl, împingînd-o pînă la bufet pe fiică-sa care tremura toată, nu-l apăr, tu eşti la fel de vinovată... Vreţi să muriţi de foame ?

Doamna Vuillaume îşi pusese şalul şi pălăria. Declară pe un ton solemn :

— Adio !... Nu încurajăm cîtuşi de puţin desfrîul vostru prin prezenţa noastră. Atîta timp cît voi nu ţineţi deloc seamă de dorinţele noastre, nu avem ce să mai facem aici... Adio !

Şi cum ginerele, din obişnuinţă, se ridică imediat, ca să-i însoţească :

— De prisos, vom găsi omnibusul şi fără dumneata... Treci înainte, domnule Vuillaume. Să-şi mănînce mîncarea, şi să profite acuma, căci nu o vor avea întotdeauna !

Uluit, Octave trebui să se dea la o parte. După ce plecară bătrînii, îi privi pe Jules strivit pe scaunul său şi pe Marie, foarte palidă, lîngă bufet. Tăceau amîndoi.

— Ce s-a întîmplat ? întrebă el.

Dar, fără a-i răspunde, tînăra femeie, cu vocea ei tînguitoare, îşi mustră soţul.

— Te prevenisem. Ar fi trebuit să aştepţi, ca să le strecori povestea încetul cu încetul. Nu era nici o grabă, nu se vede încă.

— Ce s-a întîmplat ? repetă Octave.

Atunci ea, fără ca măcar să se întoarcă, spuse pe şleau, în emoţia ei :

— Sînt însărcinată.

— În definitiv, ăştia mă plictisesc ! strigă Jules ridicîndu-se revoltat de pe scaun. Am crezut că e cinstit să-i previn imediat de acest necaz... Ori poate-şi închipuie că pe mine mă înveseleşte ! În chestiunea asta eu sînt mult mai lovit decît ei. Cu atît mai mult cu cît, ei, drăcie ! nici nu e din vina mea... Nu-i aşa, Marie ? Zău, dacă ştiu cum s-a ajuns la asta !

— Da, e foarte adevărat, afirmă tînăra femeie.

Octave numără lunile. Era însărcinată de cinci luni, şi de la sfîrşitul lui decembrie pînă la sfîrşitul lui mai, tocmai ieşea la socoteală. Îl covîrşi emoţia ; apoi, îi con-

veni să se îndoiască ; dar cum înduioşarea lui persista, simţi o intensă dorinţă de a face ceva drăguţ pentru Pichon-i. Jules continua să bombăne : îl va primi totuşi pe acest copil ; numai că ar fi trebuit să rămînă unde se găsea. La rîndul ei Marie, de obicei atît de blîndă, se înfurie, ajungînd să-i dea dreptate mamei sale care nu ierta niciodată nesupunerea. Şi amîndoi se luară la ceartă, aruncîndu-şi copilul în obraz, învinuindu-se unul pe celălalt că-l făcuse, pînă cînd Octave interveni cu o notă de veselie.

— Asta nu schimbă lucrurile, acuma, cînd s-a ajuns aici... Hai, nu trebuie să mîncaţi acasă ; ar fi prea trist. Vă duc la restaurant, vreţi ?

Tînăra femeie se înroşi. Masa la restaurant era bucuria ei. Totuşi vorbi de fiica sa, care întotdeauna o împiedica să se distreze. Dar se hotărî ca de data aceasta să meargă şi Lilitte. Şi petrecură o seară încîntătoare. Octave îi dusese la „Boeuf à la mode", într-un separeu, pentru a se simţi mai în largul lor, spunea el. Acolo, îi copleşi cu mîncăruri, într-o risipă emoţionantă, fără a se gîndi la nota de plată, bucuros că-i vede mîncînd. Ba chiar, la desert, după ce o întinseseră pe Lilitte între cele două perne ale canapelei, ceru şampanie ; uitară de toate, stînd cu coatele pe masă, cu ochii umezi, tustrei cu inima împăcată, moleşiţi de căldura înăbuşitoare a încăperii. În sfîrşit, la ora unsprezece se gîndiră să plece ; dar fiind prea înfierbîntaţi, aerul rece al străzii îi ameţi. Atunci, pentru că fetiţa pica de somn şi nu voia cu nici un chip să meargă, Octave, vrînd să ducă lucrurile pînă

la capăt, ţinu cu tot dinadinsul să ia o trăsură, în ciuda faptului că se aflau atît de aproape de strada Choiseul. În birjă, avu scrupulul de a nu strînge genunchii Mariei între ai săi. Numai sus, în timp ce Jules o învelea pe Lilitte, depuse o sărutare pe fruntea tinerei femei, sărutarea de adio a unui tată care-şi lasă fiica în seama ginerelui. Apoi, văzîndu-i foarte îndrăgostiţi, se uită la ei cu o mutră cherchelită, îi culcă şi, ieşind pe uşă, le ură o noapte bună, cu multe vise frumoase.

„Pe legea mea, îşi zise el, vîrîndu-se de unul singur în pat, treaba asta m-a costat cincizeci de franci, dar le-o datoram... Acum, nu mai am decît o singură dorinţă, aceea ca bărbatul său să şi-o ia fericit îndărăt pe micuţa lui nevastă."

Şi, înduioşat de inima lui bună, hotărî, înainte de a adormi, să încerce marea lovitură, mîine seară.

În fiecare luni, după amiază, Octave îi ajuta doamnei Hédouin să cerceteze comenzile săptămînii. Pentru asta, se retrăgeau amîndoi în cabinetul din fund, o încăpere strîmtă, unde nu se aflau decît o casă de bani, un birou, două scaune şi o canapea. Dar în lunea aceea, familia Duveyrier tocmai o ducea pe doamna Hédouin la Opera Comică. De aceea, pe la ora trei, ea îl chemă pe tînăr. Cu tot soarele strălucitor, trebuiră să aprindă gazul, deoarece încăperea nu primea decît o lumină palidă printr-o curte interioară. Cum el puse zăvorul şi ea îl privi mirată :

— Ca să nu vină nimeni să ne deranjeze, murmură Octave.

Ea încuviință printr-o mișcare a capului și se apucară de lucru. Noutățile de vară mergeau admirabil, afacerile casei se extindeau întruna. Mai ales, în cursul acestei săptămîni, vînzarea țesăturilor de lînă mici se anunța atît de bună, că ea lăsă să-i scape un suspin.

— Ah, dacă am avea loc !

— Da, spuse el, începînd atacul, asta depinde de dumneavoastră... Am o idee, de cîtăva vreme, despre care vreau să vă vorbesc.

Trebuia să se întreprindă ceva îndrăzneț. Era vorba de cumpărarea casei vecine, de pe strada Neuve-Saint-Augustin, de îndepărtarea unui negustor de umbrele și a unuia de jucării, apoi de a mări magazinele unde s-ar putea înființa vaste raioane. Și se înfierbîntă, se arătă plin de dispreț față de vechiul comerț, în fundul unor dughene umede, negre, fără vitrine, evocă prin gesturi un comerț nou, îngrămădind tot luxul femeii în palate de cristal, punînd în mișcare milioanele la lumina zilei, strălucind seara ca o mare gală princiară.

— Veți ucide comerțul cartierului Saint-Roch, spunea el, veți atrage la dumneavoastră clientela mică. Astfel, casa de mătăsuri a domnului Vabre vă face astăzi necazuri ; desfășurați vitrinele dumneavoastră de-a lungul străzii, deschideți un raion special, și-l obligați să dea faliment pînă-n cinci ani... În sfîrșit, se discută mereu de deschiderea străzii Dix-Decembre, care trebuie să ducă de la noua Operă pînă la Bursă. Prietenul meu Campardon mi-a vorbit uneori... Asta poate să înzecească mișcarea afacerilor din cartier.

Doamna Hédouin, stînd, cu cotul pe un registru, cu frumosul ei cap serios sprijinit în mînă, îl asculta. Ea era născută la „Paradisul femeilor“, fondat de tatăl și de unchiul său, iubea casa, voia să se extindă, să înghită casele vecine, să aibă o fațadă regală ; și acest vis își deschidea loc în mintea ei pătrunzătoare, în dorința ei sinceră, în delicata ei intuiție feminină pe care o avea asupra noului Paris.

— Niciodată unchiul Deleuze n-o să se învoiască, murmură ea. Și-apoi, soțul meu este prea suferind.

Atunci, văzînd-o impresionată, Octave adoptă vocea lui seducătoare, o voce de actor, dulce și cîntătoare. O învălui în același timp în căldura ochilor lui de culoarea aurului vechi, pe care femeile îi găseau irezistibili. Dar becul de gaz ardea zadarnic aproape de ceafa ei, rămînea la fel de rece, căzu doar într-o reverie, amețită de vorba inepuizabilă a tînărului. El ajunsese să studieze afacerea din punct de vedere al cifrelor, să facă de pe acuma un deviz aproximativ, cu aerul pasionat cu care un paj romantic și-ar fi destăinuit o dragoste înăbușită multă vreme. Cînd, pe neașteptate, smulsă din reflecțiile ei, se trezi în brațele lui. O împingea pe canapea, crezînd că în sfîrșit cedează.

— Dumnezeule, pentru asta era ! spuse ea cu un accent de tristețe, descotorosindu-se de el ca de un copil supărător.

— Ei bine, da, vă iubesc, strigă el. Oh, nu mă respingeți. Cu dumneavoastră voi săvîrși lucruri mari...

Şi continuă tot astfel pînă la sfîrşitul tiradei care suna fals. Ea nu-l întrerupse, se apucase să răsfoiască registrul, stînd în picioare. Apoi, cînd el tăcu :

— Ştiu toate astea, mi s-au mai spus... Dar vă credeam mai inteligent decît ceilalţi, domnule Octave. Şi asta într-adevăr mă supără, căci eu contasem pe dumneavoastră. În sfîrşit, toţi tinerii sînt lipsiţi de judecată... Într-o casă ca a noastră avem nevoie de multă ordine, şi dumneavoastră începeţi să vreţi lucruri care ne-ar da bătaie de cap de dimineaţa pînă seara. Aici, eu nu sînt femeie, am prea multă treabă... Hai, dumneavoastră, care sînteţi atît de bine organizat, cum de n-aţi înţeles că niciodată nu voi face asta, în primul rînd pentru că este o prostie, în al doilea rînd pentru că este nefolositor, şi pentru că, din fericire pentru mine, nu am nici cea mai mică dorinţă.

El ar fi preferat-o într-o dezlănţuire de revoltă, stîrnită de mari sentimente. Vocea ei calmă, liniştea calculată de femeie practică, sigură de sine, îl zăpăciră. Se simţea ridicol.

— Fie-vă milă, doamnă, încă mai bolborosi el. Vedeţi cît sufăr.

— Nu, nu suferiţi deloc. În orice caz, vă veţi tămădui... A ! bate cineva, aţi face mai bine să descuiaţi uşa.

Şi el fu nevoit să tragă zăvorul. Era domnişoara Gasparine, care voia să ştie dacă se aşteptau cămăşi cu dantelă aplicată. Zăvorul pus o surprinsese. Dar o cunoştea prea bine pe doamna Hédouin ; şi, cînd o văzu atît de rece în faţa lui Octave atît de tulburat, ea schiţă un zîmbet subţire, batjocoritor, privindu-l pe acesta din

urmă. Exasperat, el o acuza că-l făcuse să rateze lovitura.

— Doamnă, declară pe neașteptate, după ce plecă vînzătoarea, astă-seară părăsesc casa dumneavoastră.

Doamna Hédouin rămase uimită. Îl privi lung.

— Pentru ce ? Nu vă concediez... Oh, asta nu schimbă nimic, nu mi-e teamă.

Această frază îl scoase cu totul din minți. Plecă imediat, nu voia să-și mai îndure martiriul nici o clipă mai mult.

— Bine, domnule Mouret, reluă ea cu seninătate. Vă fac socoteala pe loc... Nu are importanță, casa noastră are să vă regrete, căci erați un vînzător bun.

Pe stradă, Octave își dădu seama că se purtase ca un neghiob. Bătea ora patru, soarele vesel, primăvăratic, îngălbenea un întreg colț al pieții Gaillon. Și, furios pe sine însuși, coborî la întîmplare pe strada Saint-Roch, analizînd modul în care ar fi trebuit să procedeze. Mai întîi, de ce n-o ciupise el de șolduri pe această Gasparine ? Fără doar și poate că ea asta cerea ; dar nu se dădea în vînt, ca domnul Campardon, după acest hal de uscăciune ; apoi, poate că ar fi nimerit-o prost, căci ea îi făcea impresia uneia dintre acele femei bizare, de o virtute rigidă cu domnii de duminică, atunci cînd au un bărbat pentru toată săptămîna, care le sleiau puterile de luni pînă sîmbătă. Pe urmă, ce idee copilărească, de a voi cu orice preț să devină amantul patroanei ! Nu putea oare să se ocupe de treburile lui bănești în casă, fără a

pretinde să găsească acolo, în același timp, și pîinea și patul ? O clipă, ca învins, fu pe punctul de a se reîntoarce la „Paradisul femeilor“, și să-și mărturisească vina. Apoi, judecata doamnei Hédouin, atît de liniștit sublimă, redeșteptă vanitatea lui suferindă, și cobori iar spre Saint-Roch. Cu atît mai rău ! era un fapt împlinit. Se duse să vadă dacă domnul Campardon nu era în biserică, pentru a-l invita la cafenea, să bea un vin de Madera. Asta i-ar mai schimba gîndurile. Intră prin vestibulul unde se deschidea o ușă a sacristiei, o alee neagră și murdară de casă dubioasă.

— Îl căutați, probabil, pe domnul Campardon ? întrebă un glas din apropiere, pe cînd el șovăia, cercetînd naosul din priviri.

Era abatele Mauduit, care îl recunoscuse. Pentru că arhitectul lipsea, ținu cu orice preț să-i arate tînărului stadiul lucrărilor la Calvar, lucrări de care era îndrăgostit. Îl duse în spatele corului, îi arătă mai întîi capela Fecioarei, cu zidurile de marmură albă, și cu altarul dominat de grupul Ieslei, un Isus între un sfînt Iosif și o sfîntă Fecioară în stil rococo ; apoi, și mai în spate, îl făcu să traverseze capela veșnicei Adorații, cu șapte lămpi de aur, cu candelabre de aur, cu altarul de aur strălucind în umbra roșcată a vitraliilor colorate în auriu. Dar acolo, în dreapta și în stînga, niște pereți de scînduri închideau fundul absidei ; și în liniștea fremătătoare, deasupra umbrelor negre îngenuncheate, bolborosind rugăciuni, răsunau lovituri de tîrnăcop, glasuri de zidari, o adevărată larmă de șantier.

— Intraţi, spuse abatele Mauduit suflecîndu-şi poalele sutanei. Am să vă explic.

De cealaltă parte a pereţilor de scînduri se produsese prăbuşirea unei părţi din zid, un colţ al bisericii fusese deschis către aerul din afară, alb de varul pulverizat şi umed de apa împrăştiată. În stînga, se vedea încă cel de al zecelea popas, Isus ţintuit pe cruce, şi în dreapta, cel de al doisprezecelea, sfintele femei în jurul lui Isus. Dar, din mijloc, grupul celui de al unsprezecelea popas, Isus pe cruce, fusese scos şi pus lîngă un perete ; acolo lucrau muncitorii.

— Iată, continuă preotul. Am avut ideea să luminez într-o zi din sus, prin cupolă, grupul central al Calvarului... Vă daţi seama ce efect se obţine ?

— Da, da, murmură Octave, pe care plimbarea printre materialele de construcţie îl făcea să-şi uite gîndurile.

Cînd vorbea tare, abatele Mauduit părea un maşinist-şef care indică plantarea unui mare decor.

— Bineînţeles, cea mai severă simplitate, nimic altceva decît ziduri de piatră, fără nici un fel de pictură, fără cel mai mic firişor de aur. Trebuie să ne aflăm într-o criptă, în ceva subteran şi profund trist... Dar efectul cel mare îl produce Christos pe cruce, avîndu-le pe Fecioară şi pe Magdalena la picioare. Îl ridic în vîrful unei stînci, scot în evidenţă statuile albe pe un fond cenuşiu ; şi atunci lumina mea din cupolă le dă o strălucire, aidoma unei raze invizibile, de o vie limpezime, făcîndu-le să înainteze, însufleţindu-le cu o viaţă supranaturală... O să vedeţi, o să vedeţi !

Şi se întoarse să strige către un muncitor :

— Ridică Fecioara, pînă la urmă ai să-i spargi coapsa.

Muncitorul chemă un tovarăş. Amîndoi împinseră Fecioara de mijloc, apoi o traseră deoparte, ca pe o mare pată albă, înţepenită de o criză de nervi.

— Aveţi grijă ! repetă preotul urmîndu-i printre grămezile de moloz ; i s-a crăpat veşmîntul. Aşteptaţi !

Le dădu o mînă de ajutor, apucînd-o pe Maria de spate, şi ieşi plin de ghips din această îmbrăţişare.

— Acum, reluă el vorba, întorcîndu-se lîngă Octave, închipuiţi-vă că cele două ochiuri de fereastră ale naosului. acolo, în faţa noastră, ar fi deschise, şi duceţi-vă să vă aşezaţi în capela Fecioarei. Pe deasupra altarului, de-a curmezişul capelei veşnicei Adoraţii, în fund de tot, veţi zări Calvarul... Şi imaginaţi-vă efectul, aceste trei mari figuri, această dramă simplă şi nudă, în această adîncitură a tabernacolului, dincolo de noaptea misterioasă a vitraliilor, a lămpilor şi a candelabrelor de aur... Ei ? cred că va fi irezistibil !

Devenea elocvent, rîdea de bucurie, foarte mîndru de ideea lui.

— Pînă şi cei mai sceptici vor fi mişcaţi, spuse Octave ca să-i facă plăcere.

— Nu-i aşa ? strigă el. Ard de nerăbdare să le văd pe toate la locurile lor.

Întorcîndu-se în naos, uitînd de sine, el îşi păstră vocea înaltă, înfăţişarea de antreprenor ; şi vorbi de Campardon cu cele mai mari elogii ; un băiat care, în Evul

Mediu, spunea el, ar fi avut un foarte remarcabil simţ religios. Îl scosese pe Octave prin mica uşă din fund, îl reţinu încă o clipă în curtea presbiteriului, de unde se vedea absida bisericii înecată de nişte construcţii vecine. Acolo locuia el, la etajul doi al unei case mari, cu faţada ruginită, ocupată în întregime de clerul bisericii Saint-Roch. Un miros discret de preot, o linişte şuşotitoare de confesional se ridicau din vestibul, trecînd dincolo de o Fecioară şi de ferestrele înalte, acoperite cu o draperie groasă.

— Astă-seară am să trec să-l văd pe domnul Campardon, spuse în încheiere abatele Mauduit. Rugaţi-l să mă aştepte... Vreau să-i vorbesc în tihnă despre o anumită îmbunătăţire.

Şi salută cu aerul lui monden. Octave se liniştise. Saint-Roch, cu bolţile ei răcoroase, îi destinsese nervii. Se uita curios la această intrare a bisericii printr-o casă particulară, la această odaie a portarului unde, noaptea, trebuia să se deschidă uşa pentru bunul Dumnezeu, la tot acest colţ de mînăstire pierdut în neagra colcăială a cartierului. Pe trotuar, ridică încă o dată ochii ; casa îşi desfăşura faţada goală, cu ferestre zăbrelite şi fără perdele ; nişte bare de fier susţineau cîteva lădiţe cu flori, pe ferestrele de la etajul patru ; şi, jos, în pereţii groşi, se deschideau dughene strîmte din care preoţimea scotea cîştig, un cîrpaci, un ceasornicar, o brodeză, chiar şi un negustor de vin, loc de întîlnire al cioclilor în zilele de înmormîntare. Octave, predispus de insuccesul său la viaţa de renunţări a acestei lumi, invidie existenţa tih-

nită pe care bătrînele slujnice ale preoţilor o duceau probabil acolo, în camerele încărcate de verbină şi de sîngele-voinicului.

Seara, la şase şi jumătate, pe cînd intra fără să sune la familia Campardon, dădu peste arhitect şi Gasparine, gata să se sărute, în anticameră. Gasparine, care sosea de la magazin, nici măcar nu apucase să închidă uşa. Amîndoi rămaseră încremeniţi.

— Nevastă-mea tocmai se piaptănă, bîlbîi Campardon, ca să spună ceva. Du-te s-o vezi.

Octave, la fel de stînjenit ca şi ei, se grăbi să bată la uşa camerei Rosei, unde, ca rubedenie, intra în mod obişnuit. Hotărît lucru, nu putea să mai ia masa aici, acum, cînd îi surprindea pe după uşi.

— Intră ! se auzi vocea Rosei. Dumneata eşti, Octave... Oh, totul e în regulă !

Şi totuşi ea nu-şi îmbrăcase capotul, era cu umerii şi cu braţele goale, de o frăgezime şi o albeaţă ca de lapte. Atentă în faţa oglinzii, îşi aranja cîrlionţii părului ei blond. Zilnic, se ocupa ceasuri întregi cu cea mai mare atenţie de toaletă, într-o neîncetată preocupare de a-şi studia aluniţele, de a se împodobi, pentru ca apoi să se întindă pe un şezlong, într-un lux şi o frumuseţe de idol fără sex.

— Vă faceţi şi astă seară superbă, spuse Octave surîzînd.

— O, Doamne, pentru că nu-mi rămîne decît această distracţie, răspunse ea. Mă înveseleşte... Ştii, n-am fost

niciodată gospodină ; şi apoi, acuma, de cînd Gasparine este aici... Ei ? buclele mă avantajează. Cînd mă îmbrac şi mă fac frumoasă, mă simt puţin consolată.

Cum cina nu era gata, el îi vorbi despre plecarea lui de la „Paradisul femeilor", născocind o poveste, o nouă situaţie pîndită de multă vreme ; şi astfel îşi păstră un pretext pentru a-i explica hotărîrea de a mînca în altă parte. Ea se miră că a putut să părăsească astfel o casă unde ar fi avut viitor. Dar rămase cu totul indiferentă, aproape nu-l asculta.

— Ia priveşte această roşeaţă, aici, după ureche... Să fie un coş ?

El fu nevoit să-i cerceteze ceafa, pe care ea i-o întindea cu minunata ei linişte de femeie sfîntă.

— Nu e nimic, spuse el. Probabil v-aţi descurcat prea violent părul.

Şi după ce o ajută să-şi îmbrace capotul, astă seară din satin albastru şi brodat cu argint, trecură în sufragerie. Încă de la supă începură să vorbească de plecarea lui Octave de la casa Hédouin. Campardon scoase o exclamaţie, în timp ce lui Gasparine îi apăru pe buze zîmbetul ei subţire ; dealtfel se simţeau foarte la largul lor, unul în faţa celuilalt. Pînă la urmă, tînărul fu chiar mişcat de atenţiile delicate cu care o copleşeau pe Rose. Campardon îi turna băutură, Gasparine îi alegea anume cea mai bună bucată de pe platou. Era mulţumită de pîine ? pentru că ar vrea să schimbe brutarul. Dorea o pernă la spate ? Şi Rose, tare mulţumită, îi ruga să nu se deranjeze într-atît. Mînca mult, trona între toţi, cu gîtul

ei delicat de blondă frumoasă, în capotul ei de regină, avîndu-şi la dreapta bărbatul abia răsuflînd, slăbit, şi la stînga verişoara, stafidită, negricioasă, cu umerii strîmţi sub rochia posomorîtă, cu carnea topită de pasiune.

La desert, Gasparine o dojeni făţiş pe Lisa pentru că îi răspunsese necuviincios doamnei în legătură cu o bucată de brînză rătăcită. Femeia de serviciu deveni foarte umilă. Gasparine luase frînele casei în mîini, şi supusese slujnicele ; cu un singur cuvînt o făcea să tremure pînă şi pe Victoire în faţa cratiţelor sale. De aceea, Rose îndreptă spre ea, recunoscătoare, o privire umedă ; se vedea respectată de cînd venise verişoara, şi visul ei era s-o convingă şi pe Gasparine să părăsească „Paradisul femeilor“, pentru a-i da în grijă educaţia Angèlei.

— Vezi, susură ea cu voce alintătoare, e destulă treabă şi aici... Angèle, roag-o pe verişoara ta, spune-i cît de mult te-ar bucura.

Fata o rugă pe verişoara sa, în timp ce Lisa aproba din cap. Dar Campardon şi Gasparine rămaseră gravi : nu, nu, trebuia să aştepte, în viaţă nu cedezi niciodată aşa, fără ca mai întîi să te asiguri.

Acum, în salon, serile erau delicioase. Arhitectul nu mai ieşea nicăieri. Ce e drept, astă-seară trebuia să atîrne în camera Gasparinei cîteva gravuri sosite de la înrămat : Mignon năzuind spre cer, o vedere a fîntînii din Vaucluse, şi încă altele. Şi era de o veselie zgomotoasă, cu barba lui blondă în vînt, cu obrajii roşii de mult ce mîncase, fericit şi satisfăcut în toate dorinţele sale. O

chemă pe verişoară ca să-i lumineze, se auzi cum bătea cuiele, suit pe un scaun. În timp ce Octave, rămas singur cu doamna Campardon, îşi reluă povestea explicîndu-i că la sfîrşitul lunii va fi nevoit să intre altundeva în pensiune. Ea păru surprinsă, dar mintea îi era în altă parte, reveni imediat la bărbatul său şi la verişoară, pe care îi asculta cum rîd.

— Ei, se distrează atîrnînd tablourile !... Ce vrei ? Achille nu se mai deranjează, iată, sînt cincisprezece zile de cînd nu mă mai părăseşte seara ; nici cafenele, nici reuniuni de afaceri, nici întîlniri, nimic ; şi îţi aduci aminte cît de neliniştită eram cînd se întorcea după miezul nopţii !... Ah, astăzi trăiesc într-o linişte desăvîrşită ! Măcar îl păzesc.

— Fără îndoială, fără îndoială, murmură Octave.

Şi ea vorbi de economia realizată de pe urma noului aranjament. Totul mergea mai bine în căsnicie, se auzeau rîsete de dimineaţa pînă seara.

— Cînd îl văd pe Achille mulţumit, reluă ea, mă simt şi eu mulţumită.

Apoi, revenind la treburile tînărului :

— Prin urmare, spuse ea, ne părăseşti ?... Rămîi totuşi, am fi cu toţii fericiţi.

El luă explicaţiile de la început. Rose înţelese, îşi plecă privirea : în adevăr, acest băiat devenea stînjenitor în expansiunea lor familială, şi ea însăşi se simţea întru cîtva uşurată de plecarea lui, nemaiavînd dealtminteri nevoie de el ca să-şi omoare serile. El trebui să-i jure că va veni deseori s-o vadă.

— Gata, Mignon năzuind spre cer! strigă vesel Campardon. Aşteaptă, verişoară, să te dau jos.

Se auzi cum o ia în braţe şi cum o depune undeva. Urmă o clipă de tăcere, apoi un mic hohot de rîs. Dar arhitectul îşi şi făcu apariţia în salon ; şi-i arătă nevestei sale obrazul înfierbîntat.

— S-a isprăvit, micuţa mea... Sărută-ţi lupul, care a muncit cu spor.

Gasparine veni cu o broderie, se aşeză în apropierea lămpii. Campardon se apucase să decupeze, în glumă, de pe o etichetă o cruce de onoare aurită ; şi se înroşi pînă în albul ochilor cînd Rose vru să-i prindă această cruce de hîrtie cu un ac : păstra în secret faptul că cineva îi făgăduise decoraţia. De cealaltă parte a lămpii. Angèle, care învăţa o lecţie de istorie religioasă, ridica din cînd în cînd capul, strecurînd priviri enigmatice de fată binecrescută, instruită să nu scoată o vorbă, şi căreia nu i se iau în seamă adevăratele gînduri. Era o seară plăcută, un colţ patriarhal de o mare simplitate.

Dar, la un moment dat, pudoarea arhitectului se revoltă. Observase că pe deasupra istoriei religioase fata citea *Gazette de France,* lăsată pe masă.

— Angèle, spuse el cu severitate, ce faci tu acolo ?... Azi-dimineaţă, am încadrat articolul cu creion roşu. Ştii bine că nu ai voie să citeşti ce este încadrat.

— Tăticule, citeam alături, răspunse tînăra.

El tot îi luă ziarul, plîngîndu-se în şoaptă lui Octave de lipsa de moralitate a presei. În ziua aceea se descria o crimă oribilă. Dacă familiile nu puteau să mai îngăduie

Gazette de France, atunci la ce ziar să te abonezi ? Şi înălţă ochii spre cer, cînd Lisa îl anunţă pe abatele Mauduit.

— Vai ! într-adevăr ! spuse Octave. Mă rugase să vă anunţ vizita sa.

Abatele intră surîzînd. Cum arhitectul uitase să-şi scoată crucea de hîrtie, se bîlbîi în faţa acestui surîs. Abatele era tocmai persoana al cărei nume îl ascundea şi care se ocupa de toată chestiunea.

— Aşa-s femeile, murmură Campardon. Sînt atît de necugetate !

— Nu, nu, păstraţi-o, răspunse abatele foarte prietenos. Stă bine unde stă, şi noi o vom schimba cu alta mai trainică.

Îndată după asta, îi ceru Rosei noutăţi în legătură cu sănătatea şi încuviinţă întru totul faptul că Gasparine se stabilise în preajma unei persoane din familia sa. În Paris domnişoarele singure sînt înconjurate de atîtea primejdii ! Rostea aceste lucruri cu vorba lui mieroasă de preot cumsecade, care nu ignoră, totuşi, nimic. După aceea, vorbi de treburile sale, propuse o modificare foarte potrivită. Părea că venise pentru a binecuvînta fericita unire a familiei, salvînd astfel o situaţie delicată, despre care se putea vorbi în cartier. Arhitectul Calvarului trebuia să fie respectat de toţi oamenii cinstiţi.

Totuşi, cînd intrase abatele Mauduit, Octave urase noapte bună familiei Campardon. Pe cînd străbătea anticamera, auzi, venind din sufrageria cufundată în întuneric, vocea Angèlei care evadase şi ea.

— Din pricina untului striga ? întrebă fata.

— Bineînțeles, răspunse o altă voce, a Lisei. E rea ca o scorpie. Ai văzut bine, la masă, ce săpuneală mi-a tras... Dar mie puțin îmi pasă ! Trebuie să par supusă în fața unei individe de teapa ei și asta nu mă împiedică să fac haz în același timp !

Atunci, probabil că Angèle se aruncă de gîtul Lisei, căci vocea ei se înăbuși în gîtul slujnicei.

— Da, da... Și-apoi, atîta rău ! Eu pe tine te iubesc.

Octave urca să se culce, cînd nevoia de aer curat îl făcu să coboare. Era abia zece, se duse pînă la Palais-Royal. Acum se regăsea holtei : nici o femeie, și Valérie, și doamna Hédouin îi refuzaseră inima, și el se grăbise să i-o redea lui Jules pe Marie, singura pe care o cucerise, fără ca măcar să facă ceva pentru asta. Încerca să rîdă, dar îl copleșea tristețea ; își aduse aminte cu amărăciune de succesele de la Marsilia și vedea un semn rău-prevestitor, o adevărată lovitură a norocului, în eșecul seducțiilor sale. Îl lua cu frig și îngheța cînd nu avea fuste în jurul lui. Pînă și doamna Campardon îl lăsase să plece fără să lăcrimeze ! Trebuia să-și ia o strașnică revanșă. Oare Parisul nu-l primea ?

Cînd puse piciorul pe trotuar, îl chemă o voce de femeie ; și o recunoscu pe Berthe, pe scara magazinului de mătăsuri, căruia un băiat îi trăgea obloanele.

— E adevărat, domnule Mouret, îl întrebă ea, ați părăsit „Paradisul femeilor" ?

El rămase surprins că faptul se și știa în cartier. Tînăra femeie își chemase bărbatul. Cum acesta tot voia

să urce mîine, ca să stea de vorbă cu domnul Mouret, putea foarte bine să-i vorbească pe loc. Şi Auguste, morocănos, fără nici o introducere, îi făcu lui Octave oferta de a se angaja la ei. Luat pe neaşteptate, acesta din urmă ezită, era pe punctul să refuze, gîndindu-se la mica importanţă a casei. Dar zări obrazul nostim al Berthei surîzîndu-i în semn de bună primire, cu uitătura ei veselă, pe care o mai întîlnise de două ori, în ziua sosirii sale şi în ziua nunţii ei.

— Ei bine, da ! spuse el răspicat.

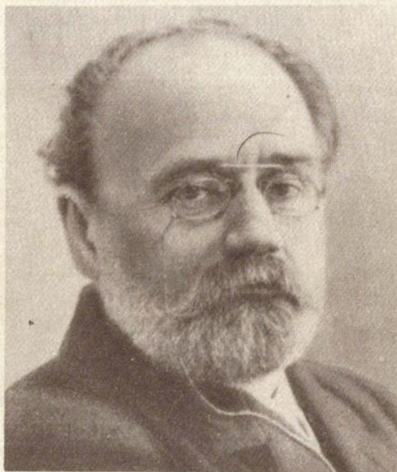
Lector : ELENA MURGU
Tehnoredactor : AURELIA ANTON

Bun de tipar 29.IX.1977. Tiraj 70 120 ex. broşate. Coli ed. 12,24. Coli tipar 9,5.

Comanda nr. 70 384
Combinatul Poligrafic „Casa Scînteii",
Bucureşti — Piaţa Scînteii nr. 1,
Republica Socialistă România

zola

Vol. I—II, lei 10

editura minerva

«Émile Zola mi-a apărut întotdeauna ca unul dintre scriitorii cei mai reprezentativi, cei mai puternic marcaţi, cei mai exemplari din secolul al XIX-lea. Odinioară, au trecut cîteva decenii de atunci, în faţa răcelii compatrioţilor mei germanii, l-am comparat cu Richard Wagner; am stabilit o legătură între *Familia Rougon-Macquart* şi *Inelul Nibelungilor*. Şi oare această legătură nu există? Înrudirea de spirit, de intenţii, de mijloace chiar, este astăzi foarte evidentă.»

THOMAS MANN